

62929

**T.C. DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE BULUNAN
AŞİRET, ŞEYH ve AĞA OLUŞUMLARININ YÖNETSEL SOSYOLOJİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman: Doç.Dr. Ahmet BİLGİLİ

İsmail KIRAN

Kütahya - 1997

**DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU
BÖLGESİ'NDE BULUNAN AŞİRET, ŞEYH
VE
AĞA OLUŞUMLARININ YÖNETSEL
SOSYOLOJİ AÇISINDAN İNCELENMESİ
(Yüksek Lisans Tezi)
İsmail KIRAN
KÜTAHYA - 1997**

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ÖZGEÇMİŞ

Van'da doğmuştur. İlkokulu İskele Yatılı Bölge Okulu'nda, orta ve liseyi İzmir Tire Ş. Alb. İ. Karaoğlanoğlu Lisesi'nde tamamlamıştır. 1989 yılında Türkiye Cumhuriyeti Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünü kazanmış ve buradan 1993 yılında mezun olmuştur. 1995 yılında Türkiye Cumhuriyeti Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yönetim-Organizasyon Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başlamıştır. "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Aşiret, Şeyh ve Ağa Oluşumlarının Yönetimsel Sosyoloji Açısından İncelenmesi isimli teziyle çalışmalarını sürdürmektedir.

ÖZET

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, Türkiye genelinde görülmeyen farklı bir sosyal yapı söz konusu.

Duverger'in ifade ettiği "devletsiz toplum" modeli yöre insanı tarafından adeta benimsenmiş bulunmaktadır. Çünkü devletin yapamadığını Ağa, Şeyh, Bey gibi bir resmi statüsü olmayan insanlar yapmaktadırlar. Bu da yönetim mekanizmasında kargaşa ve alışık olmadığımız bir anlayışı doğurmaktadır. İşin ilginç tarafı ise yöre insanı yukarıda ifade etmeğe çalıştığımız gibi resmi statüsü olmayan insanlardan memnun olmadığı halde bir aşirete mensup olmayı ve o aşiret reisinin büyüklüğüyle övünmeyi büyük bir erdemlilik olarak görmektedir.

Şeyhliğin ve ağalığın oluşturduğu sacayağının diğer bir adımını aşiret olgusu oluşturmaktadır. İşte doğu ve Güneydoğu insanının sosyal yapısı bununla içiçedir. Çünkü halkın sırtından geçinen bu müessesenin insanları, halkı "aşiretçilik" şemsiyesi altında idare etmeye devam etmektedirler. Bu şemsiye "milletleşmenin" önünde bulunan en büyük engel ve gayri resmi bir şekilde kurulan müessesenin en büyük dayanağıdır.

Doğu ve Güneydoğu'nun kalkınması için evvela çok büyük miktarda toprak sahibi olan bu ağaların ve şeyhlerin eski anlayışı sürdürmelerinin yerine, sosyal değişmeyi, teknolojik ilerlemeyi ön plana çıkarmaları gerekir. Bu, bölge kalkınmasını daha da kolaylaştıracaktır. Bölgenin kalkınmasında ikinci, belki de en önemli etken zihniyetle ilgilidir. Yıllardan beri Doğu ve Güneydoğu'yu geriye götüren, kalkınmasını engelleyen zihniyet değişmediği müddetçe bölgede yaşayan insanlar rahat edemeyecektir. Eğer bölgede işsizlik varsa, fakirlik varsa bunun sebebi "girişimciliğin" olmamasıdır. Girişimciliği de önleyen en büyük engel yılların birikimi olan bu zihniyettir. Bunun için eğitim tabana yayılmalı ve bu zihniyetin izalesine gidilmelidir. Ancak bunun çok zaman alacağı açıktır.

Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması yıllarında olduğu gibi, kalkınmanın; eğitime ek olarak İktisadi Devlet Teşekküllerinin yörede oluşturulması ile desteklenmesi gerekir. Aynı zamanda yöre özelliğini gözetken bir toprak reformu ile mevcut olumsuz sosyal ve ekonomik yapı olumlu yönde etkilenebilir. Şüphesiz Özel Teşebbüsün teşviki de gerekir. Ancak bu teşviklerle 74 yıllık cumhuriyet tarihimizde yeterli değişim bu bölgede sağlanamamıştır.

ABSTRACT

In the eastern and south eastern part of Anatolia a very distinguished as well as uncommon social structure became manifested for centuries.

A sociological model formulated by Duverger and expressed as "society with no state" has been maintained by the region's inhabitants. Because some people who are attributed with qualities and ranks such as Aga, sheik, and Bey, by the society, undertake the responsibility of doing the state's burden. This chaos in the administrative mechanism and a different kind of understanding in the state's affairs. The interesting particularity of the region's inhabitants is that they are very much proud of being under the ranks of those people who are esteemed with such titles in spite of the fact that they are not pleased with them. Together with ranks such as sheik and an aga there stands another phenomenon for the region: This is named the rank for tribe leader, the aga. Thus the life of the inhabitants living in these areas are interdependent with such realities.

Because of this social structure the people who prey on the inhabitants through such institutions reign them in the name of tribalism such an institution is the greatest obstacle for nationalization and the biggest foundation for such institution which was founded illegally; if the region is becoming developed by the authorities there should be given some points of views to those people to keep pace with the technological developments and the idea of modern society with a changeably moving structure: this would lead the societal developments. All over the region.

The second and probably the most important aspect is that the occurrences in the region are interdependent on this mentality. Unless the mentality which has become one of the great clichés of our times is changed the region won't be developed. If there is a poverty in the region this is because of the absence of the enterprises. The mentality which is a great obstacle for such process is the outdated point of views. For that reason the education should be intensified to every strata especially to the lower strata of the society; and such a mentality should be imposed on the inhabitants. This would take a long time but no remedy would be found except for that.

İÇİNDEKİLER

ÖZGEÇMİŞ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
GİRİŞ.....	VII

I. BÖLÜM

ÇALIŞMANIN AMACI, VARSAYIMLARI, SINIRLARI, KONUSU VE YÖNTEMİ.....	1
---	---

II. BÖLÜM

1. DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN ETNİK VE KRONOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ.....	2
1.1. KÜRT AŞİRETLERİNİN YAŞADIĞI BÖLGE: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi.....	2
1.1.1. Kürt Adının Kökeni.....	3
1.2. Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Etnik Açidan İncelenmesi	5
1.2.1. Milliyette Etnik Oluşum.....	5
1.2.2. Dilde Etnik Oluşum.....	9
1.2.3. Dinde Etnik Oluşum.....	9
1.3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Diğer Yönlerinin Kronolojik Yönden İncelenmesi.....	11
1.3.1. Demografik Yapı.....	11
1.3.2. Hukuki Yapı.....	11
1.4. Doğu ve Güneydoğu'nun Sosyal Yapısı.....	12

3.2. Kültürel Durum.....	50
3.2.1. Aşiretlerde Yatır Kültürü.....	50
3.2.2. Aşirette Düğün Adetleri	52
3.2.3. Doğum.....	53
3.2.4. Cenaze Törenleri.....	54
3.3. Şeyhlerin Nüfuz Alanları.....	55
3.3.1. Şeyhlerin Dinî Yönleri	55
3.3.2. Şeyhlerin Ekonomik Yönü.....	57
3.3.3. Şeyhlerin Siyasi Yönü	58
3.4. Ağanın Seçimi.....	58
3.4.1. Ağanın Görevleri.....	59
3.4.2. Ağaların Siyasi Nüfuzları.....	60
3.4.3. Şeyh ve Ağaların İddiaları	62

IV. BÖLÜM

4. GEREKLİ TEDBİRLER.....	64
4.1. Şeyhlik Ve Ağalık Düzeninin Değişmesi İçin Gerekli Olan Tedbirler	64
4.2. Toprak Reformunun Yapılmasının Etkisi	69
4.3. Yatılı Bölge Okullarının Bölge Eğitimindeki Önemi.....	70

V. BÖLÜM

5.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	74
6.KAYNAKLAR	79

GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi, arazi yapısı gereği dağlık, iklimi itibariyle de çok serttir. Bölge insanının geçim kaynağı hayvancılığa dayanır, dolayısıyla bu topluluklar geniş otlaklar üzerinde "konar-göçer" şekilde yaşarlar.

Bu konar-göçer aşiretler, genellikle yılın üç veya dört ayını dağlarda ve yaylalarda hayvanları ile birlikte geçirirler, soğuk kış aylarında ise sıcak yerlere (köy, kasaba vs.) göç ederler. Buralarda takriben sekiz veya dokuz ay toprak damlı evlerde yaşamlarını sürdürürler.

Aşiretler arası sınır kavgaları eksik olmaz. Çünkü aşiretler arasında açık ve gizli rekabet vardır. Bunun sonucunda da Doğu ve Güney Doğu'da bulunan otlak ve yaylaklar aşiretler arasında paylaşılmış durumdadır. Dolayısıyla aşiret üyelerinin hayvanlarıyla dolaştıkları belli sahalar vardır. Bu belirlenmiş sahaların ihlali, aşiretler arasında sınır kavgalarının oluşmasına sebep olur.

Konar-göçer vaziyette yaşayan bu topluluklara hizmet götürmek çok zordur. Şimdiye kadar bu aileler için gerekli olan yol, su, okul gibi hizmetler götürülememiş, bu toplulukların tekniğin yararlarından istifade etmeleri sağlanamamış ve en önemlisi bölgede kangren olan sorunlar katlanarak büyümüştür. Çok büyük ölçüde okuma yazması olmayan bu toplulukların uzun süre varlığını sürdürmesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınma sürecini geciktirmiştir. Sonuçta tamamiyle işlerini kendi aralarında halletmek için kapalı topluluklar olarak teşkilatlanmışlardır. Kendilerine ait örf-adetler meydana getirmişler, kendilerine ait şeyhler, ağalar yetiştirmişlerdir.

Türkiye'de ve dünyada büyük değişimler olmasına rağmen bu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini fazla etkilememişe benziyor. Çünkü ağalar ve şeyhler hala varlıklarını devam ettirebiliyorlar. Ama şu da ifade edilebilir ki Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki bu müessese, batı dünyasında görülen feodal yapıya benzememektedir. Evvela İslam dini, sonra da gelenekler batıda olduğu gibi "senyörlerin" ve "serflerin" doğmasına müsaade etmemiştir.

Eğer Doğu ve Güneydoğu bölgesinde devlet otoritesi artarsa ağaların, beylerin, şeyhlerin ve diğer eşrafın yöre insanına çıkardığı sıkıntılar o derece azalır. Onun için devlet otoritesinin tam teşekküllü bir şekilde Doğu ve Güneydoğu'da varlığını hissettirmesi gerekir. Toplumlar otoritesiz yaşayamadığı için bu boşluğun doldurulması zarureti vardır.

Tarihin her döneminde toplum liderleri olmuştur. Devletin burada yapacağı iş bu liderleri yok etmek değil, onlardan nasıl istifade edilebileceğini ve buna yönelik hesapları yapmasını bilmektir. Bunun en güzel örneğini Yavuz Sultan Selim, 1514'te Çaldıran Savaşı'nı yapmadan önce dinî otorite sayılan Şeyh İdris-i Bitlisî ve 16 aşiret reisini bir araya getirmesi ve bunların da yardımıyla Çaldıran Savaşı'nı kazanması gösterilebilir. Diğer yandan II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu'da bulunan aşiretleri bir araya getirdiği, aşiret ileri gelenlerinin çocukları için aşiret okullarını açtığını, Doğu insanını Ermeni ve Rus saldırılarına karşı korumak için Hamidiye Alayları'nı oluşturduğu bilinmektedir.

İşte bu çalışmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan insanların sorunlarının açıklanması ve somut çözüm yollarının önerilmesi gaye edinilmiştir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Çalışmanın amacı, varsayımları, sınırları, konusu ve yöntemi ile ilgilidir.

İkinci bölüm, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin etnik ve diğer yönlerinin kronolojik yönden ele alınması ayrıca Aşiret, Şeyh, Ağa kavramlarının sosyolojik yönden incelenmesi ile ilgilidir.

Üçüncü bölüm, Şeyh ve Ağaların, nüfuz alanlarını, dini konumlarını ve bölgenin kültürel durumuyla ilgili konuları ele almaktadır.

Dördüncü bölüm, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi için önem arz eden bir takım sorunları incelemektedir.

Beşinci bölüm'de ise çalışmayla ilgili bir değerlendirme yapılmaktadır.

I. BÖLÜM

ÇALIŞMANIN AMACI, VARSAYIMLARI, SINIRLARI, KONUSU VE YÖNTEMİ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde görülen sosyal yapı Türkiye'nin şartlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Temelinde Aşiret, Şeyh ve Ağa gibi oluşumlar mevcuttur. Bu çalışmada oluşumların nasıl ve niçin meydana geldiğinin araştırılması amaç edinilmiştir.

Çalışma iki varsayım üzerine kuruludur. Birincisi, bölgede mevcut sosyal yapı devam ettiği müddetçe, bölgenin değişmesi ve gelişmesi çok zor görülmektedir. İkincisi de bölgenin kalkınması eğitime ek olarak, İktisadi Devlet Teşekküllerinin yörede oluşturulması ve desteklenmesi ile başarılabilir.

Bölgede Şeyhlerin ve Ağaların nüfuz alanları söz konusudur. Bölgenin ekonomik hayatı onlara endekslidir. Siyasi arenada söz sahibidirler ve onlarsız siyaset düşünülemez. Dini konuların belirleyicisi ve bulundukları mekanda, bölge insanının uğrak yeridir. Bölgede bu ve bunun benzeri çok sayıda mevcut sorunları ifade etme ve çözüm önerileri sunma konu edinilmiştir.

Bu çalışma literatür taramasına dayalı bir araştırmadır. Konu ile ilgili mevcut literatür eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutularak ve bölgede hakim yapılar hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma her ne kadar saha çalışması, yöntem ve tekniklerinin (Gözlem, anket, mülakat) kullanıldığı bir araştırma olmasada araştırma süresi boyunca bu bölgede doğmuş ve büyümüş olmanın bana sağladığı avantajları da kullanarak sistematik olmayan nitelikteki rastgele gözlem ve konuşmalardan devşirilen bilgiler araştırmanın arka planını oluşturmuştur.

II. BÖLÜM

1. DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN ETNİK VE KRONOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

1.1. KÜRT AŞİRETLERİNİN YAŞADIĞI BÖLGE: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Bölgede yaşayan Kürt Aşiretleri; doğuda 100. meridyenden, batıda 17. meridyene kadar ve kuzeyde 58. enlemden, güneyde 34. enleme kadar olan alan üzerinde dağınık bir şekilde yaşarlar.

Kürt Aşiretleri, Urumiye Gölü'nden başlayıp Fırat boylarına uzanan İran, Azerbaycan'ının bir kısmıyla Doğu ve Güneydoğu'nun bir kısmını içine alan bölgede yaşarlar.

Yavuz Sultan Selim zamanında Urumiye Gölü'nden başlayıp Malatya'ya kadar uzanan bölgenin kontrolü Bitlis Emiri Şeyh İdris-i Bitlisi'ye bırakılmıştır.

Osmanlı tarihinin tartışmalı bir dönemini oluşturan Tanzimat devrinden (1839) yeni bir eyalet düzenlemesine geçilirken Kürtlerin yaşadığı bölge Doğu ve Güneydoğu Anadolu oluşmuştur (1848).¹ Günümüzde Kürtlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşamakta olmalarının yanında önemli bir bölümü Türkiye'nin diğer bölgelerine yayılmışlardır.

¹ Zekeriya YILDIZ. Kürt Gerçeği, (Yeni Asya Yayınları., İstanbul:1992), s.66.

1.1.1. Kürt Adının Kökeni

Kaşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu Divan-ü Lügati't-Türk adlı eserinde "Kürt" deyimini iki ayrı anlamda kullanılmaktadır:

- "At arpayı kürt kürt yedi" sözü tabiat taklidi olarak kullanılmaktadır.

- Yay, kamçı, değnek gibi sert dayanıklı nesnelerin yapımında kullanılan kayın ağacının adı olarak geçer.²

Ayrıca hıyar gibi sert şeyler yenirken çıkan sese de Kürt dendiğine işaret eder. Bugünkü İstanbul Türkçesiyle kütür kütür karşılığında olduğu gibi. Kaşgarlı Mahmud, bu kelime için bir izah daha yapmaktadır. Kaşgarlı'ya göre; ilkbahar ve sonbahardaki suların içerisinde buz parçalarının adı "Kürt"tür. Bugün bile Dağıstan, Kanan, Karaçay'da da yağan kara "Kürt" dendiği bilinmektedir.³

Özellikle Doğu Anadolu bölgesinde karın üzerinde yürüldüğü zaman batmayan kara, çıkardığı sestten dolayı "Kürtük" denilmektedir.

Dağların yüksek kısımlarında tepelerde yaz kış aylarında erimeyen karlar vardır. Bu karların üzeri, güneş açınca hafif eriyerek buzlaşır, camsı, parlak ve sert bir tabaka ile kaplanır. Üst kısmı sert, altı yumuşak kardır. Bu karın üzerinde yürününce, ayağın bastığı yer içeriye çöker ve kırt-kürt diye ses çıkarır. İşte bu sese izafeten sıkışmış-yatkın kara Kürt kar veya Kürtün denmektedir.⁴

Zeki Velidi Togan'a göre Kürt, dağlarda yaşayan ve aynı zamanda sert tabiatlı-mücadeleci olan insanlar için kullanılmaktadır.

"Doğu illerinin çeşitli bölgelerinde ve en çok dağ eteklerinde, sarp ve arızalı arazide ve yüksek dağların çevirdikleri ova ve zengin yaylalarda yaşayan ve bugün çiftçilik ve koyunculukla geçinen eski Türk ve Türkmen aşiretler, bugün Kor, mançı ve Zaza dilleriyle söyleştikleri için bunlara Kürt denilmektedir."⁵

² Kaşgarlı MAHMUD, *Divani Lügati't-Türk*, Çeviren.: Besim Atalay, c.I, (Türk Dil Kurumu Yayını., Ankara: 1968), s.343.

³ Fahrettin KIRZIOĞLU, *Kürtler*, (Türk Dünyası Araştırma Vakıf Yayınları., Ankara: 1968), s4.

⁴ Mehmet AY, *Bizim Güneydoğu*, (Denge Yayınları, İstanbul:1994), s.31.

⁵ M. Şerif FIRAT, *Doğu illeri ve Varto Tarihi* (Kardeş Matbaası, Ankara: 1970), s.10

Kürt adı, Sümer yazıtlarındaki "Kar-da-ka", Asur tarihindeki (İ.Ö.-1000) "Kur-ti-e" gibi aşiret adlarıyla da Helenistik dönemdeki "Korduene", Roma dönemindeki "Gerdoya" gibi bölge adlarıyla da ilişkilendirilmiştir.⁶

Tarihte, "Kürt" veya çoğul şekliyle "ekrad" terimi ilk defa İslam seyyahı Mesudi'nin 912'de tamamladığı Murucu'z-Zeheb adlı eserinde geçmektedir. Gerek Mesudi ve gerekse çağdaşı diğer İslam tarihçileri (Taberi, Hamza İsfehani, İbn Rusda), Kürt terimini hiç bir zaman ırkî yada etnik manada kullanmamışlar, bu tabirle hangi ırktan olursa olsun, göçebe unsurları belirtmişlerdir.⁷

Kürt topluluk ve aşiretleri dil, gelenek ve sosyal durumlar yönünden dört büyük kısma ayrılır:

Birinci kısım, Kurmanc,

İkinci kısım, Lor,

Üçüncü kısım, Kelhur,

Dördüncü kısım, Goran.⁸

Ziya Gökalp'in tasnifi ise şöyledir: "Kürtler'i vaktiyle edebi eserlerinin tetkikiyle beş kavme ayırmıştım. Bu beş kavim şunlardır: Kurmanc, Zaza, Soran, Guran, Lur."⁹ Yıllar sonra Gökalp, Guran kavmi ile Zaza kavminin aynı kavim olduğuna inanır. Bunlardan başka bazıları tarafından, Bahtiyari ve Kelhur lisanları da birer ayrı lisan itibar olunmaktadır.¹⁰ Gökalp'e göre Bahtiyari lisanının Soranca'ya, Kelhur lisanının Guranca'ya katılması mümkündür.

Tüm bunların sonucunda Guran, Bahtiyari, Kelhur lisanlarını ayırırsak elimizde bağımsız olmak üzere dört lisan kalır: Kurmanc, Zaza, Soran, Lur. Bu dört lisanın sahipleri birbirlerinin dillerinden anlamazlar. Aralarında büyük farklar vardır. Bu farklar lehçe farkı değil, lisan farkıdır. Bu lisanların her biri müstakil birer lisandır. Değişik lehçelerden oluşmuşlardır. Bununla beraber bu dört lisan birbirine tamamıyla yabancı da değildir.

⁶ Mehmet AY, A.g.e., s.40

⁷ Türk Ocakları, Güney-Doğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ekonomik Jeofolitik ve Sosyal Durumu, Türk Ocakları Mer. İdare Heyeti Yay., (Ankara: 1992) s.10.

⁸ ŞEREFHAN, Şerefname, Çeviren. M. Emin Bozarıslan, (Hasat Yayınları., Ankara : 1971), s.17

⁹ Ziya GÖKALP, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Hazırlayan. Şevket Beysanoğlu. (Sosyal Yayınları., İstanbul:1992), s.24.

¹⁰ Ziya GÖKALP, A.g.e, s.24.

Guran lisanından Mevlana Halit'in şiirleri vardır. Molla Gurani de bu taifeye mensup addedilebilir.¹¹ Lur lisanında yazılan şiirler vardır. Aynı şekilde Zaza lisanında da yazılan yazılar vardır.

Kurmanc lisanında da Molla-yı Cezirî'nin "Divan"ı ve Ahmed-i Hani'nin "Mem û Zîn" adlı manzum hikâyesi meşhurdur.¹²

Kürt kavimleri kendilerine başka isimler verirler. Kurmanclar, kendilerine "Kürt" demezler. "Kurmancız" derler. Zazalar'a da "Dünbülü" derler.

"Anadolu'dan Doğu illerindeki Türk ve Türkmen Aşiretleri, yarım asır sonra, Babakürdi koluyla kaynaşıp öz Türkçe dillerini bunların Kormanci dilleriyle karıştırıp, bunların dilinden daha sade, ve yarısından fazlası Türkçe olan bir Kormancı dili ile konuşup, kendilerine de "Kormanço" ünvanını takmışlardır."¹³

Zazalar'a gelince bunlar kendilerine "Kird" derler. Kurmanclar'a da "Kirdas" adını verirler. Dünbüliler'e "Zaza" ismini veren yine Türkler'dir.¹⁴ Lorlar daha çok İran'da, Kelhurlar ise Irak'ta yaşarlar. Bunlar içinde Kurmanclar asıl Kürtler'dir. Iskit ve Saka Türkleri'nin Karduk kolundan gelmektedirler.¹⁵

Ama şunu söylemek mümkün; dört lisanın sahipleri birbirlerini anlamazlar. Aralarında büyük farklar vardır. Bu lisanlar birer müstakil lisandır. Ve herbirinin kendine ait lehçeleri vardır. Anılan dört lisan eski bir Kürtçe'nin türevleridir.¹⁶

1.2. Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Etnik Açısından İncelenmesi

1.2.1. Milliyette Etnik Oluşum

Dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdüren topluluk durumunda gözlenen Kürtler, tarım ve hayvancılık yaparlar, ticaretle uğraşırlar.

¹¹ Ziya GÖKALP, A.g.e, s.25.

¹² Ziya GÖKALP, A.g.e, s.26.

¹³ M. Şerif FIRAT, A.g.e., s.14-15

¹⁴ Ziya GÖKALP, A.g.e., s.27

¹⁵ İlhan KABULUT, *Devlet Terörizmi ve Ülke Bölücülüğü* (Doktora Tezi) (Boğaziçi Yayınları., İstanbul : 1988), s.92

¹⁶ Ziya GÖKALP, A.g.e., s.25

Şerefname'de; Kürtler'in bu adla adlandırılmasının sebebi olarak onların aşırı cesaret ve çok iyi savaşçı oluşları şeklinde ifade edilmektedir.

Hiçbir İran ve Aryani topluğunda görülmeyen yalnız Oğuz Türk uruğları içinde olan "Kürt" uruğunun anlamı başta Macar dilcileri olmak üzere birçok Türkologlar tarafından Türkçe "yatkın kar, sertleşmiş kar", "Yazın dağ başlarında bulunan ve geç eriyen kar" anlamına geldiği belirtilmektedir.¹⁷

Bugün yeryüzünde bulunan Kürtler 5 ayrı bölgede yaşamaktadırlar. Bu bölgeler şunlardır:

- Yenisey-Sayan-Altay Bölgesi,¹⁸

Sibirya'nın ortasından geçen Yenisey ırmağının yukarısında ve Sayan dağlarının güneyinde 2000 km²lik Tannu-Tuba Muhtar Cumhuriyeti mevcuttur. Burada Kürt adlı bir Türk uruğu, 630-681 yılları arasında bir ilhanlık kurmuştur.

- Batı Türkistan ve Horasan-Atgan Bölgesi,¹⁹

591 yılında Horasan Sakaları'nın Arsaklar kolundan Behram-Çupin Bağdat'ta tahta geçmiştir. Bu şahsa "Kürdi" ve kız kardeşine de "Kürdiye" denildiğini İslam tarihçisi Taberi'de yazmaktadır.²⁰

- Dağıstan-Macar veya Tuna Boyu Bölgesi,²¹

Bizans İmparatorluğu rahiplerinin Macar Birliği'ne dahil hükümetlerine yazdığı raporlardan, 7 Macar boyu arasında "Kürt" adlı bir boyun da varlığı belirtilmektedir.

- Kuzey Azerbaycan Bölgesi,

M.Ö. 7. yy'da Kafkasların kuzeyinden gelen Saka Türkleri'nin Sakason boyu bu bölgede yaşıyordu. Bunlara Balasakanlar, yani Küçük Sakalar denilmekteydi. Küçük Sakalar M.S. 646-1576 tarihleri arasında 950 yıl boyunca Kürtler adıyla tanınmışlardır.

- Dicle Bölgesinde Yaşayanlar,

Dicle bölgesinin diğer adı Kurmanc'dır.

¹⁷ Fahrettin KIRZIOĞLU, *Kürtler'in Türklüğü*, (Türk Araştırma Vakfı Yayınları., Ankara:1968), s.6.

¹⁸ Fahrettin KIRZIOĞLU, A.g.e., s.20.

¹⁹ Fahrettin KIRZIOĞLU, A.g.e, s.25.

²⁰ Fahrettin KIRZIOĞLU, *Kürtler*, A.g.e., s.7.

²¹ Fahrettin KIRZIOĞLU, A.g.e, s.28.

Yukarıda sıralanan beş bölgede Kürtler, Türkler ve başka kavimler birlikte yaşamaktadırlar.

Birlikte yaşamanın bir sonucu olarak Kürtler için Türkler tarafından bazı "ilginç" isimler kullanılmaktadır. Şöyleki:

- Doğulu Türkler,
- Kürtçe Ağızlı Türkler,
- Türkler'in Kürt Boyu,
- Dağlı Türkler,²²
- Dağ Türkçesi'ni konuşan halk,
- Kırt-Kart-Kürt.

Kürtler'le ilgili olarak farklı kaynaklarda farklı bilgilere ulaşmak mümkündür. Mesela yüzüncü doğu boylamı bölgesinde yaşayan Yenisey Kürtleri'nden 1400 yıl önce kalan bu "El-Kan Alp Urungu"nın yazılı mezar taşında zengin hayvan sürülerinden de bahsediliyor ve buradaki "Kürt" adlı güçlü uruğun Türk soyundan olup Türkçe konuşup yazdığı gösteriliyor.²³

Bilindiği üzere Kürtlük bir ırki varlık değil, ancak tarihi ve tireler içinde sosyal oluşumdur.²⁴

Ayrı bir Kürt kavmi yoktur. Kürt diye anılan topluluklar, aşiretler, çeşitli Türk uruk ve boylarının bir araya gelmesinden meydana gelmiştir.²⁵

Kürt adıyla ayrı bir kimliğe kavuşturulmak istenen kitle, Türkiye'nin coğrafi ve ekonomik bütünlüğü ve tamamen Türk kültürü içinde yoğrulmuş olup Türk'tür. Batılı bilim adamları, ya bilgisizlikten ya da tarafgir tutumlarından dolayı, doğumundan ölümüne kadar tamamen Türk kültür bütünlüğü içinde yaşayan bu insanlara ayrı bir kimlik kazandırmak uğruna, hiç bir temeli olmayan yeni bir kültür, yeni bir tarih, yeni bir dil ve yeni bir coğrafya icat etme peşindedirler.²⁶

²² Hüseyin YILMAZ, *Doğu Gerçeği ve Müslüman Kürtler*, (Timaş Yayınları., İstanbul:1992) s. 162

²³ Mahmut RİŞVANOĞLU, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm* (Boğaziçi Yayınları., İstanbul : 1992), s.17

²⁴ İsmet GİRİTLİ, *Kürt Türklerinin Gerçeği* (Yeni Fonun Yayınları. 1989) s.5

²⁵ Mehmet ERÖZ, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü* (Türk Dün. Arş. V. Yayınları., İstanbul : 1982) s. 131

²⁶ Türk Ocakları, *Güney-Doğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ekonomik Jeopolitik ve Sosyal Durumu*, s.12.

Kürtler, Türk'tür ve varlığı Orta Asya'da çok eski tarihlere kadar uzar. Kürt uruğu, daha sonra batıya göç etmiştir. Bu göç diğer Türk göçleri gibi Hazar ve Karadeniz'in kuzey ve güneyinden olmuştur.

Türkler'le Kürtler arasında sorunların olmaması gerekir. Bu konuyla ilgili olarak Şükrü Sekban, 1933 yılında çıkarmış olduğu "Kürt Meselesi" isimli kitabında "Operator olarak on yıl Irak'ın Kerkük ve Süleymaniye şehirlerinde tabiplik yaptım. Bu sırada bana gelen hastaları konuşturmadıkça, Kürt mü, Türk mü olduklarını ayırt edemezdim" demektedir.

Türkler ve Kürtler tarih boyunca en az 1000 yıldır birlikte yaşamaktadırlar. Türkiye'de bölgesel farklılıkların olması, bu topraklar üzerinde yaşayan Türk'leri, Kürtleri ve başka grupları hiç bir zaman ayrı kamplara itmemiştir. Kürtler ve Türkler arasında evlilikler olmuş, yani akrabalıklar kurulmuş, yeni bir yaşam birliği oluşturulmuştur.

Bugün Kürtler ve Türkler ayrılamayacak kadar içiçe geçmiş iki etnik kökendir. Kendisini Kürt kökenli vatandaşlar olarak gören bu insanlar, Türkiye'de istediği yerde yaşamakta, istediği gibi tasarruf yapabilmektedir.

Bu konuda Ziya Gökalp gibi düşünülmesi uygun görülmektedir. Bu görüş şöyledir: "Türkler'le Kürtler'in içleri birbirine benzediği gibi, dışları da benzer. Türk yahut Kürt ırkına mensup bir adamı gördüğünüz zaman, bunun Kürt mü yoksa Türk mü olduğunu simasından tanıyamazsınız. Halbuki başka milletlerden bazılarında mensup fertlerin ilk bakışta hangi kavimden olduklarını simalarından pek kolay anlayabilirsiniz."²⁷

Sonuç olarak denilebilir ki: Kürtler'in ve Türkler'in bin yıllık bir tarihi geçmişin ortak mirasçısı oldukları, aynı dine inandıkları, aynı kültürü paylaştıkları, ortak menfaat bağlarıyla birbirine bağlı kardeşler olduğu vurgulanırsa ve bu günkü çağdaş dünyayı meydana getiren toplumların, ortak ideallere göre kurulduğu vurgulanırsa Türkiye'nin kalkınması ve hem de sorunlarının çözümü daha rahat olacaktır.

²⁷ Ziya GÖKALP, A.g.e, s.117.

1.2.2. Dilde Etnik Oluşum

Milletleşmede dilin önemli bir rolü bulunmaktadır. Dil, sosyolojik açıdan kültürün taşıyıcısıdır. Dildeki gelişmeler, kültürel gelişmeler üzerinde etkili olmaktadır. Milli kültür kavramı, ortak bir dilin konuşulması anlayışını beraberinde getirir. Diller, milli oldukları için coğrafi özellikler taşırlar. Milletlerin kültürel teması sonunda, karşılıklı alışverişe sahne olurlar. Bir kavramı belirleyen faktörlerin başında dil gelir.

"Kürt olarak adlandırılan insanlara menşe arayanların yegane dayanağı dil olmaktadır. Birbirini anlayacak derecede farklı ağızlar kullanan insanların sahip oldukları dil, Kürtçe adı altında birleşmektedir. Yörede yapılan araştırmalarda Kırmançça ve Zazaca konuştuğunu ifade eden bazı köylülerin de konuşulan Kırmançça ile Diyarbakır'ın bazı köylerinde konuşulan ağız farklıdır. Buna rağmen bazı resmi yayınlarda bu farklılık Kürtçe adı altında birleştirilmiş-tir." ²⁸

Kürtçenin homojen bir dil olmadığını belirten, birçok araştırma ve kaynak mevcuttur. Bunlardan dikkat çeken bir örnek, Petersburg Üniversitesi Dil Akademisi tarafından hazırlanan "Kürtçe-Rusça-Almanca-Lügat" (1879)'a göre 8378 kelime esas alınmıştır. Bunların 3080'i eski Türkmence, 2000'i İran menşeli, 220'sinin de Ermenice olduğu görülmektedir. Yazarın esas Kürtçe diye ifade ettiği rakam ise sadece 300 kadardır." ²⁹

1.2.3. Dinde Etnik Oluşum

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde; dini cemaat özelliğine sahip Keldaniler, Yezidiler, Nusayriler, Süryaniler, Aleviler, Kürtler, Türkler gibi toplam 37 etnik grup vardır. ³⁰

"Kavimler Kapısı" isimli kitabında, P.A. Andrews, Türkiyede 47 etnik grubun olduğunu söylemektedir. ³¹

Milli kültürün temel unsurlarından biri de dindir. Bu yörede din denilince akla doğal olarak İslam dini gelir.

²⁸ Türk Ocakları , Güney-Doğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ekonomik Jeopolitik ve Sosyal Durumu, s.171.

²⁹ A.g.e., s.172

³⁰ Bozkurt GÜVENÇ, Türk Kimliği (Kültür Bakanlığı .Yayını., Ankara : (1993) s. 367

³¹ Peter Alford ANDREWS, Türkiye'de Etnik Gruplar Çeviren. Mustafa Küpüşoğlu, (Ant Yay., İstanbul:1992, s.1-3

“Kürtlerin İslamiyeti kabul etmeden önce “Mecusi” (ateşe tapan) oldukları ileri sürülmüştür. Bazı Arami Hristiyan kaynaklar, Kürtlerin ilk zamanlarda putperest bir dine sahip olduklarını söylerler.”³²

Kürtlerin müslüman oluşu, Halife Ömer zamanına rastlar. 639 tarihinde yapılan savaşlarda müslüman Araplar, karşılarında Kürtleri görmüşler. Bu karşılaşmalar sonucu Kürtler müslüman olmuşlardır.³³

Anadolu Selçukları zamanında, küçük Kürt Beylikleri, varlıklarını sürdürmüş, ancak merkezi otoriteye bağlanmışlardır. Selçuklular, Kürtlerle meskun bölgede pek yerleşmemişlerdir.

II. Beyazıt zamanında, Osmanlı sarayına giren Bitlis’li Şeyh İdris, Yavuz Sultan Selim’le İran Seferine katılmış ve Tebriz’e ilk girenlerden olmuştur.

Anadolu’da yaşayan Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Süryaniler, Keldaniler, Maruniler, ve benzeri azınlıklar Türkler gibi giyinmiş, onların dilini kullanmış ama asla dinlerini değiştirmemişlerdir.³⁴

Bu hoşgörü ortamı Selçuklu ve Osmanlı hakimiyeti devam ettiği müddetçe sürmüştür. Çünkü Osmanlının ve Selçukluların hedefi islamlaşmaydı. Tarihimizde bunun sayısız örnekleri vardır. Örneğin müslümanlar seferden sefere, huduttan huduta koşarken, Viyana surlarına doğru yürürken Avrupa içlerine dalarken, Türk, Kürt, Arap, Çerkez, Laz, omuz omuza yürürken karşıdakiler, “Türkler geliyor” diye çil yavrusu gibi dağılıyorlardı. Buradaki Türk adı sadece bir kavim adı olmaktan çıkıp iman, örfün, ahlakın, kaynaştırdığı, birleştirdiği, yek vücut haline getirdiği bir birliğin ve beraberliğin sembolü oluyordu.³⁵

“Din bir üst yapı kurumu olarak yörede önemli bir yere sahiptir. Kırsal alanda yaşayan köylülük kesimi için dinin değer ve normları yasal değer ve normlardan daha baskın ve ağırlıktadır.”³⁶

Sonuç olarak şunu söylemek mümkün; Bölgede yaşayan müslüman kesim ile diğer etnik gruplar arasında dini inançlar konusunda bir uyum göze çarpmaktadır. Mezhepler ve tarikatlar arasında kesin çizgiler mevcut değildir.³⁷

³² Yeni Yüzyıl Gazetesi Yayını, Türkiye ve Güneydoğu, (İstanbul: 1995) s.6

³³ Ömer Vehbi Hatipoğlu, Kürt Sorunu (Mesaj Yayını, İstanbul: 1992)

³⁴ Orhan TÜRKDOĞAN, Niçin Milletleşme, (Türk Dünyası Ar. Vak. Yayını., İstanbul: 1995) s. 71

³⁵ Bekir BERK, Doğu Olayları ve Tehlikenin Kaynağı. (Yeni Asya Yayını., İstanbul: 1991), s.37

³⁶ Ahmet ÖZER, Gap ve Sosyal Değişme, (D.Ü. Gap Arş. ve Uyg. Merkezi Yayını., No: 6, Diyarbakır: 1993, s.17)

1.3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Diğer Yönlerinin

Kronolojik Yönden İncelenmesi

1.3.1. Demografik Yapı

“Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının bir bölümü Kürt olarak bilinmektedir. Ancak bu kesimin rakamsal olarak tanımının yapılması zor olduğu kadar, tahminlerin geçerliliği ise çok tartışılır durumdadır.”³⁸

Eski idari teşkilata göre Doğu ve Güneydoğu bölgesinde bulunan 14 ilin (Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır, Hakkari, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa, Van) toplam yüz ölçümü 141.308 kilometrekaredir. 1990 yılında yapılan nüfus sayımında 14 ilin nüfusu 6.948.796’dır. Bu nüfus içinde Kürtçe konuşan vatandaşların bugünkü sayısı, 1965 nüfus sayımında yapılmış olan ve her vatandaşın anadilini belirten ankete dayanarak yapılan hesaplara göre 2,6 milyon civarındadır. Geriye kalanlar ise başta 3 milyonun üzerinde Türkçe konuşanlar olmak üzere 450 bin civarında Zazaca, 500 bin civarında da Arapça konuşan vatandaş mevcuttur.³⁹

Bugün kendini "Kürt" olarak tanımlayan nüfusun coğrafi olarak dağılımı esas olarak beş ülkeyi kapsamaktadır. Bunlar Suriye, Irak, İran, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Türkiye'dir.

Karışık evliliklerin kural haline geldiği günümüzde, Kürt kökenli nüfusun rakamlar açısından bir anlam ifade edip etmeyeceği o kadar önemli görülmemektedir. Aynı şekilde toplum içindeki hak ve görevlerin tanımı etnik anlamda sayının az ya da çok olmasına bağlı değildir.

1.3.2. Hukuki Yapı

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1923 yılında imzalanan Lausanne (Lozan) Antlaşması ile Milli Misak sınırları içinde yaşayan Rum, Ermeni ve Musevi nüfusa azınlık statüsü tanımıştır. Müsavi nüfus 1925 yılında bu statüsünden gönüllü olarak vazgeçmiştir. Bunun dışında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan

³⁷ Şükrü Kaya ŞEFEROĞLU, *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri Kürtler*, (Türk Kül. Arş. Ens., Ankara: 1982) s.54

³⁸ Yeni Yüzyıl Gazetesi Yayını, *Türkiye ve Güneydoğu..A.g.e.*, s.7

³⁹ Mehmet TURGUT, *Doğu Raporu Üzerine*, (Boğaziçi Yayını. İstanbul: 1996), s.155

herkes etnik veya mezhep kökeninden dolayı yasal olarak hiçbir ayrımcı uygulamaya tabi tutulmamıştır.

1.4. Doğu ve Güneydoğu'nun Sosyal Yapısı

1.4.1. Sosyal Yapının Tanımı

Sosyal yapı kavramı modern sosyolojinin önemli bir konusudur. Bu kavram sosyoloji tarihinde hep tartışılmış ancak bugün bile sınırları üzerinde tam bir anlaşmaya varılamamıştır. Kavramla ilgili olarak sosyologlar arasında farklı görüşler bulunmakla beraber, ortak bazı noktalarda birleştikleri görülmektedir.

Sosyal yapı, durgun bir toplum düzeninden ziyade devamlı değişen bir sosyal bünyeyi kategoriler halinde göstermek için kullanılır.⁴⁰ Sosyal yapı, bir toplum içindeki çeşitli grupların birbirlerine karşı vaziyet alışlarını, bağılıklarını ve çekişmelerini ifade etmek için kullanılır.

"G. Gurvitch ise sosyal yapıyı, sosyal fenomenler arasındaki bir dinamizm olarak düşünür. Fenomenler arasında bir dengeleşme, farklılaşma zinciri olup toplumun normları, değerleri, düşünceleri, zihniyet kalıpları gibi kültürel unsurları bu zincirin halkalarıdır."⁴¹

İnsan toplumlarının varlıklarını sürdürebilmeleri için belirli sistem ve düzenlemelere ihtiyaçları vardır; bunlar iletişim sistemi, ekonomik sistem, sosyalleşme sistemleri, nüfus dağılımı ve otorite sistemi ve benzerleridir. Bu sistemler içinde bir takım kurumlar ortaya çıkar; toplumdaki mevcut tabakalaşma sistemi de bu sistem ve kurumları etkilemektedir.

Sosyal yapıda parçalar bütünle uyumludur; üst üste yapılaşmıştır. Sosyal yapı genellikle bir üçgen şeklinde düşünülür; bunun içinde çeşitli zümreler yanyana, üst üste sıralanırlar, birbirleriyle ilişkilerde bulunurlar.

Sosyal yapı, toplumun her türlü faaliyetleri arasındaki etkileşiminin oluşturduğu dinamik bir bütündür. Toplumsal dinamizm yada sosyal yapı kendisini oluşturan parçaların kendi aralarındaki özel etkileşim şekillerine göre belirir. Bu etkileşimi idare eden kurallar belirli süreçlere yol açar, ama tamamı bir

⁴⁰Mustafa ERGÜN, *Eğitim ve Toplum* (İnönü Üniversitesi yayınları. No:1, Malatya: 1987). s.185.

⁴¹Hikmet Yıldırım CELKAN. *Eğitim Sosyolojisi* (Atatürk Üniversitesi yayınları. No:664, Erzurum:1993) s.67.

bütünü teşkil ederler. Kısaca, "sosyal yapı" deyimi oldukça geniş ilişkiler ağını, toplum sistemindeki kurumlaşmayı ve değişmeyi içeren bir anlam taşır.⁴²

Bir toplumda her türlü değişme ve her türlü yeniliğin yapılabilmesi bir sosyal sistem içinde meydana gelir. Sosyal sistemleri iyi anlayabilmek için toplum ile sosyal sistem arasındaki farka işaret etmek gerekir. Toplum birlikte yaşayan ve faaliyette bulunan fertler grubudur. Bu gruplar içinde fertlerin çeşitli tutum ve davranışları karşılıklı uymalar yoluyla gelişir. Sosyal sistem ise, bir toplum içinde fertlerin örgütlenmiş tutum ve davranışlarıyla ilgili karşılıklı düzenlenmiş ideal biçimlerden ibarettir. Yani bir toplum fertlerin örgütlenmesi olduğu halde, bir sosyal sistem fikirlerin örgütlenmesidir. Değişik bir ifadeyle, sosyal sistem, geometrik şekiller gibi bir takım soyut genel kavramlardan ibaret ideal yapılar ve değer yönelimlidirler. Bu bakımdan sosyal sistem toplum kültürünün bir yansımasıdır. Sosyal sistemler genelde iki unsura sahiptirler. Bunlardan biri sosyal yapı, öteki ise değer yönelimidir. Rol, statü ve yetki sosyal yapıyı; gaye, hedef ve normlar ise toplumun değer yönelimlerini ortaya koyar.

Bunlardan birincisi yani sosyal yapı, sistemin normatif değerlerini açıklarken, ikincisi yani değer yönelimi toplum içindeki durumlara işaret eder. Sosyal yapı, herhangi bir sosyal grubun içe ait örgütüdür. Bu sebeple de grubun kendisiyle üyeleri arasında olan ilişkilerinin tümünün özelliğini yansıtır.⁴³

1.4.2. Sosyal Yapıyı Etkileyen Unsurlar

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sosyal yapısı, sosyal sistem içinde ele alınmalıdır. Çünkü sosyal yapı, sosyal sistemden ayrı ele alınamaz. Sosyal sistemlerde, toplum kültürünün bir ürünüdür. Kültür ise herhangi bir toplumda insanlar arası ilişki biçimlerinin içe ve dışa yönelik davranış şekilleridir.⁴⁴

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kültür dokusunu oluşturan maddi ve manevi ilişkiler sisteminin yakından incelenmesi gerekir. Bunun için bölgede gerçekleştirilecek olan kalkınma girişimleri, teknolojik değişimler, yeniliklerin benimsenmesi gibi her türlü değişme; halkın hayat tarzı, dini inancı

⁴² Orhan TÜRKOĞAN, Güneydoğu Kimliği (Türk Ocakları Bolu Şubesi Yayınları., Bolu: 1995) s.103

⁴³Orhan TÜRKOĞAN, A.g.e., s.104.

⁴⁴Orhan TÜRKOĞAN, A.g.e., s.105.

ve değerleri, normları göz önüne alınmadan gerçekleştirilemez. Doğu ve Güneydoğu'nun kalkınmasının temelinde insan-kültür ilişkisi vardır. Mesela köylerde gelir hayvanlarının ıslahı sadece hayvanların ıslahı olmamalı, asıl hedef halkın ıslahına yönelik olmalıdır. Çünkü gelir hayvanlarının ıslahı, herşeyden önce onlara sahip olan halkın da ıslahını gerektirir.

Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde yaşayan insanlarda girişimcilik ruhu son derece zayıftır. Bölge insanı, bölgenin nüfuzlu kişilerine çok bağlı, siyasi partilerin söylemlerine çabuk inanmakta ve herşeye rağmen kendilerini "terk edilmiş" insanlar olarak görmektedirler. Diğer yandan bölgede "başlık parası", "kaçakçılık", "beylik", "ağalık", "şeyhlik" gibi insan ilişkilerinin bir yansıması olan sosyal tezahürler, çoğu defa toplum normlarından birer sapma biçimleri olarak ortaya çıkarlar. Bunlar, bölgenin kültür dokusunun birrn olarak ortaya çıkmaktadır.

Örneğin Doğu ve Güneydoğu'da "başlık parası"nın ödenmesi bölgenin cemaatçi, yapısına uygun "zorlayıcı" bir dünya görüşü olarak belirir. Buna göre başlık ödenmeden yapılan evliliklerde köy halkı şüpheyeye düşmekte ve çeşitli dedikoduların çıkmasına sebep olmaktadır.⁴⁵ Kızı yaramazdı, güzel değildi, hiç kimse kızı beğenmiyordu, şeklinde bir takım dedikoduları işitmek mümkündür. Tüm bunlar, Doğu ve Güneydoğu için şunları gösteriyor; başlık geleneği bazı yörelerde grup hayatında sosyal sorunları telafi edici bir mekanizmadır. Bu mekanizma iyi bilinmeden yasaklanırsa, mevcut dengeyi her an için bozabilir.

Bunun gibi "kan davası" da halkın yaşamında ve cemaatin düzeninde şeref, namus gibi değer yargılarını belirler. Değer yargılarının çiğnenmesi, toplumda düzeni bozar. Mesela, bu bölgelerde "kısasa kısas" anlayışı işler. Yani adam öldüren, ldrlr. Ve toplum bunu hoşgörüyle karşılar.

Ağa, grup hayatı içinde beşikten mezara kadar fertlerin sorunlarını çözümleyen bir insan olarak bilinir. Son yıllarda kitle iletişim araçlarının köylere kadar yayılması, zirai makineleşme, eğitim sürecinin etkinlik kazanması, okullaşma, köylerin kapalılık özelliğini kısmen değiştirmesi karşısında, ağanın sosyal görevi zayıflamış veya şekil değiştirmek suretiyle yeni kalıplar halinde köylerin dışında kasaba, ile ve illerde devam etmiştir.

Kendilerine yakın buldukları kasaba, ile ve illere göç eden köylüler, buralarda karşılaştıkları sorunları için esnaf, tüccar ve benzeri yerleşik tabaka

⁴⁵ Orhan TüRKDOğAN, A.g.e., s.106

mensuplarıyla veya resmi ve siyasi kuruluşlarla diyalog sağlayan "elçi" diye ifade edilen yeni nüfuzlu kişilerle sürdürürler. Bunlar, ağanın köyden kasabaya uzantısı olarak ifade edilen tampon fonksiyonları teşkil ederler. Tampon fonksiyonları teşkil edenler, siyasi partilerle irtibat kurarlar, prestijlerini daha da artırırlar, böylece Doğu'nun toplum yapısında daha etkin rol oynarlar.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ağalar, şeyhler, beyler, elçiler ve benzerleri gibi çıkar grupları etkin roller oynamaktadırlar. Toplumun maddi ve manevi liderleri konumunda bulunan bu insanlar, toplumun yapısını birer kültür adacıkları halinde parçalamakla yetinmedikleri gibi nüfuzları ve prestijleri sayesinde önemli roller oynamaktadırlar.

Doğu ve Güneydoğu'da dini hayat güçlü bir sosyal yapıyı ortaya koymuştur. Ancak okullaşma sürecinin yetersizliği, yoksulluğun ve gelişmemişliğin etkisiyle Allah arasına şeyhliğin, tarikatçılığın girişi, yöre insanı üzerinde islami normlardan ayrılmayı doğurmuştur.

1.5. Sorunların Tespiti ve Öneriler

Bugün için Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesiyle ilgili olarak iç içe girmiş iki sorun tartışılmaktadır.

1.5.1. Terör Sorunu

Terörizm, dehşet yayarak güven ortamını yok etmek için siyasi rakiplerini sistemli bir şekilde ortadan kaldırma hadisesidir. Bunun için terör örgütleri, bir takım eylemlerle kargaşa çıkarmayı, güven ortamını yok etmeyi, istikrarı bozmayı hedeflerler.

“Bögede meydana gelen olayların hemen ardından ayrılıkçı örgüt PKK, Özel Tim, Kontgerilla, Çekiçgüç ve Ermeniler gündeme gelmekte, taraflar birbirini suçlamaktadırlar. Son zamanlarda Hizbullah adı da sıkça zikredilmeye başlanmıştır.⁴⁶

Terör sorununun çözümü için şunlar yapılmalıdır. :

- Hadisenin askeri yönüyle birlikte ekonomik yönü de hızla ele alınmalıdır,

⁴⁶ Ömer Vehbi HATİPOĞLU, Ag.e., s.127

- Yöre halkı PKK'nın tasfiyesine çocuklarına sahip çıkarak yardımcı olmalıdır,
- GAP planlamasının uygulanması hızlandırılmalıdır,
- Bölgede işsizlik sorununun çözülmesi özel olarak ele alınmalıdır.

1.5.2. Bölgenin Geri Kalması Sorunu

Doğu ve Güneydoğu bölgeleri Türkiye'nin en fakir bölgeleridir. Toprağı ve arazi yapısı bakımından bir zenginliğe sahip değildir. Siyasi iktidarlar tarafından bir takım yatırımlar yapılmasına rağmen bölgede sanayileşme hadisesi başarıya ulaşamamıştır. Türkiye'de Doğu ve Batı arasındaki gelişmemişlik farkı binlerce yıl öncesine dayanır.

“Bölge coğrafi yapısı nedeniyle hiçbir zaman büyük zenginliklerin birikim oluşturduğu bir alan olmamıştır. En müreffeh dönemi XVI ve XIX. yy. arasında yaşamıştır; savaşlar ve istilaların sona erdiği dönem bu yüzyıllar arasındadır. Osmanlının siyasi otoritesi zayıfladığında bölgenin ekonomik dengeleri de bozulmuştur.”⁴⁷

Bölgenin geri kalmasının sebepleri şöyle sıralanabilir:

- Türkiye'nin eğitim sorununu çözememesi, bunun olumsuz sonuçlarının Doğu ve Güneydoğu'da daha fazla kendini belli etmesi,
- Ticaret yollarının kapanması sonucu ticaretin gelişmemesi,
- Bölgede hala devam etmekte olan ve kökü çok eskilere dayanan yarı feodal yapının devam etmesi,
- 1925 yılında başlayan isyanların 1938 yılına kadar devam etmesi, bu durumun bölgeye yapılması gerekli olan yatırımları engellemesi,
- Belli aralıklarla başlayan terörün 1980 ve sonrası şiddetini artırması,
- 1990 yılından itibaren başlayan Körfez Savaşının sonucunda sınır ticaretinin aksaması,

⁴⁷ Yeni Yüzyıl Gazetesi Yayını, Türkiye ve Güneydoğu... A.g.e. s. 8

- Eğitim ve sağlık konularında beklenen sonuç alınamadığından kalkınmanın en önemli unsuru olan yetişmiş insan gücünün yeterince devreye sokulamaması,⁴⁸

Yukarıdaki hususların doğurduğu olumsuzluklar şöyle giderilebilir:

- Terörün hızla sona erdirilmesi,
- Bölgede Organize Sanayi bölgelerinin kurulmasının hızlandırılması,
- Bölge üniversitelerinin, bölgenin kalkınması için önemli roller üstlenmesi,⁴⁹
- Teşvik tedbirlerinin yöre özelliğine göre düzenlenmesi,
- İktisadi Devlet Teşekkülü niteliğinde yatırımların yayılması,
- Tarım reformunun bölgenin toplumsal yapısı dikkate alınarak yapılması,
- Eğitimin yatılı okullar şeklinde bölgede hızla geliştirilmesi.

2.DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE BULUNAN AŞİRET, ŞEYH VE AĞA KAVRAMLARININ SOSYOLOJİK YÖNDEN İNCELENMESİ

2.1. Aşiret Sisteminin Yapısı

2.1.1. Aşiretin Tanımı

Çeşitli kan bağları ile birbirine bağlı, belli bir alan üzerinde kendilerine has bir yaşam tarzı ile çiftçilik ve hayvancılık yaparak yaşayan göçebe insan toplumdur. ⁵⁰ Aşiret, daha çok evlenme yolu ile meydana gelen akrabalıkların, yani hısımlıkların bütünüdür. Aşiret, kabilelerin birleşmesinden meydana gelir. ⁵¹ Güneyde Türkmen oymakları üzerinde araştırma yapan Ali Rıza Yalın, Arapça

⁴⁸ Tunceli Valiliği Yay., Doğu Anadolunun Meseleri Sem. Bil. (13-15 Mayıs: 1985) Tunceli) s.337.

⁴⁹ Tunceli Valiliği Yayını, Doğu Anadolunun Meseleri Sempozyumu Bildirileri A.g.e, s.342

⁵⁰ Ahmet ÖZER.,A.g.e., s.101

⁵¹ İsmail BEŞİKÇİ, Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri, (Yurt-Kitap Yayını., Ankara:1992), s.77.

aşirete karşılık oymak kavramını kullanmaktadır. Oba kavramı da kabile karşılığı kullanımını tercih edilmektedir.⁵²

Ziya Gökalp'in değerlendirmesi daha farklıdır: Bir aşirette eğer ağırlık noktası semiyeye (klan) de ise Gökalp ona Semiyevî aşiret diyor. Eğer ağırlık noktası Amare (konfederasyon) kuruluşunda ise buna da Amarevî aşiret adını veriyor. Ağırlık noktası kabilede ise, buna da Kabilevî aşiretler denilmektedir. Arap ve Kürt aşiretleri bu örnek içindedirler. Bu sınıflandırmalardan yola çıkarak kabile ve aşireti birbirinden ayırmanın zorlukları vardır. Gökalp Türk kavminin oluşumunu açıklarken bir sınıflama yapıyor. Bu sınıflamada aşirete yer vermemekte, kabilenin yerini ve önemini belirtmektedir.

Bazil Nikitin ile Orhan Türkdoğan'ın aşiret tanımlamaları ise şöyledir: "Bir aile, kan birliğinin sınırlarından öteye taşıp da nispeten daha geniş bir alanı kapsadığı zaman, doğal olarak aşirete dönüşür."⁵³

Gerçekte aşiret kavramı, günümüz Türk sosyolojisinde göçebe veya yarı göçebe toplumlar anlamında kullanılmaktadır.⁵⁴

Aşirette genelde toprakla uğraşmayı tercih edenler yerleşik hayatı, hayvancılığı tercih edenler ise göçebe yaşamı tercih etmişlerdir. Fakat, aşiret içinde yarı göçebe bir yaşam süren insanlar da olmuştur. Yarı göçebeye mensup insanlar yazın köyünden kalkarak yaylaya çıkar orada hayvanlarıyla uğraşır, sonbaharda havaların soğumasıyla beraber köyüne gelen ve yaşamını köyünde devam ettiren insanlardır.

2.1.2. Aşiretin Dayanakları

Aşireti meydana getiren dayanakları şu şekilde sıralamak mümkündür:⁵⁵

- Kan Bağları: Aşiret üyeleri arasında çeşitli düzeylerde kan bağları vardır. Aşiret üyeleri daha çok baba tarafının kan bağına dikkate alırlar. Hatta, aşirete mensup bir fert babasının dışında 10-12 tane de dedesinin ismini sayabilir,

⁵² A.Rıza YALMAN, *Cenupta Türkmen Oymakları*, c.I,II, (Haz. S.Emir, Kültür Bak. Yayını., Ankara:1977), s. 72 .

⁵³Bazil NİKİTİN, *Kürtler*, Çeviren. H.Demirhan, C.Süreyya, (Deng Yay., İstanbul:1994), s.210

⁵⁴ Orhan TÜRKDOĞAN, A.g.e, s.3

⁵⁵ Ahmet ÖZER., A.g.e, s.101.

- Belli Bir Alan: Aşiret üyelerinin yaşadıkları bir alan vardır. Mesela, aşiret üyeleri kışın ahır hayvancılığı ile uğraşırken, yazın yaylayı ve serin mekanları tercih ederler,

- Toprak ve Hayvancılıkla Uğraşmaları: Bugün daha çok Kürt aşiretleri toprakla uğraşırlar. Ama bundan önceleri; hayvancılıkla ve genellikle yarı göçebe bir yaşam sürerlerdi,

- Kendine Has Bir Yaşam Biçimi: Aşiretin kendi içinde bir yaşama biçimi vardır. Mesela aşiret içinde kamu hukuku veya özel hukuka rastlanmaz.⁵⁶ Bu aşiretin toplumsal güvenlik anlayışından kaynaklanır. Çünkü, her hangi bir suç işlendiği zaman yalnız suçu işleyen değil tüm aşiret suçlanır. Dolayısıyla bir kişinin işlediği suçu aşiretin tüm üyeleri omuzlamak durumundadır. Bu da toplumsal güvenlik anlayışını doğurmuştur.

Aşiret üyeleri aynı dili konuşurlar, aynı geleneklere bağlıdırlar. Aileler kabileleri, kabileler de aşireti meydana getirir. Dolayısıyla üçlü bir organizasyondan bahsetmek mümkündür. Aşiret üyeleri için soy önemlidir. Soyu en eski olanlara şerefli gözüyle bakılır. Dolayısıyla soyla övünme geleneği ortaya çıkar. Aşirette evvela hayvancılık temel geçim kaynağıdır. Fakat zamanla çiftçiliğin, hayvancılığın yerini tuttuğu zamanlar da olmuştur ve olmaktadır. Aşiretler aynı kökten geldiklerine dolayısıyla kandaş olduklarına inanırlar. Ama başka aşiretlerden gelenleri de içine aldıkları olmaktadır. Hatta, savaşlarda yenilen aşiretler yenen aşiretlere tabi olabilmekte ve onların soylarıyla da övünebilmektedirler.

Kabile, üyelerinin birbirlerine kan bağı ile bağlı olduklarına inanılan bir topluluktur. Kabile, evvela geçim zorunlulukları sonucu ikinci etken olarak da aşireti dış saldırılara karşı korumak, aşireti güçlü kılmak ve daha rahat bir şekilde çiftçilik ve hayvancılık yapmak için ortaya çıkmıştır. Kabilde, genellikle ekzogami (Dıştan evlilik) türü bir evlilik söz konusudur. Kabilde soy, evlenmeye göre değil doğuma göredir. Kabilenin soyunu baba belirler. Kabilde birlik havası vardır. Kabile üyelerinin aralarında seçtiği yaşlı kişi kabilenin reisidir. Zamanla, özel mülkiyetin ortaya çıkışı kabildeki bütünlüğü bozmuştur.

Kürtler'de aile büyük baba, oğullar ve torunlardan meydana gelir. Bugünkü sosyolojide anne, baba ve evlenmemiş çocuklar aileyi meydana getirir tanımlaması aşiretteki aileyi tanımlamada yetersiz kalır. Bir aşiret 3-10 kabiliden

⁵⁶ Ahmet ÖZER, A.g.e, s.102

meydana gelebilir. Nüfusun artması, kabile sayısını dolayısıyla aşiretin büyüklüğünü gösterir. Aşiret, daha çok idari ve siyasi bir birliktir. Aşiretin içinde ki ilişkilerde disiplin söz konusudur. Ama aynı disiplin, aşiretin dışında pek geçerli olmamaktadır. Çünkü dışarıdan gelebilecek her türlü saldırı için hazırlıklı olmak gerekmektedir.

Aşiret içinde doğrudan parasal bir rant olayı yoktur. Daha çok emek-rant, angarya-rant söz konusudur. Aşiretin içinde doğrudan parasal rantın olmaması onu dışarıya yöneltmiştir. Dolayısıyla başka aşiretlere saldırma, onların ürünlerine elkoyma ve her türlü yağma işleri rantın olmamasından kaynaklanır. Aşiret üyeleri, kendilerine yetecek kadar ürün üretirler. Fazlasını üretmedikleri için aşiretler arası kavgalar eksiz olmaz. Aşiret sisteminde rant olmamasının ikinci sebebi de hem reisin ve hem de üyelerin aynı kandan gelmeleridir. Aşiret içinde ranttan kaynaklanan bir problem olmazken, Ortaçağ Avrupa'sında senyör ile serf arasında kavgalar olabilmekteydi. Çünkü senyör ile serf arasında kan bağı yoktur.

Aşirette mülkiyet duygusu yoktur. Mülkiyet duygusu olmadığı için de adalet duygusu gelişmemektedir. Dolayısıyla gücü yeten, başka aşireti zorla yerinden edebilmektedir. Aşiret mantığı silahla başka aşiretleri veya kabileleri yok etme esasına dayanmıştır. Çünkü her aşiret yenmediği zaman yenileceğini hesaplamaktadır.

Aşiretler, savaşçı bir toplum olarak örgütlenmişlerdir. Bu şekilde örgütlenen bir toplumun yönetilmesi ve yönlendirilmesi zordur.

Aşiretler arasında merkezi bir otoritenin oluşmaması, yüzyıllardan beri devam edip gelen kavgaları eksik etmemiştir.

Büyük aşiretlerde hısım ve akrabaların uzun zaman önce bir araya gelmesinden dolayı geldiği kimin kimle akrabalığı tam olarak bilinmese de, herkesin birbiri ile hısım ve akraba olduğuna inanılır. Aşiret reisliğinin bazen babadan oğula geçmesi, bazen aşiret büyükleri tarafından seçilmesi, bazan da aşiretten herhangi birinin kendisini reis olarak seçtirmesi ile mümkün olabilmesinin izahı da, ancak aileler arasında bir farkın olmadığı ve herkesin aynı aileden geldiği inancı ile mümkündür.⁵⁷

Kürt aşiretlerinin yaşadığı yerler genellikle dağlık alanlardır. Aşiretler hayvancılık yaparak geçinmektedirler. Çünkü, hayvancılık aşiretler için en büyük

⁵⁷ Mehmet TURGUT, A.g.e , s.25

uğraş alanıdır. Haycancılık için geniş yaylalara, otlaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Aşiretlerin kullandıkları yaylalar farklıdır. Hiç bir aşiret, başka aşiretin kendi yaylasından faydalanmasını istememektedir. Çünkü hayvan sayısının artması yaylanın daralması manasına gelmektedir. Her aşirete ayrı bir yayla olmalı anlayışı aşiretleri birbirinden uzaklaştırmış, araya belli bir mesafe koymayı gerekli kılmıştır. Hatta, aşiretler yaylalarını korumak için diğer aşiretlerle savaşmayı dahi göze alabilmektedirler ve bunun için de silahlı bir güç dahi oluşturabilmişlerdir. Ayrıca hayvan sayılarındaki artış, daha fazla otlak ihtiyacını doğurmuş bunun sonucunda da diğer aşiretlerle savaş yapma gereği ortaya çıkmıştır. Kısaca daha fazla otlığa sahip olayım anlayışı aşiretler arası birliği sağlayamamanın en büyük sebebidir. Fakat çiftçilik için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Çünkü aşiretler, arazileri üstünde birbiriyle dostluk ilişkileri kurabilirler. Milli duygularının gelişmesinde çiftçilik önemli roller üstlenmektedir. Hayvancılıkla uğraşta yapıldığı ve ötekilere karşı "biz" duygusu ön plana çıkardığı halde, çiftçilik ilişkileri genişletici özelliğe sahip görülmektedir.

2.1.3. Aşirette Toplumsal Örgüt

Aşiretin kendine ait bir toplumsal örgütlenme modeli vardır.⁵⁸ Bu yapı tarihi süreç içinde basitten karmaşığa doğru bir yapı arzeder. Şöyle ki:

- Çadır: Çadır, aşiretin konut tipini gösterir. Yerleşik hayatı yaşayan aşiretler "kerpiç"ten yapılmış evlerde yaşarken, göçebe aileler daha çok çadırlarda yaşarlar.

- Zoma: Zoma aşiret içinde bir konaklama düzenidir. Bir zoma'da birden fazla kabileye mensup hane veya çadır bulunmaktadır. Zomanın bir reisi vardır. Bu reis devamlı olmayıp her yıl değişebilir. Çünkü zoma her yıl aynı yerde ve aynı hanelerden oluşmaz. Aileler, insan güçlerine göre her yıl değişik yaylalara gidebilir.

- Kabile: Kabilde birbirine kan bağı ile bağlı aileler vardır. Kabilenin en önemli özelliği, kabile içi evliliğin olabilmesidir. Çünkü, bu evlilik kabilenin kuvvetini artırıcı rol oynar. Kabilenin bir de reisi vardır.

⁵⁸ İsmail BEŞİKÇİ, A.g.e, s.76.

- Aşiret: Aşiret kabilelerin birleşmesinden meydana gelir. Aşiretin büyüklüğüne göre kabile sayısı artar veya azalır. Aşiret idari ve siyasi bir birliktir. Kabile reislerinin üzerinde bir aşiret reisi vardır.⁵⁹ Reis, aşiretin idaresinden, öteki aşiretlere karşı soyun devamının sağlanmasından ve yine öteki aşiretlere karşı aşiret üstünlüğünün sağlanmasından sorumludur. Evlenme yalnız aşiret içinde olur. Aşireti meydana getiren kabileler arasındaki ahenkli işbirliğinden reis sorumludur. Aşiret aynı zamanda siyasi bir birliktir. Çünkü Türkiye seçim atmosferine girdiğinde partiler kazanmak istiyorlarsa; arkalarında güçlü aşiret desteği olan adayları tercih ederler. Güçlü bir aşiret sağ partiden aday çıkarırsa, diğer bir aşiret adayını "sol" partiden çıkarır. Bu aşiretler bir sonraki seçimde çok rahatlıkla taraf değiştirebilirler. Her aşiret, seçimi kazanmak ister. Çünkü, bunun aşirete sağlayacağı faydalar vardır. En azından hükümetlerin yöreye daha çok yatırım yapmaları, işsizlik sorunlarını önlemede sağlayacağı avantajlar söz konusudur.

Aşiret üyeleri, aşiret reisine itaat ederler. Dolayısıyla aşiret bir çok fonksiyonu kurumlaştırarak aşiret reisliği müessesesini oluşturmuştur. Aşiret reisinin siyasi ve ekonomik denilebilecek görevleri vardır.

Reisin siyasi sayılabilecek bu görevlerinin yanısıra; otlak kiralama, yayla seçme, kuraklık ve kıtlık dönemlerinde önlem alma-politikayla uğraşıyorsa-bazı yatırımların gerçekleşmesine öncülük etme gibi ekonomik görevleri de vardır.⁶⁰

- Ulu Kişi: Ulu bir ata olarak aşiret örgütünün en üstünde bulunur, manevî bir otoritesi vardır. Aşiretler arasındaki savaşlarda birbiri ile anlaşabilen veya güçlü bir aşiretin otoritesini kabul eden aşiretler bir araya gelir ve en güçlü olan reisin önderliğini de kabul ederler. Ahmet Özer'e göre Burukan Aşiretindeki sosyal örgütlenme şöyledir: ⁶¹

- Aile,
- Zom,
- Oba,
- Kabile,
- Reis,

⁵⁹ Cengiz ORHONLU, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı* (Eren Yayınları., İstanbul :1987), s.59

⁶⁰ Ahmet ÖZER, A.g.e, s.106.

⁶¹ Ahmet ÖZER, *Doğu Anadolu da Aşiret Düzeni*, (Boyut Yayınları., İstanbul : 1990), s.54

Bölgede yaşayan aşiretleri ikiye ayırmak mümkündür:⁶²

- Göçebe ve yarı göçebe aşiretler. Bu aşiretler daha önce ifade edildiği gibi havaların ısınmasıyla beraber yaylaya ve serin yerlere; kışın gelmesiyle beraber köylerine göç eden ve toprak damlı evlerde yaşayan insanlardır. Yarı göçebelik ise, göçebelikten yerleşik hayata geçişte ara tiptir.⁶³

- Yerleşik aşiretler: Bunlar tamamıyla toprağa bağlıdırlar. Çiftçilik yaparak yaşamlarını devam ettirirler. Eğer yerleştikleri alan düz ve hayvan beslemeye müsait ise hayvancılıkta yaparlar. Bugünün aşiretinde giderek mülkiyet ilişkileri kendini belli etmektedir. Yerleşik aşiretlere mensup insanların yaşadıkları köyleri dörde ayırmak mümkündür:⁶⁴

- Ağa köyleri: Sadece ağanın şahsına ait köylerdir.

- Sülale köyleri: Bir köyde yaşayan ama aralarında kan bağı olan sülalelerin meydana getirdiği köylerdir.

- Ahali köyleri: Başında aşirete mensup birinin muhtar olarak görev aldığı ve köydeki mülkiyet farklılaşmasının az olduğu yerlerdeki köy tipidir.

- Karma köyler: Çok miktarda toprağa sahip ağa ile çok az toprağa sahip aşiret üyelerinin birlikte yaşadığı köy tipidir.

Bu dört köy tipinin dışında aşiret üyelerinin yaşadığı yayla ve mezra olarak bilinen yerler de vardır. Yayla ve mezra türü oturma alanlarının teşekkül etmesinin sebepleri şunlardır:

- Dengesiz bir şekilde artan nüfus

Doğu ve Güneydoğu'da hızlı artan bir nüfus olgusu söz konusudur. Bu artan nüfusun beslenmesi sorunu ortaya çıkar. Baba sahip olduğu toprağını, evlenen çocuklarıyla paylaşır. Sonuçta babadan ayrılan çocuk kendisine verilen tarlada ev yapmak ve orayı işletmek durumundadır. Bu da köyden uzaklaşmayı, yani mezrayı meydana getirmektedir.

- Hayvancılık yapma eğilimi

Hayvancılık daha çok yayla ve mezrada yapılır. Çünkü yayla ve mezra geniş arazilere, bol suya ve temiz havaya sahiptir.

⁶² Ahmet ÖZER, *Gap ve Sosyal Değişme*, A.g.e., s.111

⁶³ Mehmet ERÖZ, *Yörükler* (Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları., İstanbul : 1991), s.71

⁶⁴ Ahmet ÖZER, A.g.e., s.113

- Kan davaları

Köyde kan davası meydana geldiğinde taraflardan -genellikle öldüren taraf- birinin köyü terketmesi gerekir. Çünkü, öldüren ve öldürülenlerin taraftarları birköyde birlikte yaşayamazlar. Bunun sonucunda öldüren kişi köyü terkeder, köyün dışında tarlası varsa orada yerleşir ve yaşamını devam ettirir. Burada çocuklarının büyümesi ve onların evlenmeleri sonucu bir yerleşim yeri ortaya çıkar.

Köyün dışında kurulan bu yeni yerleşim birimlerinin,

- Dağınık oluşları,
- Sanayi merkezlerinin çok uzağında bulunması,
- Kitle iletişim imkanlarından yeterli oranda faydalanamamaları,
- Mülkiyet ilişkilerinin dengesiz oluşu gibi özelliklere sahip olmaları, dikkati çekmektedir.⁶⁵

Aşiret üyeleri bugün eskisi kadar hayvancılığa önem vermemektedirler. Çünkü;

- Göçebe ve yarı göçebe yaşamı bugün rağbet görmemektedir. Bunun yerine yerleşik hayat daha cazibeli görülmektedir. Göçebe ve yarı göçebe yaşamda eğitim, sağlık ve diğer imkanlardan eşit oranda faydalanmak söz konusu değildir. Ayrıca, çalışanların tamamı sigortasız işçi, durumundadır. Tüm bunlar, göçebe ve yarı göçebe yaşam için birer engeldir. Dolayısıyla bu da hayvancılığı olumsuz yönde etkilemektedir,

- Tarım alanlarının çoğalması ve bunun sonucunda da hayvancılık yapılan alanların daralması söz konusudur,⁶⁶

- Yerleşik hayvancılık açısından eğitim ve sermaye yetersizliği bulunmaktadır,

- Çiftçilik yapılmasının tercih edilmesi hayvancılıkla uğraşma durumunu olumsuz yönde etkilemektedir.

⁶⁵ Ahmet ÖZER, A.g.e, s.115.

⁶⁶ Ahmet ÖZER, A.g.e, s.123.

2.2. Şeyhlik

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin sosyal yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkan şeyhlik bu bölümün bir konusunu oluşturmaktadır.

Şeyhlik, dinî liderliktir. Aslında dinî liderler arasında bir de seyyidler vardır. Seyyidler genel olarak kendilerinin Arap olduklarını ve Hazreti Fatıma'nın soyundan geldiklerini iddia ederler. Bundan dolayı da şeyhe ve seyyidlere bağlı olan kimseler, bu bağlılıklarını dinle ilgili olmayan hadiselerde de gösterebilirler.⁶⁷ Bölgede gayri resmi din eğitimi yaygındır. Bu yüzden mahalli din otoritelerinin özellikle şeyhlerin ve seyyidlerin etkisi fazladır.⁶⁸

2.2.1. Doğu ve Güneydoğu İnsanın Tarikata ve Şeyhe Olan Bağlılığı

Bir tarikata veya şeyhe bağlananlar, mensubu bulundukları tarikatı ve onun da başında bulunan şeyhi tenkit etmeyi akıllarının ucundan bile geçirmezler. Şeyhlerinden bir söz işittikleri zaman bunun hemen doğruluğuna inanırlar. Eğer birileri onlara duydukları sözün yanlış olduğunu söylerse verecekleri cevap hemen hazır: "Filan şeyh böyle böyle söyledi, yanlış olduğunu nasıl söyleyebilirsin? Dikat et, çarpılırsın!" Onlara göre şeyh hiç yanılmaz, doğrusunu daima o bilir. Bu anlayış yıllardan beri yörede yaygındır. İnsanların şeyhe bu derece bağlı olmasının sebepleri arasında şunlar sayılabilir:

- İnsanların çoğunun eğitim eksikliği, ekonomik güçsüzlük ve töresel etkilerle kendini şeyhlerin tekelinden kurtaramamaları, buna cesaret edememeleri,
- Şeyhe kesin inancın bir kültür, töre haline gelmesi,
- Şeyhin tenkid edilmesinin tarikattan atılmasına sebep olabilmesi.

Şeyhe yönelik saplantılardan bazıları aşağıdadır:

1-"Küfürden imana getirmek yetkisi Peygamber dahil kimseye verilmemiş; ama müslüman olup da kötü ahlâka sahip olanların kalbine tesir etmek ve onları o kötü ahlâktan kurtarmak yetkisi Allah tarafından bazı tarikat liderlerine verilmiştir. Tarikat liderleri de, müslüman olmayanları imana getiremezler; ama

⁶⁷ Mehmet TURGUT, A.g.e, s.25.

⁶⁸Türk Ocakları Yayını, Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ekonomik Jeopolitik ve Sosyal Durumu, s.62.

çok kötü işlerde bulunan müslümanların kalbine tesir edip onları o kötü ahlâktan kurtarabilirler.⁶⁹

Saplantının Cevaplandırılması:

- İslam dini Allah tarafından Hz. Muhammed'e bildirilmiştir. İslam dini bütün müslümanların temel dayanaklarından biridir. İnanmak yada inanmamak tamamıyla insanlara bağlı birşeydir.

Fakat şeyhler ve tarikat erbabı bu esası da borazak dini kendi emir ve tekeli altına almaya çalışmaktadırlar. Esasen tarikatlar bizzatihi bunu anltamaya gayret etmektedirler. Her şeyh mensup olduğu tarikatın anlayış ve prensiplerine göre dini tatbik eder ve ettirir.

2- Şeyhlerin tekelleri altına aldıkları konulardan biri de tövbedir. Onlara göre herkes mutlaka şeyhin yanında tövbe etmek zorundadır.⁷⁰

Saplantının Cevaplandırılması:

Bu açılan yaranın kapanması gerekiyor. Ancak tarikatlar ve şeyhler yangın söndürmek için değil, yangının alevlerini yaymak için çalışıyorlar. Çünkü bu tarikatlar kendi fikir ve akide etrafında ortaya çıkıp taraftar topluyor, Hz. Muhammed'in kurmaya çalıştığı "İslam kardeşliği" yerini "tarikat kardeşliği"ne bırakıyorlar.

Bir şeyhe mensup olmayan kişi, devamlı olarak bütün şeyhler ve müritlerinin müşterek ithamlarına maruzdur. Çünkü, müritlere göre her müslümanın, mutlaka bir şeyhe mensup olması ve tarikata girmesi lazımdır. Bu hususta kendilerine delil olmak üzere bir de: "Kimin şeyhi yoksa, onun şeyhi şeytandır." şeklinde bir söz uydurmuşlardır.⁷¹

Böylece, şeyhler: gerçek manada dindar olan ve Allah'a kul olan insanları etkilemeye gayret etmektedirler.

Şeyhlerin etkisi altında kalan insanlarda büyük bir miskinlik mevcuttur. Bu miskinlik zamanla Doğu insanında acizlik meydana getirmiştir.

2.2.2. Şeyhlik ve Keramet Dualizmi

Keramet, mucize gibi olağanüstü bir iştir.

⁶⁹ M. Emin BOZARSLAN, *İslamiyet Açısından Şeyhlik ve Ağalık*, (Toplum Yayınları., Ankara:1964), s.80.

⁷⁰ M. Emin BOZARSLAN, A.g.e, s.92.

⁷¹ M. Emin BOZARSLAN, A.g.e, s.101.

Peygamberlerin mucizelerine karşılık, şeyhler keramet gösterir.

Tarikata mensup olanlara göre şeyhlerin de kerameti vardır. Tarikat üyeleri şeyhlerinin keramet sahibi olduğuna şunlar için inanırlar:

- Yeni müritler kazanmak,
- Şeyhin etkinliğini artırmak,
- Şeyhe sonradan yapılacak olan tenkidleri engellemek,
- Şeyhin kerametinin bir sermaye olarak kullanılması.

Türkiye'nin batısında yaşayan insanlar şeyhlerin yarattığı zorlukların farkına varmış, dolayısıyla şeyhlik batı bölgelerimizde oluşumunu kaybetmiştir. Doğuda kurulan bu şeyhlik müessesesi, batıda tarihe gömüleli yıllar olmuş, oysa aynı müessese Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde var ve daha da filizlenmeye devam etmektedir. Bu müessesenin tarihi çok eskilere dayanmaktadır.

Şeyhler, kendi çevrelerine her türlü yabancı etkinin sızmasına göz yummayan bir tutum içindeydiler. Bu duygu onlarda, İslami kaygıların yanı sıra, kişisel yararlarını düşünmekten ve günün birinde Doğu o soyut durumundan çıkarsa kaçınılmaz bir biçimde nüfuzlarını da yitirecekleri korkusundan kaynaklanmaktadır.⁷²

Doğuda tarihi bu kadar eskilere giden bu müesseselerin (şeyhlik-ağalık) sahipleri halkı kendilerine bağlamaya devam etmektedirler. Şeyhlere maddi yardım yapmaktadırlar.

2.2.3. Şeyh ve Mezarperestlik

Şeyhlerin İslam dinine soktukları gayri İslami adetlerden biri de mezarlara tapmadır. Halkı kendilerine bağlamak maksadıyla, öldükten sonra da dünyada istediklerini yapabileceklerini halka telkin etmektedirler. Bu yüzden ölen şeyhin mezarı bir ziyaretgah halini alır. Müritler gidip mezarı ziyaret eder, taşlarını öper, gözlerini yumup şeyhin hayalini düşünür, ruhundan medet bekler, dertlerini döker ve derman vermesi için rica eder, yalvarırlar.⁷³

Bazıları uyurken, yönünü şeyhin mezarının bulunduğu tarafa çevirir. Mezarın üzerinde bulunan toprağı alır, eğer hastası varsa o topraktan şifa

⁷² Bazil NİKİTİN, A.g.e, s.372.

⁷³ M. Emin BOZARSLAN, A.g.e, s.140.

niyetiyle götürür. Mezarın yanında meyve ağacı varsa o meyveden de yer ve mendilini veya ceplerinden birini bu meyveyle doldurarak evine götürür. Bu meyve ağacı genellikle siyah dut ağacıdır.

Şeyhin mezarını ziyaret edenlerden bir kesim de evlenmemiş genç kızlar ve erkeklerdir. Onlarda kismetlerinin bir an önce açılması için mezarın yakınında bulunan ağaca çaput bağlar ve isteğinin gerçekleşmesini bekler. Tabi bu arada çocuğu olmayan kadınlar ve erkekleri de mezarı ziyaret etme hususunda unutmamak gerekir.

Ölen şeyhin mezarından beklentiler yukarıda sıralananlarla bitmez, öyle bir hal alır ki aşiret içinde, aşiret üyeleri şeyhin ölümünden önce şeyhe duydukları saygıyı, şeyh öldükten sonra evvela onun mezarına, sonradan şeyhin hayatta kalan çocuğuna karşı duyarlar. Yani şeyhin sağlığında sadece şeyhe duyulan saygı, ölümünden sonra onun oğluna da saygılı davranmayı doğurmuştur. Dolayısıyla iki ayrı saygıdan; bunlardan birincisi ölüye diğeri ise sağ olana duyulandan bahsetmek mümkündür. Bu tutum aşiret içinde beraberinde büyük bir "Mezarperestlik" anlayışını doğurmuştur. Bu mezarperestliğin şu inanç özellikleri dikkat çeker:

- Şeyhin soyuna karşı büyük bir saygı duyulmalı,
- Şeyhin soyuna tabi olunmalı ve onları eleştirecek herhangi bir etkinliğin içinde yer alınmamalı,
- Şeyhin evladına yapılan bir itiraz, doğrudan doğruya şeyhe yapılmış olarak addedilir ve o şahsın şu veya bu şekilde "gazaba" uğraması sonucunu doğurur,
- Şeyh öldükten sonra onun bu dünyada birtek varisi vardır, o da oğludur. O halde oğluna olağanüstü değer verilmelidir,
- Mezarperestliğin doğurduğu sonuç "Maddeperestlik"tir. Çünkü, bu madde (şeyhin mezarı) belki de yüzyıllar boyunca ziyaret edilecek olan bir maddedir, yani ziyaret maddesidir.

Şeyhlerin kendilerini, hayatta iken, öldükten sonra da halkın nazarında nasıl mukaddes birer varlık haline getirdiklerini iyice anlamak için müritlerin, şeyhlerinin başına veya mezarına yemin ettiklerini hatırlamak ve düşünmek

kafidir. Hakikaten her şeyhin müritleri onun başına, öldükten sonra da mezarına, bazıları da ayağına yemin ederler.⁷⁴

Yazın hasad zamanı tamamlandıktan sonra köylü, kazancının bir kısmını ağaya bir kısmını da şeyhe verir. Şeyhin hissesi, ağanın hissesi gibi belli değildir. Çünkü şeyhin hissesi isteğe bırakılmıştır. İnsanlar şeyhe bol miktarda yardım yapmak hesabındadır. Çünkü, köylülere göre bu sevaptır. Ne kadar çok yardım yapılırsa o kadar hayırlıdır. Dolayısıyla köylüler çok yardım yapmak için birbirleriyle yarışır.⁷⁵

Şeyhler, bazen kendilerine yapılan yardımları yetersiz görürler, daha fazlasını isterler. Bunun için köylüleri tehdit ederler. Onların gözlerinin kör olacağını, kısmetlerinin kapalı kalacağını, evlerinde felaketlerin birbirini takip edeceğini ifade ederek manevi denilebilecek birtakım tehditler de bulunurlar. Şeyhlerin tehditleri sonuç itibarıyla onların lehine algılanmış ve aldıkları yardımlar her yıl katlanarak devam etmiş, çocukları da alınan bu yardımlar sayesinde çalışmaya gerek duymadan yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Görüldüğü gibi dinî cehalet hüküm sürmektedir. Bu yüzden şeyhlik müessesinin menfî tesirinin izalesi için resmî dinî eğitimin yaygın hale getirilmesi umulan neticeyi verecektir.⁷⁶

2.3. Ağa

Ağa, miras, seçim veya zor kullanarak iktidara gelen; iktidarı sağlamlaştıncaya bunu tartışılmaz ve itiraz götürmez bir şekilde yürüten kişidir.

Kürtçe konuşan gruplardan (Yezidiler hariç) sosyal statü "ağa" denilen kişide toplanmaktadır. Ağa, köyde yönetimi elinde bulunduran önemli bir güçtür. İkinci sırada "geniş akraba grubu liderliği" gelmektedir. Bunu da çoğunlukla yaşlı ve hacı ünvanlarını kazanmış kimseler temsil ederler.⁷⁷

Feodal geleneklerle çağdaş yaşam girişimlerini yan yana bulundurmak, laik okullarla medrese karakterindeki mektepleri aynı duyarlılıkta yaşatmak gibi tutum, birer parçalı yaşam örneğidirler. İlkel yaşam biçimi ve dünya görüşü ile

⁷⁴ M. Emin BOZARSLAN, A.g.e, s.148.

⁷⁵ M. Emin BOZARSLAN, A.g.e, s.150.

⁷⁶ Türk Ocakları Yayını, Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ekonomik Jeopolitik ve Sosyal Durumu, s.63.

⁷⁷ Orhan TÜRKDOĞAN, A.g.e, s.138.

çağdaş yaşamın yan yana yer alması, kısaca parçalı halde yaşamak olarak ifade edilebilir.

Cumhuriyet döneminde "parçalı yaşam" ekonomik ve sosyal alanlara da girmiştir. Örneğin, Türkiye'de sanayinin gelişmesiyle çağdaş ölçülere yaklaşan bir "sanayi toplumu" modeli oluşmuştur. Özellikle demokratik; sendikal düzenli bir yaşama girmiştir. İşte bu model içinde devlet, sanayicinin ve çalışan emekçinin haklarını -dengeli ve adaletli olmasa bile- korumaktadır. Ama sosyal ve ekonomik reformların giremediği Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da feodal düzen egemendir. Burada devletin işlevini ağalar, şeyhler gibi geleneksel güçler yerine getirmektedir. Gerçek anlamda, devlet bu yörelere girememektedir. Feodal düzenin egemen olduğu yöre halkı, devlet diye ağayı bilmektedir. Çünkü ağa ve şeyh, buralarda devletin yapamadıklarını yapmaktadır. İşte bu acı gerçekler, karşımıza, Duverger'in "Devletsiz Toplum" modelini çıkarmaktadır.⁷⁸

Aşiret üyeleri hiçbir zaman ağalardan memnun olmazlar. Ama buna rağmen bir aşirete mensup olmayı ve aşiret reislerinin hüyüklüğü ile övünürler. Bu çelişki bütün aşiret üyelerinde vardır. Bunun başlıca sebepleri şunlardır:

- Aşiret ağaları, onları (yani üyeleri) diğer aşiretlerin yapacakları her türlü saldırıya karşı korur,
- Aşiret ağası, o aşiretin daima en bilgili, en anlayışlı, en ileri görüşlü insanıdır anlayışı hakimdir,
- Ağalar davalara bakarlar. Ağanın halledemediği bir dava yargıya intikal eder.

Ağalar, köylülerin veya aşiret üyelerinin okula gitmelerini, okuma-yazma sahibi olmalarını istemezler. Hele hele üniversiteye gideni hiç istemezler. Çünkü ağa eleştirilmez. Çünkü ağa eleştiriyi kabul etmez.

Aşiret üyeleri ne kadar bilgisiz ve fakir olurlarsa bu ağaya olan itaatı artırır ve konumunu güçlendirir. Dolayısıyla ağalar fakir fertleri tercih ederler.

Ağalar, aşiret üyeleri için çok hırçındırlar. Zulüm yaparlar.

"Kürtler, vatani köy veya aşiretten ibaret zannettiği için askerlikten kaçarlar. Okur-yazarlık durumunun düşüklüğünde etkisiyle mahkemenin celplerine, davetlerine icabeti yerine getirmez. Zekat-ı şer'iyi şeyhlere verir ve ondan medet

⁷⁸ Mustafa COŞTUROĞLU, *Toplumsal Çözülme*, (Gündoğan Yay., Ankara:1992), s.199.

umar. Köylü, bir hamiye, bir yardımcıya muhtaçtır. İşte köy sahiplerini ta'bir-i mahallisiyle köy ağasını yetiştiren, köylülülerin bu ihtiyacıdır".⁷⁹

Hız. Ömer'in hilafeti döneminde; Irak topraklarının fethedilmesinden hemen sonra, mir'i toprak statüsü gündeme girmiştir. Cihad sonucu elde edilen ve mülkiyeti bütün ümmete ait olan toprakların verimli şekilde kullanılmasından mes'ul olan kimse halifedir. Osmanlı'da Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde "mir'i toprakların sultana ait olduğu ve dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği" anlayışı ön plana çıkmıştır. O dönemde çıkarılan "Arazi Kanunnamesi"nin özelliği budur. Daha önceleri mir'i toprakların ümmet adına vekili olan halife, o tarihten itibaren sahibi durumuna geçmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da mir'i toprakların belirli ellerde toplanması ve "Toprak Ağaları"nın gündeme girmesinin sebebi budur. Sırtını sultana dayayan Eyalet Valileri ve Toprak Ağaları, siyasi sistemin yozlaşmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

O dönemlerde Dersim'de devletin etkinliği olmamıştır. Aşiret reisleri devleti saymıyorlardı, devlet, Dersim'de vergileri toplayamıyor ve askerlik yükümlülüğünü gerçekleştiremiyordu. Bu iki sorunu şeyhler ve ağalar halletmişlerdir. Ağalar kendi yönetim ve yetkileri altında olan ahaliden istediği kadar vergi alır ve bunun az bir miktarını hazineye verirdi. Askerlik çağına gelenler de devlete askerlik yapmaz, mensubu bulunduğu aşiretin birliğine fedai olarak girerdi. Böylece eşkiyalık doğuyordu.

Ağalık her yönüyle bir itibar müessesesidir. Büyük arazi sahipleri ağa olarak bilinir. Ama bilgisi, görgüsü, cesareti fazla olan ve diğer kurumlarla münasebetleri gelişmiş ağalar da çoktur.

Şeyhlerle ağaların birlikte hareket ettiklerini görmek mümkündür.⁸⁰ Her iki kesim de kendilerini çok üstün insanlar olarak görürler. Dolayısıyla diğer insanları çok rahatlıkla küçümseyebilirler. Kendilerini onlar için efendi ve onları da kendileri için görevlendirilmiş birer hizmetli olarak görürler. Şeyh ve ağa yıllardan beri taşıdıkları bu zihniyetlerine köylüleri alıstırmışlardır. Dolayısıyla köylüler, tarafından "Allah onları büyük yaratmış, onlar babalarından ve dedelerinden gelen bir asaletten dolayı büyüktür" anlayışı oluşmuştur.

⁷⁹ Ziya GÖKALP, A.g.e, s.108-109.

⁸⁰ Burhan KOCADAĞ, Doğu'da Aşiretler, Kürtler Aleviler (Ant Yay., İstanbul : 1992), s.143

2.3.1. Şeyhliğin ve Ağalığın Kurumlaşması

Ağa, genelde değişimin gerçekleşmesini sekteye uğratan bir engel durumundadır. Çünkü, ağa köydeki etkinliğinin sarsılmasını istememektedir. Dolayısıyla, ağa-köylü ilişkisini aynen devam ettirerek, patron-işçi ilişkilerine dönüşümü istememektedir. Geniş topraklara sahip olan ağa, bu toprakları bizzat işletmemekte bunun yerine üç değişik yöntemi kabul etmektedir. Bunlar:

- Kiracı,
- Ortakçı,
- Maraba,

yöntemleridir.

Bu üç yöntemi benimseyen ağa, geniş topraklar üzerinde istenilen verimi alamamaktadır. Çünkü, çiftçilik ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Fazla bir üretim olmadığı için, fazla kazanç da sağlanamamaktadır. Bunun sonucu olarak yörede yeterli yatırım yapılmamaktadır. Ağa, feodal ilişkilerin devamından yanadır. Dolayısıyla feodal ilişkilerden kurtulup kapitalist ilişkilere geçmeyi engelleyen kişinin başında ağa gelir. Ağa modern araçları almak yerine nüfuzu altında tuttuğu insanların fizikî enerjisinden faydalanmaktadır.

Bugün ağanın yaşadığı ve nüfuzu altına aldığı yöreler Türkiye'nin en geri kalmış yöreleridir. Bu yörelerde eğitim sorunları çözülememiş ve yerleşim yerleri oturmaya elverişli değildir. Çok zor şartlar altında çiftçilik ve hayvancılık yapılmaktadır. Ayrıca bölge nüfusu hızla artmaktadır. Yerleşim yerleri ile kentleri birbirine bağlayan yollar ulaşımaya uygun değildir, bölge insanı kitle iletişim araçlarından yeterince istifade edememektedir.

Tüm bu imkansızlıklar ağanın konumunu yönetici olarak güçlendirmekte, toplumun diğer fertlerinin dışarıya açılmasını, dışarıyla bağlantı kurmasını, farklılaşmasını ve bütünleşmesini engellemektedir.

Ağalığın bariz özelliği toprak dağılımının adaletsiz oluşu ve üretim araçlarının iptidailiğine dayanan feodal bir yapının temsilcisi olmasıdır. Buna benzer özellikler şeyh için de geçerlidir. Ağanın ve şeyhin toplumda görevleri vardır. Bu görevlerin tabii bir sonucu olarak da şeyhlik ve ağalık kurumlaşmıştır. Çünkü devlet, birtakım sosyal hizmetleri bir plan ve program dahilinde halkın ayağına götürememektedir. Devletin yapamadığını veya bıraktığı boşluğu ağa doldurmaktadır. Dolayısıyla ağanın ve şeyhin rolü toplum içinde kaybolmadan devam etmektedir.

Ağalar, bazen halkın çıkarlarını ihlal eden bir takım hakim sınıflarla da işbirliği yapabilmektedirler.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşayan ağaların babalarının, dedelerinin de ağa olduğunu belirlemek mümkündür. Yani buralarda bir kişinin maddi ve manevi açıdan ne kadar güçlü olursa olsun kendi gayretiyle ağa olduğunu göremezsiniz. Ağalık, genelde soya dayalı büyük bir güçtür. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesi, ağalığın kaldırılmasını gerçekleştirememiştir. Hatta çok partili hayata geçiş ağalığı onaylayıcı mahiyette sonuç doğurmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti ;1926, 1937 ve 1960 tarihlerinde almış olduğu kararlarla ağaları (55 ağa) Türkiye'nin batısına Mecburi İskan'a tabi tutmuştur. 1937 yılındaki sürgün sürekli ve kitleler halinde olmuştur. Fakat sürgüne giden her ağa, uzun veya kısa süre sonra tekrar geri gelmiş ve toplumdaki eski görevlerini almıştır. Çünkü, ağalık toplumda yer edinmiş bir müessesedir. Hükümetler tarafından ani bir kararla kaldırılamamıştır. Ağa emrinde çalışan yüzlerce aile vardır. Ağa çalıştırdığı aileler ile ilgili olarak birtakım toplumsal görevleri benimsemiş insandır. Köylünün jandarma, nüfus idaresi, devlet kapısıyla ilgili bir işi olduğu zaman, genelde bunu doğrudan doğruya müracaat etmekle halledememektedir. Çünkü köylünün bu girişimini engelleyen faktörler vardır. Çünkü köylünün kendini ifade edememe sıkıntısıda bunda engeldir. En önemlisi köyünde ağa gibi son derece bilgili, son derece iş bitirici biri varken sıra ona düşmez anlayışı vardır. Ağa şehirde itibar sahibidir, devlet dairelerinde tanıdıkları vardır. Tüm bu faktörler ağanın daha başarılı olmasına yetmektedir. Bunun dışında ağa, köylünün devletle olmayan işlerinin de yapılması için en büyük güçtür. Haberleşme ağı, ağanın bilgisi dahilinde olur. Askerdeki gencin babasına, babasının da oğluna yazacağı mektuplar ağanın eliyle postaya atılır. Köylü hastalanırsa ağanın aracılığıyla doktora gider. Evlenmeler ağanın bilgisi dahilinde olur. Ağa şehire gittiğinde hükümetlerle, partilerle ilgili bilgileri öğrenerek köyüne döner. Köylüler ağalarının köye dönüşünde ne tür haberlerle döneceğini merak ederler. Bu yüzden akşam ezanından sonra (genelde akşam yemeği, akşam ezanının okunmasından sonra yenilir) ağanın evi, köylülerin uğrak yeridir. Çünkü ağa şehirde duyduğu haberleri köyüne döndüğünde evinde köylülere anlatır. Köylerde para kazanma hırsı olmadığı için, kahvehane de yoktur. Dolayısıyla kahvehanede konuşulması gereken şeyler, köyde "ağanın odası"nda konuşulur.

Bugün öteki bölgelere nazaran büyük çapta gelenekli cemaatçı ve kapalı bir yapıya sahip olan Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde beş temel unsur vardır ki, bu kimliği destekler. Bunlar, genelde;

- Yoksulluk,
- Köyün dış dünyadan kısmen alakasının kesilmiş, yalnızlık içinde olunması,
- Hareketsizlik,
- Okur-yazarlık oranının düşük oluşu,
- Tevekküle dayalı kaderci bir dünya görüşünü yansıtmaları.⁸¹

Ağa, yaşadığı bölgede halkın yaşayış tarzını tutum ve davranışlarını yönlendiren bir kişiliğe sahiptir. Bir çok yenilik, ağanın liderlik rolü ile uyum sağlamadan topluma mal edilemez.

Doğu ve Güneydoğu bölgesi bünyesinde; sosyo-kültürel ve antropolojik ağırlıklı meseleleri bünyesinde taşımaktadır.

2.4. Kürt Aşiretleri ile Osmanlı Devleti İlişkileri

Kürtler'in, Türkler'le ne zaman temasa geçtiği yönündeki açıklamalar farklıdır.

- İlki; 1071 Malazgirt savaşında Alparslan'ın ordusunun başarısızlığa düştüğü bir ortamda Kürt Aşiretlerinin, Alparslan'ın ordusunu desteklemesiyle ilk temasın başlaması olduğu yönündedir.

- İkincisi; 1514 tarihinde yapılan Çaldıran savaşında Kürtler'in, Yavuz Sultan Selim'in ordusuna, İdris-i Bitlisi'nin çağrısı üzerine 25 Kürt Beyi katılmasıdır.

Kürtler XVI yy. başlarına dek Karakoyunlular'ın, Akkoyunluların ve Timur İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmiş ve yaşadıkları yer tampon bölge olduğu için çeşitli savaşlar, işgaller ve zorunlu göçlere maruz kalmışlardır. Çaldıran savaşından sonra 1515 yılında Yavuz Sultan Selim'in Diyarbakır ve Mardin'i alması sonucu Kürtler için istikrarlı dönem başlamış ve bu takriben dört

⁸¹ Orhan TÜRKDOĞAN, A.g.e., s.105-106.

asır sürmüştür. Yavuz Sultan Selim ile Kürt Beyleri arasında imzalanan antlaşmanın maddeleri şunlardır:

- Osmanlı yönetimine bağlı olarak Kürt emirliklerinin özerkliğini korumak,
- Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçerek sürecek, eskiden beri yürümekte olan yönetim yürürlükte kalacak ve bu konuda ferman padişahıtan çıkacak,
- Kürtler, Türklere bütün savaşlarda yardım edecekler,
- Türkler, Kürtleri bütün dış saldırılardan koruyacaklar,
- Kürtler, devlete verilmesi gereken her türlü vergiyi verecekler,
- Bu antlaşma Sultan Selim ile ona boyun eğen Kürt emirlikleri arasında yapılmıştır⁸²

İdris-i Bitlisî ile başlayan şarktaki beyler ve müslüman halkın hilafet ve saltanata sadakatle bağlılıkları, en azından 1850 yılına kadar yani yaklaşık 330 yıl devam etmiştir. Osmanlı Devleti, bu yerli ahaliyi müslüman kardeşleri ve bu bölgeleri de Daru'l-İslam olan ülkesinin asli parçası olarak görmüş; buna karşılık yerli müslüman ahali ve beyler de, Osmanlı Devleti'ni İslam'ın bayraktarı bir İslam devleti olarak telakki edip ona itaat etmişlerdir.⁸³

2.4.1. Osmanlı Devrinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İdari Durumu

Doğu Anadolu Bölgesi, 1071 tarihinde yapılan Malazgirt savaşından sonra Türkler'in yurdu olmuştur. Anadolu'da yüzyıllardan beri Akkoyunlu, Karakoyunlu, Artukoğulları, Selçuklular ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı bilinmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyayı paylaşmak isteyen batılı büyük devletler (İngiltere, Fransa, Rusya) Osmanlı İmparatorluğu'nu da çeşitli şekillerde bölmek ve Orta Doğu'yu kendi nüfuzları altına almanın hesapları içine girdiler. Bunun için, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, meselesini ve Osmanlı'nın dahili problemlerini "Şark Meselesi" çerçevesi içinde ele alan büyük devletler, Balkanlar'da, Afrika topraklarında ve diğer bazı yerlerde siyasi

⁸² Hasan YILDIZ, *Aşiretin Ulusallığa Doğru Kürtler*, (Fırat Dicle Yay., İstanbul : 1992), s.52

⁸³ Ahmet AKGÜNDÜZ, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, (Osmanlı Araş. Vakfı Yayınları, İstanbul: 1996), s.34.

emellerini büyük nisbette gerçekleştirdiler."⁸⁴ Doğu Anadolu'da dağınık bir şekilde yaşayan Ermeniler'le ilgilenmeye, onları tahrik etmeye başladılar. Batılı büyük devletler bununla da yetinmeyerek siyasi maksatlı kitaplar yazdılar, bu konularla ilgilenen kişileri maddi ve manevi açıdan desteklediler. Tüm bu hesaplar Doğu Anadolu'nun "Ermenistan" olduğu fikrini dünya kamuoyuna benimsetmekti. Doğu Anadolu'nun Ermeniler'e ait olduğuna dair, büyük devletlerin iddiaları 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'na kadar gider. Büyük devletlerin Doğu Anadolu bölgesini Türkiye'den koparmak için düzenledikleri yıkıcı faaliyetleri hiç bir zaman eksilmemiştir. Nitekim Doğu Anadolu'yu bölmek için Ermenistan tezi kâfi gelmeyince, bölgedeki müslüman halkın bir kısmını yani Kürtler'i ayrı bir dinde olmaları şeklinde takdim etmeye başladılar.

2.4.2. Osmanlı Devleti'nde İdare Anlayışı

Doğu Anadolu, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Selçuklular'ın hakimiyeti altına girmiş, daha sonra bölgede bazı beylikler kurulmuştur. Doğu Anadolu'nun Osmanlı sınırlarına dahil edilmesi Yavuz Sultan Selim'in 1514 tarihinde Çaldıran Savaşı'nı kazanmasından sonra gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyasetin değişmeyen bir takım özellikleri vardır. Bununla birlikte bu siyaset bölgelerin, toplumların coğrafi ve sosyal yapısına göre de değişiklik gösterebiliyordu. İslam dininin getirmiş olduğu hükümler, Osmanlı siyasetinin değişmeyen hükümlerini oluşturuyordu. Osmanlı Devleti, İslam hukukunun kaynağı olan kitap, sünnet, icma ve kıyas yoluyla devlet hayatının sosyal, iktisadi ve idari yönlerini düzenlemiştir. Devletin farklılık veya çeşitlilik gösterebilen siyaseti, örfi hukuka dayanmakta idi. Örfi hukukun kaynağını ise milli kültür, gelenekler, örf, adet ve an'aneler oluşturuyordu. Osmanlı uleması, bir takım örfi uygulamaları şeriatla sınırlandırmıştır.

Görüldüğü üzere, Osmanlı devleti dahili siyasetini şer'i ve örfi hukuk sistemleri çerçevesinde yönlendirmiş ve tanzim etmiştir. Böylece, birinin yetersiz kaldığı konularda öbürüne müracaat ederek, kendi kurduğu devlete ve müesseselerine işlerlik kazandırmaya çalışmıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki, devlet yönetimine ve askerliğe ait hususlarda daha çok örfi hukuka yer

⁸⁴ Bayram KODAMAN, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları., No : 67, ,Ankara: 1987), s.5

verilmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti her iki sistemi kaynaştırarak kendine has bir "Osmanlı Hukuku" meydana getirmeye çalışmıştır.⁸⁵

Osmanlı siyasi ve idari sisteminin önemle belirtilmesi gereken bir diğer önemli özelliği de şudur: Osmanlı, hiçbir dönemde devletin sınırları dahilinde ırki bir ayrıma gitmemiş, herhangi bir sömürü hareketine yönelmemiştir. Osmanlı 600 yıllık hakimiyetini "İslam kardeşliği" esasına dayandırmış ve cihan devleti potansiyelini bu ideal çerçevesinde kullanmıştır. Avrupalı devletlerde olduğu gibi bir tarafta "anavatan, metropolit" diğer tarafta "sömürgeler, müstemlekeler, deniz aşarı ülkeler, dominyonlar" gibi ayrımlar ve kavramlar Osmanlı Devleti'nde söz konusu olmamıştır. "Osmanlı'yı Avrupalı'dan ayıran en önemli farklardan biri budur."⁸⁶

Osmanlı devlet anlayışının ve siyasetinin özü; sömürü, asimilasyon, yok etme gibi emperyalist fikirleri kesinlikle kabul etmez. Osmanlı devlet felsefesinde bu anlayışa yer yoktur.

Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler gibi merkantilist bir iktisadi anlayış ve emperyalist bir yayılmacılık politikası takip etmiş olsaydı; altı asır gibi uzun bir dönemde üç kıtada yirmi milyon km² üzerinde hakimiyetini devam ettiremezdi.

2.4.3. Osmanlı Hakimiyetinin Doğu Anadolu'da Kurulması

Osmanlı Devleti'nin, Doğu Anadolu ile yakından alakası onbeşinci yüzyıla kadar uzanırsa da, bölgenin devlet sınırları içine dahil edilmesi ve idari statünün tesbiti, 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra olmuştur.

Şah İsmail İran'da Safevî devleti'ni kurarak kısa zamanda fevkalade kuvvetlenmiş ve Osmanlı Devleti için hem siyasi, hem de ideolojik açıdan ciddi bir tehlike teşkil eder hale gelmişti. Yaklaşan Safevî tehlikesini daha Trabzon'da sancak beyliği yaparken farkederek Şehzade Selim, bu konuda babasını sık sık ikaz etmiş ve tedbir alınmasını istemişti.⁸⁷

Yavuz, padişah olur olmaz ilk iş olarak Şah İsmail'in üzerine yürüterek; onun Anadolu üzerindeki siyasi ve dinî emellerine son vermiştir. Çaldıran seferi

⁸⁵ Bayram KODAMAN, A.g.e., s.9

⁸⁶ Bayram KODAMAN, A.g.e., s.9

⁸⁷ Bayram KODAMAN, A.g.e., s.10.

esnasında ve daha sonra büyük kısmı sünni olan yerli halk ve Kürt mahalli beyleri, Yavuz Sultan Selim tarafını tutmuş ve başta Diyarbakır olmak üzere bir çok şehir kapılarını Osmanlılar'a açmışlardır. Yavuz Sultan Selim, Osmanlı hakimiyetinin bölgede tam manasıyla tesisi için, Diyarbakır beylerbeyi olarak Bıyıklı Mehmet Paşa'yı görevlendirmiş; aynı zamanda meşhur alim İdris-i Bitlisî'den de yardım talep etmiştir. İdris-i Bitlisî'nin bölge halkı üzerindeki geniş nüfuzu, küçümsenecek gibi değildir. Ve o dönemde bu desteğe sahip olmak da Osmanlı için oldukça önemlidir. Sonuçta İdris-i Bitlisî'nin de yardımıyla Bıyıklı Mehmet Paşa, bölgenin fethini 1515'te tamamlamıştır.

Fetihten sonra, Osmanlı Devleti, hemen bölgenin idari statüsünü belirleme çalışmalarına başlamıştır. Bu işlerin yapılmasında da yine İdris-i Bitlisî'ye müracaat edilerek yardımı temin edilmiştir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî'ye bölgenin meselelerinin halli için yetki vermiş, bir fermanla birlikte bağlılıklarını belirten beylere dağıtılmak üzere 17 sancak, sırma işlemeli 500 giysi ve 25.000 Dükka altını göndermiştir.

Bu şekilde imtiyazlara sahip olan bölge halkı ve beyleri genellikle devlete sadık kalmışlar, Osmanlı ordusuyla beraber İran'a karşı seferlere katılmışlardır. Dolayısıyla imtiyazlı statüleri değişmeden devam etmiştir. Osmanlılar'da, merkezi otoritenin tanıdığı bu gibi imtiyazlar sayesinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun özel statüsü, yani bir çeşit feodal karakteri, padişah fermanlarıyla kendilerine yurtluk ve ocaklık yoluyla dirlik adı altında verilen topraklarda mahalli beylerin hakimiyeti Tanzimat devrine kadar süregelmiştir.⁸⁸

1870'te kabul edilen "Vilayet Nizamnamesi" ile yeni bir düzenlemeye gidilmiş, bu düzenleme neticesinde doğudaki mahalli bey ve aşiretlerin nüfuzları kırılmış, imtiyazlı statüleri ortadan kaldırılmıştır. Böylece oldukça önemli olan nüfuz kırılmasıyla birlikte, bölgede büyük bir otorite boşluğu doğmuştur. Bu boşluğu Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu sıkıntıların etkisiyle tam anlamıyla dolduramamıştır.

2.4.4. Osmanlı Devleti'nin İdari Sistemi İçinde Doğu Anadolu'nun

Statüsü

Osmanlı Devleti, idaresi altına aldığı bölge ve toplumların hususiyetlerine göre çeşitli idare tarzları tatbik etmiştir. Buradaki hareket tarzı, mutlak bir

⁸⁸ Bayram KODAMAN, A.g.e. , s.11

merkeziyetçilik anlayışından tamamiyle uzaktır. İdari tarzdaki bu farklılık, şekilden ziyade, muhtevada kendini göstermiştir. Çünkü Osmanlı idare sistemi ve idari bölüntü şekil olarak genelde sancak temeli üzerine oturtulmuştur.

Osmanlı Devleti, Çaldıran Zaferi'nden sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde; Diyarbakır merkez olmak üzere Musul, Bitlis, Mardin, Harput (Elazığ), Dersim'i (Tunceli) içine alan geniş bir eyalet vücuda getirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında da yeni bir düzenleme yapılarak Van'da ayrı bir eyalet teşkil etmiştir.⁸⁹

2.4.5. Doğu Anadolu'nun İdari Statüsünde Sancakların Önemi

Osmanlı Devleti'nin idari sisteminde eyaletlerden sonra sancaklar gelmektedir. Sancak tabiri Osmanlılar'da belirli bir bölgeyi, sembolleri ifade etmekten ziyade hükümdarın hakimiyet sembolleri arasında yer almıştır. Fakat zamanla sancak tabiri, sancağın üzerinde dalgalandığı araziye ifade etmeye başlamıştır. Osmanlı döneminde birim olarak sancak esas alınmış, hükümet merkezinden çıkan bütün yazışmalarda da sancak idaresi esas birim kabul edilmiştir. Osmanlılar'da her bölgenin mahalli, coğrafi ve tarihi özellikleri göz önünde tutularak farklı bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bunun sonucunda da bazı sancaklar, değişik statülere bağlanmıştır. Bu statülerin belirlenmesinde de bölgenin fiziki yapısı, aşiretlerin nüfusu ve dağılımı, Osmanlı öncesi siyasi, iktisadi ve sosyal yapıları etkili olmuştur. Doğu'nun fethinden sonra Diyarbakır ve Van eyaletlerinde bir takım sancaklar oluşturulmuştur. Bu sancakları üç başlık altında toplamak mümkündür.

- Klasik Osmanlı Sancakları: Bu sancaklar Osmanlı Devleti'nin bütün bölgelerinde tatbik edilen sancakların aynısıydı. Sancakbeyi, merkezi idare tarafından tayin edilir ve gerektiğinde de derhal görevinden azledilebilirdi. Sancakbeyi, sancak içinde her türlü yetkiye sahipti.⁹⁰

Diyarbakır ve Van'da bu tür sancaklar, genelde aşiret yapısının kuvvetli olmadığı veya belirli bir aşiretin çoğunluğa sahip olmadığı yerlerde oluşturulmuştur.

⁸⁹Bayram KODAMAN, A.g.e., s.12.

⁹⁰Bayram KODAMAN, A.g.e., s.15.

- Ekrad Sancakları: Klasik Osmanlı sancaklarından farklıydı. Bu sancakların idaresi, bölgeye eskiden beri hakim olan nüfuzlu kimselere, mahalli beylere, hanedanlara "yurtluk" ve "ocaklık" olarak verilmiştir. Sancağa sahip beyler, ölünceye kadar sancak beyliğini yürütür, öldüğü zaman ise oğulları veya akrabalarından biri yerlerini alırdı. Ancak hainlik yaptığına inanılan bir sancakbeyi görevinden alınarak yerine oğlu veya akrabalarından biri atanırdı.

Ekrad sancaklarının sayısı, Diyarbakır'da 13, Van'da 9 olmak üzere toplam yirmi iki idi.

- Hükümet Sancakları: Bu sancakların sayısı dönemlere göre değişirdi. Genellikle Diyarbakır'da 6, Van'da ise 4 olmak üzere toplam on kadardı. Hükümet sancakları hizmet ve itaat karşılığı verilirdi.⁹¹

Hükümet sancaklarında da, sancakbeyinin ölümü veya devlete ihaneti halinde yerine evlatlarından veya akrabalarından biri tayin edilirdi.

Hükümet sancaklarında sancakbeyi, sancak içinde vergileri bizzat toplama hakkına sahipti. Savaş zamanında sancakbeyi beraberindeki kuvvetlerle beylerbeyinin emrine girerdi. Kısacası hükümet sancaklarında tımarın olmaması ve sancakbeyinin yetkilerinin daha geniş olması dikkat çeker.

Sonuç olarak şu söylenebilir; Osmanlı Devleti'nin Doğu'da kurmuş olduğu "yurtluk" ve "ocaklık" sisteminin kuruluş sebepleri şunlardır:

- Bu bölgenin verimsiz bir coğrafi yapıya sahip olması,
- Nüfus yoğunluğunun az olması,
- İstanbul'a uzak oluşu (Doğu vilayetleri),
- İran, Ermeni ve Rus saldırılarına karşı bölge insanının kendi kendini savunma isteği,
- Osmanlı Devleti'nin, Doğu'da sürekli kalabalık bir orduya sahip olmayı büyük bir yük olarak görmesi ve bu yükten kurtulmak isteği.⁹²

Osmanlı Devleti'nin doğuda uyguladığı bu değişik sistemler bölgede feodal yapıyı daha da kuvvetlendirmiştir. Fakat Osmanlı Devleti, Doğudaki feodal yapıyı bizzat meydana getirmemiş, çünkü bu feodal yapı daha önceden de vardı ama Osmanlı bu yapıyı kendi sistemine uydurmaya çalışmıştır.

⁹¹Bayram KODAMAN, A.g.e., s.16.

⁹²Bayram KODAMAN, A.g.e., s.19.

2.4.6. II. Abdülhamit Döneminde Doğu'da Kurulan Hamidiye Alayları

II. Abdülhamit tarafından 1891 tarihinde kurulan Hamidiye Alayları Doğu Anadolu'nun siyasi, sosyal ve iktisadi yapısını değiştirmiştir. Hamidiye Alayları'nın etkinliğini kavrayabilmek için II. Abdülhamit devrinin özelliklerini bilmek gerekiyor. O devrin özellikleri şunlardır:

- Merkeziyetçilik: II. Abdülhamit devri merkeziyetçi bir devirdir. Fakat II. Abdülhamit'in şahsıyla ilgili bir husus değildir. Çünkü o dönemin devletleri Bismark Almanyası, Rus Çarlığı ve diğerlerinde merkeziyetçi bir yapı söz konusuydu. Osmanlılar'da merkeziyetçi yapı Tanzimat Fermanı'yla başlar ve 1 Mart 1840 tarihinde yürürlüğe giren kararname ile de biraz daha kuvvetlenir.

II. Abdülhamit'i merkeziyetçiliğe iten sebepler şunlar olmuştur:

- 1876'da I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi,
- 1877 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşı ve bunu 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın izlemesi,
- Tanzimat Fermanı'nın imzalanmasını isteyen kişilerin başarısız olması.
- Reformların uygulanamaması,
- Devletteki başıbozukluğun artması.⁹³

- İslam Birliği: Tanzimat devrinde yapılan reformlarla Osmanlı Devletinin çeşitli unsurlarının özellikle gayri müslimlere bir takım siyasi haklar verilmişti. Bu haklar, dış güçlerin müdahalesi ve gayri müslümlerin tutumları yüzünden istismar edilmişti. 1877 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Hristiyan unsurların imparatorluktan ayrılmaları yada özerkliklerini ilan etmeleri, Tanzimatçıların "Osmanlılık ideolojisi"nin gerçekleşmeyeceğini gösterdi. Dolayısıyla bu ideolojik boşluğu, kökü 1872 tarihine kadar inen "İslam Birliği" fikri yani "Panislamizm" ideolojisi doldurmakta gecikmedi. Bu fikir, Osmanlılık fikrine göre daha mantıklı ve biraz daha tabi görünüyordu. Zira İmparatorluğun büyük çoğunluğunu müslümanlar meydana getirmekteydi ve bu çoğunluğu kaynaştıracak müşterek noktalar pek çoktu. Bunun başında İslam dini ve hilafet makamı vardı.⁹⁴

⁹³ Bayram KODAMAN, A.g.e., s.22.

⁹⁴ Bayram KODAMAN, A.g.e., s.23.

Panislamizm politikasının tatbikat biçimi olarak Sultan Abdülhamit, kendi adıyla anılan Hamidiye Alayları'nı oluşturmuş ve böylece Doğu Anadolu'da bulunan aşiretleri kendisine bağlamış itaat altına almıştır.

- Denge Siyaseti: II. Abdülhamit'in saltanatı 33 yıl sürmüş, bu 33 yıllık süre içinde Osmanlı sarayını ve Osmanlı Hükümeti'ni dengeler üstü bir güç olarak ayakta tutmuştur. II. Abdülhamit devri Batıcılarla Muhafazakarlar arasında bir denge kurularak modernleştirilmeye çalışılmıştır.

- Reform Siyaseti: II. Abdülhamit döneminde de yükselmek için Batı medeniyetinden faydalanmak inkar edilmemiştir. Ayrıca, keyfi bir şekilde yapılan inkılap hareketlerinin toplum için zararlı olacağı fikri ağır bastığı için, bu yeniliklerin toplumu rahatsız etmeden devletin kontrolü altına alınması anlayışı doğmuştur.⁹⁵

Osmanlı Devleti'nde 1876 yılına kadar iki tip aydın vardı. Bunlardan biri aydın-bürokrat kesim, diğeri ise muhafazakar-aydın kesim idi. Aydın-bürokrak kesim, batıya hayran ve kendi toplumlarının değerlerinin değişmesini hedeflerken muhafazakar-aydın kesim daha çok merkeziyetçi, İslamcı ve padişahçı tutumlarıyla dikkat çekiyordu.

II. Abdülhamit bu iki grup arasında denge meydana getirerek her ikisinin de isteklerine cevap verecek hem merkeziciliğin ve hem de İslam birliğinin kuvvetlenmesine yardımcı olacak reformları yapmaya çalışıyordu. Fakat bu denge 1890 yılında üçüncü grubun (Türkçülük Akımı) ortaya çıkmasıyla bozulmuştur.

2.4.7. Hamidiye Alayları'nın Kuruluş Sebepleri

1890 yılından itibaren Doğu Anadolu'daki politik yapının tehlikeli bir şekil alması, batılı devletlerin bu bölgeyle ilgilenmeye başlaması, Osmanlı Devleti'nin yöneticilerini harekete geçirdi. Bunun sonucunda ilk defa Müşir Zeki Paşa aşiretlerden askeri yönden faydalanma fikrini ileri sürdü. Bunun Padişah II. Abdülhamit tarafından kabul görmesiyle Hamidiye Alayları kuruldu.

Hamidiye Alayları'nın kuruluş sebepleri şöyle sıralanabilir:

- Merkezi otoriteyi meydana getirmek,
- Doğu'da devletin daha etkin olabileceği bir denge kurmak,

⁹⁵Bayram KODAMAN, A.g.e., s.24.

- Savaşçı bir yapıya sahip olan aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak.
- Ermeniler'in yıkıcı faaliyetlerine engel olmak ve müslümanlarla Ermeniler arasındaki güç dengesini tesis etmek.
- Ruslar'ın ve İngilizler'in Doğu Anadolu üzerindeki emellerinin gerçekleşmesini engellemek.
- İslam Birliği politikasını yürütmek.⁹⁶

Ayrıca memleketin düşmana karşı herkes tarafından korunmasının zorunluluğu, aşiretlerin de bu savunmaya katılmalarının gerekliliği ve doğu bölgelerinde asker toplamanın zor oluşu gibi faktörler de padişah II. Abdülhamit tarafından Hamidiye Alayları'nın kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu alayları teşkil edecek erkekler üç kısma ayrılmıştır:

- Birinci kısım: 17-20 yaş arası "İbtidaiye",
- İkinci kısım: 20-32 yaş arası "Nizamiye",
- Üçüncü kısım: 32-40 yaş arası "Redif".

"Alayların subay kadrosu ise, İstanbul'a getirilen çavuşlardan "Süvari Mektebi"ne alınan aşiret çocuklarından teşkil edilecekti.⁹⁷ Ancak talim ve eğitimle görevli alay subayları, merkez tarafından tayin edilecekti. Ayrıca alay ve bölük kumandanlarının mutlaka askeriyeden, diğer subayların ise aşiret ileri gelenlerinden olması, karar altına alınmıştı. Devlete sadık olan aşiret ileri gelenleri albay rütbesine kadar yükselebileceklerdi."

"II. Abdülhamit'in aşiretlerle ve alaylarla ilgili politikasının esası şudur: Doğrudan doğruya aşiretlerle kendisi arasında bir bağ kumak ve aşiretleri Bab-ı Ali'nin de aracılığı olmadan kendine bağlamaktır. Bu politikanın yürütülmesinde, en çok halifelik sıfatına ve hilafet makamına güveniyordu. Zira aşiretler yüzyıllarca maddeten İstanbul'dan ayrı ve bağımsız yaşamalarına rağmen, manen halife ve hilafet makamına bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Aşiretlerin bu tutumu II. Abdülhamit'in işini kolaylaştırdığı gibi, onun İslamcı politikası da aşiretlerin duygularını okşuyordu."⁹⁸

II. Abdülhamit'in aşiret reisleri ve şeyhlerle kurmuş olduğu yakınlık, halife ve karşı saygı ve itaat duygularını kuvvetlendirmiştir.

⁹⁶ Bayram KODAMAN, A.g.e., s.29-30.

⁹⁷ Bayram KODAMAN, A.g.e., s.35.

⁹⁸ Bayram KODAMAN, A.g.e., s.59.

Sonuç olarak 1891 yılında kurulan Hamidiye Alayları'nın şu faydaları olmuştur:

- Devlet otoritesi Doğu Anadolu'nun her tarafına az çok yerleşti,
- Doğu Anadolu'daki aşiretler ve reisleri itaate alıştırıldı,
- Şehir eşrafının karşısına silahlı aşiret alayları çıkarılarak, nüfuzları kırıldı ve bir kuvvet dengesi kuruldu,
- Teşkilatlı ve silahlı Ermeni çetelerine karşı aşiretler silahlandırıldı ve aşiretlere devletin kendilerini koruduğu hissi verildi,
- Ordu ile aşiretler, yani halk arasında her türlü tehlikeye karşı iş birliği kuruldu,
- Aşiretler arası kavgalar, devletin sivil ve askeri yöneticilerinin aracılığıyla ve barış yoluyla nisbeten engellendi.⁹⁹

Hamidiye Alayları I. Meşrutiyet'in ilanından sonra bozulmaya başlamış 1912 yılında Balkan Savaşı'nın yapıldığı dönemde sıkı bir eğitime tabi tutulmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında Ruslar'a karşı bu alaylar çarpışmış, büyük fedakarlıklar göstermişlerdir. 1915 yılında Doğu Anadolu'nun Rus işgaline uğraması sonucu bu alaylarda çözülmeler görülmüş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu alayların ismi "Aşiret Alayları" olarak değiştirilmiştir.

2.5. Kürt Aşiretlerinin Cumhuriyet Dönemindeki Durumu

Doğu ve Güneydoğuda bulunan Aşiretler, Milli Mücadelede işgal kuvvetlerine karşı savaşma başarısını göstermişlerdir. Daha öncede Doğu ve Güneydoğuda yaşayan insanlar Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında yaşamışlardır. Yüzyıllardan beri birlik ve beraberlik içinde yaşayan bu insanları birbirine bağlayan bağ ne olabilirdi? Herşey Cumhuriyetin ilanına kadar normaldi. Daha sonra sorunlar başladı. Cumhuriyetin ilanından, 1938 yılına kadar bölgede 27 isyan meydana gelmiştir.¹⁰⁰ O zaman neler değişti de bu sorunlar başladı? Çıkarılan her ayaklanmanın bedeli ağır olmuş, hafızalarda derin izler bırakmış ve kardeşin kardeşi kurşunlamasıyla sonuçlanmıştır.

⁹⁹ Bayram KODAMAN, A.g.e., s.87.

¹⁰⁰ Zekeriya YILDIZ, A.g.e., s.225.

Cumhuriyetin hemen ilanından sonra aşiretlerin çıkardığı isyanların sebepleri şöyle sıralanabilir;

-Dış güçlerin, yeni kurulan cumhuriyetin başarısızlığa uğramasını istemeleri,

- Aşiretler arası kan davalarının ortaya çıkması,

- Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan inkılâpların şeyh ve ağalar tarafından benimsenmemesi.¹⁰¹

Cumhuriyet hükümeti, Doğu ve Güney Doğu'da başlayan isyanları önlemek için askeri tedbirler almış, bölgeye İstiklal Mahkemesi göndermiş ve muhalif parti mensuplarını devre dışı bırakarak isyanları bastırmıştır.¹⁰²

Şeyh ve Ağaların Batıya yollanması suretiyle feodal sosyal yapı değiştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, halen olumlu bir sonuç elde edilememiştir.

Eğitim, sanayileşme ve tarım reformu uygulanmasıyla mevcut; şeyh, ağa yönetimindeki aşiret düzeninin değiştirilmeye çalışılması gerekmektedir.

Bu Tez'de eğitim sorunu üzerinde ağırlık olmak üzere Doğu ve Güneydoğunun kalkınmasının nasıl sağlanabileceği hususunda orataya konulmaya çalışılmaktadır.

¹⁰¹ Zekeriya YILDIZ, A.g.e, s.226.

¹⁰² Zekeriya YILDIZ, A.g.e, s.231.

III. BÖLÜM

3. AŞİRET, ŞEYH VE AĞALARIN NÜFUZ ALANLARININ YÖNETSEL YÖNDEN İCELENMESİ

3.1. Doğu ve Güneydoğu'da Nakşibendî Aristokrasisi'nin Oluşması

“1800'lü yılların başında Doğu ve Güneydoğu'da önemli politik ve sosyal değişimler yaşandı. O zamanlar özerk bulunan beylikler, emirlikler Osmanlı merkezi yönetimi tarafından ortadan kaldırıldı. Diğer yandan ise Mevlana Halid-i Bağdadî, Nakşibendî'liği Hindistan'da Şah Abdullah Dehlevî'den vekalet alarak Doğu ve Güneydoğu'ya getirmesi bu tarikatın Anadolu'da, Suriye ve Irak'ta hızla yayılmasına yol açtı. 1830'larda daha başka emirliklerin de (Botan ve Revandiz emirlikleri) ortadan kaldırılması Doğu ve Güneydoğu'da tam anlamıyla bir otorite boşluğunu doğurdu. Bu boşluk ağalar, beyler tarafından doldurulamadığı gibi, Kadirî şeyhleri tarafından da doldurulamadı. İşte bu sırada karizmatik ve menkıbevî bir kilişiğe sahip olan Mevlana Halid-i Şehrezori'nin getirdiği Nakşibendîlik, bölgede yeni bir dinamizm sağladı.”¹⁰³

Osmanlı yönetiminin 1826 yılında Yeniçeri ocağı'nı kaldırması, bu ocağın tarikatı olan Bektaşîliğe darbe indirmesi, Bektaşîler'in tekke ve zaviyelerini Nakşîler'e vermesi ve II. Mahmud'un Nakşîliği devlet tarikatı olarak benimsemesi, Nakşibendîliğin bölgede hızla yayılmasına yol açmıştır. Nakşibendîliğin Doğu ve Güneydoğu'da yayılmasının diğer sebepleri arasında şunlar sıralanabilir:

- Nakşibendilikte, şeyhlerin bir halife atayabilmesi,

¹⁰³Müfit YÜKSEL, Kürtdistanda Değişim Süreci, (Sor Yayınları., Ankara: 1993), s.82.

- Nakşi şeyhi ve halifelerinin ulemadan sayılması,
- Kadiri şeyhlerinin, Nakşibendiliği kabul etmesi.

Tüm bu faktörler Doğu ve Güneydoğu'da Nakşibendi Aristokrasisini oluşturmuştur.

Nakşibendilik aristokrasisi, aşiretler üstü dini ve siyasi, toplumsal yapısıyla; bölgedeki aşiret yapısına dayanan toplumsal ve siyasi sistemin çözülüş sürecini başlatmıştır. Aşiretler arası süregelen kan davaları, anlaşmazlıklar, dağlık yörelerdeki soygun ve yağmacılık, büyük ölçüde azalma göstermiştir.

Nakşibendi aristokrasisinin aşiretler üstü dini ve siyasal gücünün eski yapıyı çözmesiyle birlikte Doğu insanında eskiye nazaran daha fazla bir kentlileşme ve kasabalılaşma başgöstermiştir.

3.1.1. Doğu Aşiretlerinde Modernleşme

“Siyasi ve dini yerel otorite haline gelen Nakşibendi aristokrasisi, Doğu insanının daha dindarlaşmasına yol açtı. Çünkü 19.y.y'ın ilk çeyreğinde başlayarak 1960'lı yıllara kadar Nakşibendi aristokrasisi islami muhafazakar kimliğiyle Doğu'da modernleşmeye karşı durdu. Osmanlıların son dönemlerindeki batılılaşıma çabaları, Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri Doğu 'da fazlaca bir yankı bulmadı. Osmanlılarda II. Mahmut döneminde simge haline getirilen fes, Doğu vilayetlerinde hiç bir zaman sarığın yerini almadı, alamadı. Bölgede fes, sadece askeri ve mülki erkanca kullanıldı, halkça benimsenmedi.”¹⁰⁴ Rejimin dayatmaya çalıştığı modernizasyona karşı geleneksel tepki geniş boyuttaydı. Medrese ve tekke süregeliyor ve geleneksel toplumsal yaşamın merkezleri konumunu sürdürüyordu.

Tek parti döneminde, bile süregelen toplumsal yapıda 1950'lerden sonra çözülme başladı. Nakşibendi şeyhlerinin 1950-60 arası DP, 1960 ve sonrasında ise diğer partilerde yer almaları, modern eğitim kurumlarının Doğuda kurulması, bunlara olan rağbetin artması, eski eğitim kurumlarının çökmesi, Doğudan büyük şehirlere göç hadisesini başlattı. İşte bu göç eden insanlar Doğunun sosyal ve kültürel yaşamını değiştirerek modernleşme sürecine önayak oldular.

¹⁰⁴ Müfit YÜKSEL, A.g.e, s.105.

Bunun yanısıra, bölgede yol yapımının artması ile ulaşım imkanlarının çoğalması, kitle iletişim araçlarının zamanla yaygınlaşması, bölgede devletin eğitim amaçlı kurumlarıyla; kültür ve eğlence merkezlerinin yaygınlaşması, yazlık eğlence ve sosyal aktiviteye yönelik fuarların açılması, televizyonun yaygınlaşması, bu süreci büyük ölçüde hızlandırmıştır.¹⁰⁵

Medrese ve tekkelerin etkinliğini büyük ölçüde azaltması sonucu, yeni nesiller, medreseler yerine yeni eğitim kurumlarına yöneldiler. Üniversitelerin eğitim imkanlarını artırması, toplumun önem verdiği değerlerinde büyük değişiklikler yaptı.

Nakşibendî aristokrasisi, elektriğin yaygınlaşması ile son dönemlere kadar hemen hemen hiç aşına olmadıkları buzdolabı, çamaşır makinası, televizyon-video, bulaşık makinası gibi modern ev araçlarına sahip oldular. Nakşibendî şeyh aristokrasisinin ikamet ettiği köylerde bu durum açık bir şekilde görülmektedir.¹⁰⁶ Bu şekilde Doğu illerinde gerçekleşen modernleşme hadisesi, Ege ve Orta Anadolu'daki köylerde aynı oranda gerçekleşmemektedir. Aynı şekilde birçok Anadolu kasabasında henüz otomobil kullanımı yaygınlaşmamışken, çoğunlukla at, eşek gibi binek hayvanları kullanılırken, şeyhlerin yaşadığı köy ve kasabalarda otomobil kullanılmaktadır.

Tarımda büyük bir makineleşme dönemi yaşanmakta, her türlü modern araç-gereç kullanımı yaygınlaşmaktadır.

Buna rağmen Doğu illerinde bulunan aristokrat ve zengin ailelerde tarım üretimi aşamalı olarak terkedilmektedir. Bunun yerine benzin istasyonu kurmak, şehrin işlek merkezlerinde çok amaçlı dükkanlar işletmek ve sınır ticareti yapmak tercih edilmektedir.

Ekonomik yaşamdaki bu değişiklik, işsizliğin ve aynı zamanda ataletin de artışı sağladı. Tarım ve hayvancılıktan uzaklaşan halk; çareyi gayri meşru ticari faaliyetlerde ve devlete dayanmakta aradı.¹⁰⁷ Bugün Türkiye'de mafya ağının başını çeken kesimin başında köyden kente göç eden Kürtler gelmektedir. Bu Kürt burjuvazisi, bütün yatırımlarını Türkiye'nin batı bölgelerine yapmaktadır. Ve ~~çevre~~ hareketlerin en büyük destekçisi olma durumundadır.

¹⁰⁵ Müfit YÜKSEL, A.g.e., s.107.

¹⁰⁶ Müfit YÜKSEL, A.g.e., s.108.

¹⁰⁷ Müfit YÜKSEL, A.g.e., s.110.

Doğulu zenginlerin Batı bölgelerinde yapmış oldukları ticari, ekonomik faaliyetlerine karşın, doğu vilayetlerinde büyük bir işsizler kitlesi vardır. Bu da şehir ve kasabalarda kahvehanelerin oranını anormal şekilde artırmıştır.

İşsizlik, Doğu'nun geri kalmasında rol oynayan etkenlerden biridir. Bunun yanında bölge halkında var olan tembelliğin de etkisi söz konusudur. Ciddi bir emek ve gayret sarfatsızlıktan kazanma arzusu toplumda egemendir.¹⁰⁸ Doğulu, köyünün çeşmesini yaptırmada bile, devletten yardım beklemektedir. Birçok köy, büyük su kaynaklarının yakınında bulunmasına rağmen evler susuz ve sulu tarım yapılamamaktadır.

Doğu ve Güneydoğu bölgesinde modernleşme yönündeki değişimler sosyal yaşamda kendini göstermektedir. Doğu illerimizde dini yaşam hala etkin olmasına rağmen, gün geçtikçe gücünü kaybetmektedir. Çünkü dinin yerini modern anlayışlar almaktadır.

Halkın dine bağlı yaşamını büyük ölçüde belirleyen, güçlendiren Nakşibendî şeyh ailelerinin son dönemlerde İslamiyet'ten uzaklaştıkları görülmektedir. Büyük ölçüde modernleşen bu aileler, önceki halkı dindarlaştırmadaki fonksiyonlarının yerine, bugün halkı İslam'dan uzaklaştırma, modernleştirme işlevini gerçekleştirmektedirler.¹⁰⁹

"Doğu ve Güneydoğu'da modernleşme ve İslam'dan uzaklaşma konusunda en büyük etkinliği PKK göstermektedir. PKK Hareketinin oluşumunda en büyük etken: ezilen halklar sloganı esasıyla, Kürt milliyetçiliğini de bünyesinde barındırmaya çalışan; sol Marksist ideoloji oluşturmuştur."¹¹⁰

PKK'nın çabaları sonuçta Nakşibendî elitinin yerine, yeni oluşan ateist bir elit kesim çıkarmıştır. Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde rastlanılan sorunlar sosyal yönleriyle de ele alınmalı, bunlar üzerinde araştırmalar yapılmalı ve gerçek sebepler ortaya çıkarılmalıdır.

Bunların yanında, dünyanın toplumunu birbirine bağlayan örf ve adetler sarsılmakta, dolayısıyla "kanun hakimiyeti" ihtiyacı çoğalmaktadır. Dünyanın tabii geleneğe bağlı dayanışması yıkılmakta, fertler "sosyal yalnızlık" çekmekte. dolayısıyla "sosyal güvenlik" azalmaktadır. Tabii geleneğe bağlı dayanışma

¹⁰⁸Müfit YÜKSEL, A.g.e., s.111.

¹⁰⁹Müfit YÜKSEL, A.g.e., s.113

¹¹⁰ Müfit YÜKSEL, A.g.e., s.114.

kalıpları kırılınca "yeniden teşkilatlanma" ihtiyacı gündeme gelmektedir.¹¹¹ Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde "kapalı toplum" yapısı çözülmekte, bunun yerine daha açık bir toplum modeli doğmaktadır. Geleneklere dayalı otoriteler yıkıldıkça, "devlete olan inanç" daha da artmaktadır.

Oysa bundan yıllar önce Kürtler, şeyhlerinin tek bir sözü üzerine hemen silaha sarılmaktaydılar.¹¹² Bu ifadeler devlete olan inancın ne kadar gerekli olduğunu gösteriyor.

3.2. Kültürel Durum

3.2.1. Aşiretlerde Yatır Kültürü

Kürtler, geleneklerine bağlı bir toplumdur. Geleneklerinin etkinliği o kadar fazladır ki islam dinini zaman zaman gölgede bırakır. Mesela adam öldürme hadisesi ele alındığında anlamlı bir örnek ortaya konabilir. Burada, adam öldürmenin büyük günahlardan olduğu, cezasının çok ağır olacağı yönündeki İslami emirlerden ziyade, ölen kişinin hangi aşirete-kabileye mensup olduğu, hadisenin nereden kaynaklandığı ve en önemlisi aşiretin bu ölüm hadisesi ile ilgili olarak neler kaybedip neleri kazanacağı tartışılır. Sonuçlar buna göre belirlenir. İşte bu anlayışın bir sonucu olarak aşiret üyeleri yılların getirdiği ve bundan sonra da getireceği her türlü afetlerden korunmak için aşiret arasında "ziyaret" günlük hayatta ise "yatır" olarak bilinen yerlere giderler. Çoğu zaman gidilen ziyaret veya yatırın kime ait olduğu bilinmez, ama oraya gidilir.

Dumlu Baba, Hasan Baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Kuzucan Baba, Sarı Baba gibi isimlerle dağ ve tepeler üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerleri mevcuttur. Erzurum yöresindeki bu özelliği Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun hemen her yerinde görmek mümkündür.¹¹³

Ziyarete şu amaçlar için gidilir:

- Gelmiş olan afetlerin hafifletilmesi ve gelecek olanlardan da korunmak,

¹¹¹ S. Ahmet ARVASI, *Doğu Anadolu Gerçeği*, (Boğazici Yayınları., Ankara : 1992), s.46.

¹¹² Bazil NİKİTİN, A.g.e, s.373.

¹¹³ Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ekonomik Jeopolitik ve Sosyal Durumu, s.85.

- Ticari yaşamda çok söylenen ve bir çok esnafın korkulu rüyası olan "iflas"tan korunmak,

- Evlenmek isteyen genç kızların bağlı olduğuna inandıkları "kısmet"lerinin¹¹⁴ açılması, (Bunun için genç kızların ziyaretin girişinde, sağında veya solunda bulunan ağacın dallarına veya çalı-çırpılara çaput bağlamaları: ziyaretin duvarlarına aldıkları küçük taşları hafiften itmeyle yapıştırmaları çok ilginçtir),

- Evlendiği halde çocuğu olmayan kadınların çocuk -daha çok erkek evlad-sahibi olabilmek için ziyarete gidilmektedir.

Gaziantep çevresinde, çocuğu olmayanlar Dermanlı, Değirmenli, Ali Dede, Memik Dede, Ökkeş gibi yatırları ziyaret eder ve çocukları doğarsa adlarını adak ederler. Çocuk doğunca ona, hangi yatıra gidilmişse onun adı verilir ve çocuk bir ve yedi yaşlarına girdiğinde ziyarete götürülür. Şükran ifadesi olarak kurban kesilir. Bu yüzden Gaziantep'te Ökkeş ve Memik adları tercih edilmektedir.¹¹⁵

Çocuğu olmayanlar, çoğunlukla adak kurbanlar keserler. Bu tür adak kurbanlar, ziyaret edilen bir yatır için yardımcı olması inancı ile kesilir. Tunceli'de Uryan Hızır, Malatya'da Abdülvehhab Gazi bu maksatla ziyaret edilir.¹¹⁶

Aşiret, üyeleri, yatırı tavaf ettikten sonra, her türlü belalardan korunmak için işin başında niyet ettikleri (adak niyetine) hayvanı yatırın yanında bir yerde kurban ederler. Orada bulunan çocukların başparmakları kana batırılarak onların alınlarına sürülmesi sağlanır. Bununla çocukların geleceklerinin daha parlak olacağı, zengin olacağı umulur. Hatta aşiret üyeleri kurbanlığın kanından traktör, taksi ve kamyonların ön camlarına da ellerini kana batırıp camına yapıştırmak suretiyle sürerler. Bununla da arabanın arıza vermemesi, çok para kazanması beklenir.

Sonra gönül huzuru içinde kesildiğine inanılan hayvanın etiyle yemek yapıp yenir.

¹¹⁴ Türk Ocakları Yayını, Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ekonomik Jeopolitik ve Sosyal Durumu, A.g.e, s.114.

¹¹⁵ Türk Ocak. Yay., Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ek. Jeop. ve Sos. Dur., A.g.e, s.113.

¹¹⁶ Türk Ocak. Yay., Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ek. Jeop. ve Sos. Dur., A.g.e, s.117.

Buna benzer adetleri Anadolu'nun değişik yörelerinde görmek mümkündür. Mesela: Hunlar'dan itibaren Türkler'in Tanrı'ya kurbanlarını yüksek dağ tepeliklerinde sunduğunu biliyoruz. Yörede, tepelerinde yatır olduğuna inanılan dağlara ziyaretçilerin çıkıp kurban kestiği bilinmektedir. Bu hususlara Erzurum, Tunceli, Adıyaman ve Bingöl çevresinde tanık olmak mümkündür.¹¹⁷

3.2.2. Aşirette Düğün Adetleri

Bir aşiret reisi veya aşirete mensup biri evleneceği zaman o aşiret içinde yaşlı olan 4-5 kişi kız evine gönderilir. Bu istek kabul edilirse kız evinde konuklara eskiden şerbet şimdi ise çikolata, lokum veya baklava yedirilir. Bundan sonra başlık parası belirlenir. Başlık parası geleneği bugün aşiret içinde eskisi kadar rağbet görmemektedir. Daha çok kız tarafı, erkek tarafından yüklü bir mücevher yanında anne için "süt parası" ister. İşin ilginç tarafı ise bu alınan süt parasının anneye değil de babaya verilmesi, babanın bu parayla her türlü tasarruf hakkına sahip olduğuna inanılmasıdır.

Aşiret içinde hala "süt parası"nın devam etmesi, büyük bir ihtimalle kız ailelerinin bir zamanlar erkek tarafından resmen istediği ve aşiret içinde kabul edilen "başlık parası"ndan vazgeçmek istemeyişlerinin bir göstergesi gibidir.

Gaziantep'te, Kara Baba türbesini evlenmek maksadıyla ziyaret eden adaylar, mezar yanındaki incir ağacına çaput bağlayıp dilekte bulunur. Sonra oradaki panayırdan üç yudum su içip, yüzlerini Kabe'ye dönerek dileklerinin gerçekleşmesi için dua ederler.¹¹⁸

Yörükler, Türkmenler ve Kurmanclar da kız istemede müstakbel gelin için pazarlık ederler. Bu pazarlıkta tesbit edilen başlık bedeli, nakdi veya ayni olabilir. Buna "Kalın" denilir. Bu parayı kızın babası, kızının ihtiyaçlarına, çeyizine sarfeder.¹¹⁹

Aşiret düğünlerinde yemeği erkek tarafı-düğün yemekli olursa-verir. Bunun için kurbanlar kesilir ve kız tarafına özellikle kızın anne, baba, kardeşleri, dayı, teyze ve yaşlılara; başörtüsü, yüzük veya hazır kumaş türünden hediyeler

¹¹⁷ Türk Ocak. '., Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ek. Jeop. ve Sos. Dur., A.g.e, s.86.

¹¹⁸ Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ekonomik Jeopolitik ve Sosyal Durumu, A.g.e, s.116.

¹¹⁹ Mahmut RIŞVANOĞLU, A.g.e, s.201.

verilir. Bu hediyelere aşiret kültürü içinde Gelat denilir.¹²⁰ “Düğünlerde davul zurna çalınır, kurbanlar kesilir ve ziyafetler verilir. Erkekli kadınlı “kovent” denilen üç ve tek ayakla oyunlar oynanır. ¹²¹

Düğün günü gelin kızlar, baba evinden oğlan evine at sırtında giderlerdi. Ama şimdi at yerine motorlu araçlar kullanılmaktadır. Gelin kız, evleneceği erkeğin köyüne yaklaştığında gençler tarafından yolu bir ip veya zincirle kesilir, düğün büyüğünden para alınmadığı müddetçe gelinin geçmesine müsaade edilmez.

Evlenecek kızın yüzü kırmızı bir mendille örtülüdür; bunun anlamı, başlayan aile hayatının kızıl (yani mutlu) olması dileğidir.¹²²

Yine yıllar önce gelin kız, oğlanın evine geldiğinde kendisine bir inek veya kısarak verilmeyince o, attan inmezdi. Ama şimdi bunların hiçbiri yok. Çünkü aşiret içinde çok büyük bir değişim yaşanmakta ve bunun da temel dinamiği modernleşme olmaktadır.

3.2.3. Doğum

Aşiret içinde doğan çocuğun erkek olması önemlidir. Hatta arka arkaya beş erkek evlat dünyaya getiren kadın, "hayırlı kadın" olarak bilinir. Doğum yapacak gelinlerin başında bulunan yaşlı kadınlar,¹²³ gelinin rahat bir doğum yapması için hayırlı kadın olarak bilinen kadının örnek alınmasını öğütler ve aynı zamanda hayırlı kadının ayağında uğur var inancı olduğu için onun da doğum esnasında hazır bulunması istenir. Ama doğum esnasında şu da çok önemli, aşiret geleneğinde doğum evde yapıldığı zaman kayınvalide bulunmaz, bulunması istenmez, çünkü bu ayıp karşılanır. Bugünün aşiret yapısındaki modernleşme doğum hadisesine de yansımıştır. Yani bugünün gelinleri artık doğumları evlerde değil, doğum evlerinde yapmaktadırlar.

¹²⁰ Ziya GÖKALP, A.g.e, s.60.

¹²¹ Nuri DERSİMİ, Kürdistan Tarihinde Dersim, (Dilan Yay., Ankara : 1992), s. 38

¹²² Bazil NİKİTİN, A.g.e , s.196

¹²³ Baz il NİKİTİNA.g.e, s.190.

3.2.4. Cenaze Törenleri

Aşiret içinde ölüm hadisesi, kadınların saçlarını başlarını yolmalarıyla başlar. Mesela Elazığ çevresinde ölenin ardından kırk gün yas tutulur. Ölenin ardından daha çok kadınlar ağlar. Kadınlar ve kızlar, acılarını ifade etmek için saçlarını başlarını yolar, taşlara vururlar. Ölen kimse çok sevilen biri ise, ardından ağıt da yakılır.¹²⁴

Ölen kimsenin kardeşi, karısı, anası ve en yakın akrabaları yas alameti olarak, başlarına siyah yazma bağlarlar.¹²⁵ Bir evde bir kadının başında siyah bir yazma varsa muhakkak aile içinde veya aile yakınlarından birisinin öldüğü bilinir. Aileye yakın erkekler de yas belirtisi olarak sakallarını uzatırlar.

Van'ın Karahan köyünde, bir ölen varsa, yapılan eğlenceler o an kesilir, düğünler türküsüz, davulsuz yapılır, oyun oynanmaz. Yas aylarca sürer. Erkekler sakallarını, yas bitinceye kadar kesmez ve kadınlar yas boyunca elbiselerini ters giyer, başlarına kara yazma bağlarlar. Kadın ve kızları yüzlerini tırmalayıp kanatır, yanaklarına kömür karası çalarlar.¹²⁶

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye ve dünyada olduğu gibi karaların giyilmesi yas tutulduğu manasına gelir. Yas tutma haftalarca sürer. Bu süre içinde ağıt söyleyenler ölenin ardından acıları dile getirirler. Yas sırasında temizlik yapılmaz, hamama gidilmez, kına yakılmaz ve takı takılmaz. Ayrıca bu süre içinde ne düğüne gidilir ve ne de evde ocak yakıp yemek pişirilir. Yemekler komşularca sağlanır. Yas'tan sonraki bayrama "Kara Bayram" adı verilir.¹²⁷

¹²⁴ Türk Ocak. . . , Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ek. Jeop. ve Sos. Dur. Yap., s.128.

¹²⁵ Mahmut RIŞVANOĞLU, A.g.e, s.189

¹²⁶ Türk Ocak. . . , Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ek. Jeop. ve Sos. Dur. s.131.

¹²⁷ Türk Ocak. . . , Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel, Ek. Jeop. ve Sos. Dur. A.g.e, s.130.

Ölen kişinin hali vakti yerinde ise çocukları onun anısını yaşatırlar. Bunun için çeşme ve köprü yaptırılır ve yoksullara yardımda bulunulur.

Ölen kişinin hanımı gençse bir veya iki yıl sonra ikinci bir defa daha evlenebilir. Bu evlilik, kayınla veya kocasının akrabalarından birisiyle olur. Dul kadının başka bir aileden evlenmesi, ailenin şerefine bir lekedir.¹²⁸ Çünkü, aile onun için bir başlık parası ödemiştir. İkinci bir masrafa girmek istememektedir.

3.3. Şeyhlerin Nüfuz Alanları

Doğu ve Güneydoğuda her köyde devletin atanmış bulunan memuru imamın dışında, gerçek manada halk üzerinde etkili olan şeyhler ve seyyidler vardır.

Şeyhlik çok ibadet edilerek elde edilen bir statü olmasına karşılık seyyidlik, soya dayalı (Hz. Muhammed'e kadar uzanması gerekir) bir statüdür.

Bölgede sayıları çok az olan asıl şeyh ve seyyid kişiler; belli bir otoriteye sahip, geniş halk kitleleri üzerinde etkinlikleri olan, onları yönetip yönlendirebilen, hiçbir iş-güç yapmadan müritlerin ve çevrenin zekat ve yardımları ile geçinen yer yer politikaya da fiilen katılan kişilerdir. Yani bu kişilerin bir dini bir ekonomik birde siyasi yönleri vardır.¹²⁹

3.3.1. Şeyhlerin Dinî Yönleri

Şeyhler kendilerini Allah ile kul arasında vasıta olarak görürler. Şeyh, etkinliğini kurmuş olduğu tarikat sayesinde daha da güçlendirir. Bu kurulan tarikata gönül verenlerin uğraması, adet halini alır ve yeni mürid olmak isteyenler yılda enaz birkaç defa uğrarlar.

Müslüman Kürtler tüm sorunlarını hatta aile içi sorunlarını, şeyhe götürürler. Ağalar ise halkın sorunlarına şeyhler kadar eğilmezler.

Şeyhler halk nazarında, emniyet merkezleridirler. Düşmanın şerrinden kaçan bir müslüman, şeyhe sığınabiliyor ve korunabiliyor.¹³⁰ Şeyhlerin tümü aynı

¹²⁸ Bazil NİKİTİN, A.g.e, s.208.

¹²⁹ Ahmet ÖZER, A.g.e., s.129

¹³⁰ Müfit YÜKSEL, A.g.e., s.55.

zamanda imamdır ve bu onları diğerlerinden daha güçlü kılmaktadır. Halk sorunlarını şeyhler aracılığıyla çözmektedir.

Şeyhlerin büyük topraklara, yaylalara ve büyük sürülere sahip olmalarını görmek mümkündür. Bunlar içinde zamanla yoksullaşanları da vardır. 1950-60'lardan sonra şeyhler, modern ekonomik alanlara da el attılar. Benzin istasyonları, esnafılık, daha sonraları kentlerde ticaretle ilgilenme yönüne gittiler.¹³¹

Şeyhlerin de ağalarda olduğu gibi hizmetçileri vardır. Hizmetçi aileleri, şeyhin bulunduğu köyün yanbaşındaki mahallede yaşar. Bu hizmetçi ailelerin erkekleri şeyhin tarım ve hayvancılık gibi ev dışı işlerinde, kadınları da şeyh ailelerinin evlerinde hizmet ederler.

Bu hizmetçi ailelerinin tüm geçimi şeyhlerin üzerindedir. Bunların evlenme, doğum, ölüm tüm sorunlarıyla şeyh ilgilenir.¹³²

Şeyh ailelerinde eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Oysa ağaların büyük kısmı okumamış ve ciddi bir eğitim sürecinden geçmemiş insanlardır.

Bir şeyhe bağlanmak, pratikte onu yılda en az bir veya iki defa ziyaret etmek, ona hediyeler götürmek ve önemli kararlarda onayını almak anlamına geliyor. Hastalık veya kuraklık dönemlerinde şeyhin rahmeti dilenir, yazdığı muskaların insanı her türlü tehlikeye karşı koruduğuna inanılır. Fakat şeyhlerin anlaşmazlık durumlarının çözümündeki işlevi bunlardan daha önemlidir. İki farklı aşiret arasındaki kan davaları, her iki tarafın saygı gösterdiği bir şeyh arabuluculuk yapmadığı veya bitirilmesine karar vermediği sürece sonsuza dek sürebilir. Bundan daha farklı nitelikteki anlaşmazlıklar da şeyhlerin huzuruna getirilir, onlar, aşiretler üstü etkinliğe sahip tek merci sayılırlar. Bu yolla çok güçlü bir siyasi iktidar elde edilmektedir. Çoğu şeyh herhangi bir Zaza aşiret reisinden daha güçlüdür. Bazı şeyhler nüfuzlarını silahlı güçlerle tahkim ediyor, böylece ilahi yönelimli mistiklerden çok, feodal toprak ağalarına benziyorlar.¹³³

¹³¹ Müfit YÜKSEL, A.g.e, s.96.

¹³² Müfit YÜKSEL, A.g.e, s.97.

¹³³ Martin Van BRUÏNESSEN, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çeviren. N.Kıraç, B. Peker. L. Keskiner. H.Turansal, S. Somuncuoğlu, L. Kafadar, (İletişim Yayınları., İstanbul:1993). s.159.

3.3.2. Şeyhlerin Ekonomik Yönü

Şeyh ve tekkelerin elde ettiği gelirler yatırıma dönük değildir. Dolayısıyla bu yatırımların gelişmeye, yenileşmeye bir faydası olmamaktadır.

Şeyhlerin gelir kaynaklarını şöyle sıralamak mümkündür:¹³⁴

- Müritlerin hediyeleri ve verilen zekatlar

Müritler her ziyaret edişte bol miktarda hediyelerle gelirler. Bu hediyeler hem maddi, hem manevi hediyelerdir. Ayrıca yöre insanı her yıl vermesi gereken zekatı fakir insanlara vermek yerine şeyhe verir. Bununla daha çok sevap kazanacağını düşünür.

- Tekkelerin yaşaması için kurulan vakıflar

Bu amaçla kurulan çok sayıda vakıf vardır,

- Devlet yardımları

Osmanlılar zamanında şeyhe ve müridlerine yapılan yardımlar var. Mesela III. Murat'ın, Hacı Bayram Veli'nin müritlerinden vergi almaması, onlara yurtluk, ocaklık vermesi buna örnek gösterilebilir.

Osmanlı döneminde devlette, Sultan tekeline bağlı bir din anlayışı egemen olmuşsa da, Doğu'da insanlar tüm problemlerinin çözümünü İslam temelinde gerçekleştirmişlerdir. Hukukî-sosyal sorunların çözümündeki bu duyarlılık Cumhuriyet döneminde de süregelmiştir. Değişik baskılarına rağmen Kürt köylüsü-kentlisi, hukukî davalarını şeriatla çözmüş ve mahkemelere başvurmamıştır. Sadece cinayet davalarında mahkemelere zorunlu olarak gidilmiştir. Bu da mahkemenin verdiği kararı kabul ettiğinden değil, mecburiyettendir. Bir cinayet davasının bile gerçek çözümü İslam hukuku gereği itibariyle tespit edilip kabul edilen diyetle mümkün olabilmektedir. Değilse "kan davası" meydana gelmektedir.

Ancak, şunu teslim etmek gerekiyor ki; son yıllarda meselelerin İslam ile çözümü kentlerde daha hızlı olmak kaydıyla terkedilmeye başlanmıştır. Bunda eğitim ve iletişimin çok büyük etkisi olmuştur.

¹³⁴ Ahmet ÖZER, A.g.e, s.130.

3.3.3. Şeyhlerin Siyasi Yönü

Şeyhler, binlerce insanı etki alanı içine alır. Müritlerini zaman zaman kullanarak güçlerine güç katmak için siyasete girerler. Bu yüzden şeyhler, siyasi partilerin gözdesi olurlar. Dolayısıyla şeyhlik müessesesi siyasi partiler nazarında meşruiyyet kazanır, sonuçta da kurumlaşan bir yapı olarak ortaya çıkar.

1950'lerden sonra DP iktidarı şeyhlere yapılan baskıları azalmıştır. Bunun sonucunda da şeyhler ve diğer din adamları CHP'ye karşı DP'yi desteklemişlerdir. Daha sonraki yıllarda modern eğitim kurumlarının bölgeye girmesi, doğudan batıya göçlerin başlaması, kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler, şeyhlerin etkinliğini azaltmıştır. Şeyh aileleri içinde DP'den milletvekili olanlar çıkmıştır. Bu aileler zamanla büyük şehirlerle irtibatları sonucu modernleştiler ve İslami kimlikleri zayıflamıştır.¹³⁵

Şeyhlerin siyasi partilere katılması zaman içinde devletle olan entegrasyonu sağlaması, onların yapılarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Çünkü, birtakım ekonomik ve sosyal imkanlara sahip olan şeyh aileleri modernleştiler ve sonunda da İslam'dan uzaklaştılar. Ayrıca bu ailelerin genç kuşaklarının modern eğitim kurumlarına yönelmesi, geleneksel eğitimi bırakmaları bir bölümünün de ateistleşmesi ne neden olmuştur.¹³⁶

3.4. Ağanın Seçimi

Aşiret içinde ağalık sıfatına sahip olabilmek birkaç şekilde olabilmektedir:

- Ağalığın babadan oğula geçmesi,
- Ağalığın aşiret üyeleri tarafından seçimi,
- Ağalığın hükümetler tarafından seçimi,
- Rastlantı sonucu aşiret üyelerinden birinin ağa olması.¹³⁷

Aşiret Ağasının, seçimi yukarıda ifade edildiği gibi dört şekilde olur. Ağa, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra genelde bunu ölümüne kadar sürdürür.

¹³⁵ Müfit YÜKSEL, A.g.e, s.57.

¹³⁶ Müfit YÜKSEL, A.g.e, s.103.

¹³⁷ Bazil NİKİTİN, A.g.e. , s.224

3.4.1. Ağanın Görevleri

Ağanın eskiden çadırı bugün ise evi her zaman bellidir. “Bu çadır kamu işleriyle ilgili toplantıların yapıldığı ve bütün yabancıların konukseverlik bulmaya koştukları bir yerdir; duruma göre, aynı zamanda, yüksek adelet ya da adaletsizlik mahkemesidir; ayrıca günün büyük olaylarının tartışıldığı bir yerdir.”¹³⁸

Ağa bu çadırda (Bugün aşiret ağası çadır yerine daha ihtişamlı evlerde oturmaktadırlar) herkesin görebileceği bir şekilde oturur, herkesle konuşur, tartışır.

Aşiret üyeleri, yılda en az bir defa reisin ziyaretine gelir ve omuzunu öperler. Reisin, canını, malını çok değerli bildikleri için bir hediye getirmeyi büyük bir anlayış olarak kabul ederler. Reisin evinde birkaç gün kalır ¹³⁹ evine döndüğünde reisten aldığı küçük bir hediyeyi özenle saklar ve onu kıymetli bilirler. Böylece aşiret üyeleri ile reis arasında güçlü bir bağ oluşur. Bu gücün kaynağı, atalardan kalma değerlere dayanmaktadır.

Reisin sofrası her zaman serilidir. Gelen misafirler reisin önünde diz çöker ve yemek yerler.

Aşiret içinde kabul edilen büyük suçlar şunlardır:

- Başkasının malına el koyma,
- Kız kaçırma,

Bu iki suçu işleyenleri cezalandırmak için aşiret reisi devreye girer ve ceza olarak suçluların evi yakılır veya bahçesindeki ağaçları kesilir.

- Adam öldürme.

Aşiret içinde kabul edilen en büyük suç adam öldürmektir. Dolayısıyla öldürülenin yakınları, öldüren üzerinde öc alma hakkına sahip olurlar. Bunun içinde reisin kabul gördüğü ceza, öldüren kişinin en az beş veya daha fazla bir süreyle aşiretten kovulmasıdır. Eğer bu süre içinde hak sahipleri onu öldürürlerse sorun biter bunun dışında süre tamamlandığı zaman ihtiyar heyetinin görüşünü reisin onaylaması sonucu, suçlu aşirete döner.

Aşiret reisinin görevlerini kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

¹³⁸ Bazil NIKITIN, A.g.e., s.212

¹³⁹ Nuri DERSİMİ, A.g.e., s.18

- Yukarıda ifade edildiği gibi aşiret içinde ve aşiretler arasında ortaya çıkan sorunları çözmek,

- Aşirete mansup yaşlı üyeler tarafından meydana getirilen “Ak Sakallılar” kurulunun önerileri doğrultusunda aşiretin geleceğine yönelik kararları belirlemek,

- Aşiret üyeleri için otlaklar kiralamak,

- Bunların dışında aşiret reisleri tam bir despottur. Otoriterleri sınırsızdır. Aşiret üyelerinin malına istediği şekilde el koyabilir.¹⁴⁰ istediği kişilere dayak atabilir, aşiretine mensup üyelerden herhangi birini öldürebilir. Reisi şikayet edecek bir merci yoktur. Çünkü ağa daima haklıdır. O olmadan aşiretler arası barış asla olmaz.

3.4.2. Ağaların Siyasi Nüfuzları

Türkiye’de çok partili hayata geçiş, şeyhler ve ağalar için yeni bir ümit kapısı oldu. Çünkü çok partili hayata geçiş şeyhlerin ve ağaların siyasete girmelerini sağladı. Şeyh, halk üzerinde nüfuz sahibi olduğu için şeyhin her davranışı büyük bir keramet olarak algılandı. Dolayısıyla şeyhin girdiği ve desteklediği parti iyi olsun, kötü olsun; adamları becerikli olsun veya olmasın önemli değildir. Önemli olan şeyhin hangi partiye girdiği veya hangi partiyi desteklediğidir. Müridler ve şeyhin nüfuzu altında bulunan insanlar vicdanlarının sesine değil, şeyhin tercih ettiği partiye oy verirler.

Siyasi arenada en az şeyhler kadar ağalar da söz sahibidirler. Fakat ağaların izlediği metod farklılık arz eder:

- Ağalar, halkın partilerine oy vermemeleri halinde köyden kovulacaklarını söylemekle onları tehdit ederler,

- Onlara her türlü maddi zararı vereceklerini söylerler.

Büyük bir işsizlik korkusu içinde bulunan halk, ister istemez ağanın tercih ettiği partiye oy vermek zorunda kalmaktadır.

Dolayısıyla şeyhlerle, aşiret ağalarının siyasi nüfuzları arasında fazla bir fark yoktur. Ama tehdit usulleri farklıdır. Şeyh insanları manen zarara sokmakla tehdit ederken; ağa, maddi zarara uğratmakla tehdit eder.

¹⁴⁰ Bazil NİKİTİN, A.g.,e, s. 211

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde sosyal yapıdan kaynaklanan aşiret ve kabile denilebilen millet-altı kuruluşlar kimliğini sürdürmektedir.¹⁴¹ Şeyh, ağa, gibi sosyal statü basamaklarını gösteren lider kişiler temsil ettikleri topluluklar üzerinde etkinliklerini sürdürmektedirler. Aşiret reisinin iki oğlu iki farklı partiyi destekleyebiliyor. Buradaki gaye nüfuzlarını korunmaya devam ettirmektir.

Hatta bir çok aşiretlerde ağalar maiyetindekileri korucu yazdırabilmektedirler. Bu durum, aşiret hakimiyetini güçlendirmekte, o nisbette de milletleşme sürecini erezyona uğratmaktadır.¹⁴²

Doğudaki ağalık, şeyhlik, gibi kavramlar toplum yapısında beliren odak noktalarını teşkil ederler. Bu kişilerin sahip olduğu statü ve yetkiler ağı toplumda birçok yenilikleri ve değişme sürecini etkileyebilir. Mesela ağalık kurumunun tarihi gelişiminin sebebi ne olursa olsun elinde geniş toprakları bulunduran bu insanların eski gelenekleri sürdürmelerinin yerine sosyal değişmeyi, teknolojik ilerlemeyi ön plana çıkarmaları toplum kalkınmasını kolaylaştıracaktır. Diğer yandan bölgedeki sosyal-ekonomik yapıyı dikkate alarak yapılacak bir toprak reformu sorunun çözümüne yardımcı olabilecektir.

Ağa, grup hayatı içinde beşikten mezara kadar fertlerin sorunlarını çözümleyen bir insan olarak bilinir. Son yıllarda kitle iletişim araçlarının köylere kadar yayılması, zirai makinalaşma, eğitim sürecinin etkinlik kazanması, okullaşma köylerimizin "kapalılık" özelliğini kısmen değiştirmesi karşısında, "ağa"nın sosyal görevi zayıflamış veya şekil değiştirmek suretiyle yeni kalıplar halinde köy dışı kasaba ve ilçelerde devam etmiştir, etmektedir.¹⁴³

En yakın kasaba ve ilçelere göç eden köylüler, buralarda karşılaştıkları sorunlarını ya esnaf veya resmi ve siyasi kuruluşlarla diyalog sağlayan "elçi" diye ifade edilen bu yeni nüfuzlu kişilerle sürdürürler. Bu elçi denen kişiler ağanın köyden kasabaya olan uzantısını teşkil ederler.

Yerine ve cemaat tipine göre ağalık, seyyitlik, şeyhlik ve elçilik, hatta-yörüngesinden sapmış- tarikatçılık gibi çıkar grupları Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kaderinde önemli rol oynarlar.¹⁴⁴ Dünyevi ve manevi lider konumunda olan bu insanlar toplumunuzun yapısını tahrip etmektedirler.

¹⁴¹ Orhan TÜRKDOĞAN, A.ge, s.45.

¹⁴² Orhan TÜRKDOĞAN, A.g.e, s.46.

¹⁴³ Orhan TÜRKDOĞAN, A.g.e., s.109.

¹⁴⁴ Orhan TÜRKDOĞAN, A.g.e, s.109.

Toprak ağalarının Cumhuriyet'in ilanından başlayıp 1950 yılına kadar milletvekili olma şansları bir hayli yüksekti. Mesela Emin Sazak, Eskişehir yöresinin en büyük toprak ağalarındandı. 70 bin dönüm arazisinin olduğu söylenir. Emin Bey'in arazisinin içinde dört tren istasyonu, 15 köy, 7 çiftlik ve her çiftlikte bir saray bulunuyordu.

Çukurova'nın en büyük toprak ağalarından Cavit Oral; 1935, 1939, 1943 dönemlerinde; yine Çukurova'nın başta gelen toprak ağalarından Damar Arıkoğlu, 1920, 1923, 1927, 1931, 1935, 1939, 1943 dönemlerinde millet vekili olarak TBMM üyesidir. Bundan başka Ali Saip Ursavaş, Cemal Hüsnü Taray, Hilmi Taray, Hilmi Uran, Kasım Gülek ve Hilmi Uluğ isimleri unutulmayan ağalardır. Menderes ailesinin Aydın'da 60 bin dönümü aşan toprakları vardır.¹⁴⁵

3.4.3. Şeyh ve Ağaların İddiaları

Şeyh ve ağaların, yönetimle ilgili olarak üç iddiası dikkati çeker:

Birincisi, Allah bizzat ağaları bol toprak sahibi, köylüleri de topraksız olsunlar diye yaratmıştır. İkincisi, eğer toprak reformu yapılırsa bu özel mülkiyeti çiğner. Üçüncüsü, toprak reformunu istemek dinen caiz değildir, bunu isteyenler dinsiz komünistlerdir.¹⁴⁶

Bu iddialar şöyle cevaplandırılabilir:

Birincisi, ağalar ve şeyhler şunu herhalde biliyorlar ki, Allah, ağaları bol toprak sahibi, köylüleri de hiç toprak sahibi olmasınlar diye yaratmaz. Çünkü Allah adaletlidir ve adaletli davranmak O'na yakışır. Ayrıca sadece ağaların, beylerin, şeyhlerin Allah'ı değil bütün insanların Allah'ıdır. Allah, insanların çok çalışması sonucu maddi ve manevi kazanç sahibi olacağını buyurur. Acaba nasıl oluyor da Allah hiç çalışmayan, emek sarfetmeyen ağalara, şeyhlere, bol miktarda toprağı niçin verir?

İkincisi, toprak mülkiyeti özel mülkiyeti çiğnemez. Çünkü toprakların çok büyük bir bölümü ağaların elindedir. Dolayısıyla halkın büyük çoğunluğu özel mülkiyete sahip değildir. Öyleyse yapılacak olan toprak reformu bu büyük nüfusu oluşturan halk kesimini özel mülkiyet sahibi kılacaktır.

¹⁴⁵ Şevket S. AYDEMİR. *İkinci Adam*. (Remzi Kitapevi, İstanbul:1969), s.93.

¹⁴⁶ M. Emin BOZARSLAN, Ag.e., s.130.

Üçüncü iddialarına gelince bu daha da geçersiz. Çünkü tarih hiçbir zaman toprak reformuna karşı çıkanların dinsizler olduğunu göstermemiştir. Diğer yandan Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirlerle, Medineli müslümanlar (Ensar) her türlü malı-taşınır ve taşınmaz-eşit bir şekilde paylaşmışlardır.

Onlar kendilerini halktan üstün görürler. Ağalar, şeyhler halktan kız alıp vermezler. Bir ağanın kızıyla ancak başka bir ağanın oğlu veya bir şeyhin oğlu evlenir. Bir ağanın veya bir şeyhin kızının normal halktan birinin oğluyla evlendiği görülmemiştir. Yine bir halk kızıyla evlenen, bir ağanın veya bir şeyhin oğlunun olduğu görülmez. Çünkü ağalar ve şeyhler kendilerini halktan saymazlar, kendilerini çok üstün görürler.

Şeyhlerin çoğu bu saltanatlarının muhakkak bir gün iflas edeceğini bilmektedirler. Halen halkın sırtından geçinmeye devam ederek mülk edinmeye, dolayısıyla halktan alınan haksız kazançlarla servetlerine servet katmaya devam ediyorlar. Bir şeyh, şeyhliğinin yanında ağa da olabiliyor. Köyünde çiftliği olan çok sayıda şeyh-ağayı görmek mümkündür.

IV. BÖLÜM

4. GEREKLİ TEDBİRLER

4.1. Şeyhlik Ve Ağalık Düzeninin Değişmesi İçin Gerekli Olan Tedbirler

Ağanın tüm çabası otoritesini ortaya koymak, prestijini artırabilmek, gücüne her bakımdan güç katabilmek ve köylünün kendisine olan bağlılığını devam ettirebilmek için devletin yapmadığı bazı görevleri kendisinin yapmasıdır.

Bu konular şöyle ifade edilebilir:

- Devlet hizmetlerinin yeterli olmaması,
- Bürokrasinin ağır yürümesi,
- Kısa süreli oy avcılığına dayalı siyasi oyunlar,
- Eğitim eksikliği ve geleneklerin etkisi.

Bu faktörler ağalığın Doğuda ve Güneydoğu'da yerleşmesine yol açmıştır.

Resmi kuruluşlar ve devlet, bilinçli bir şekilde ağaların fonksiyonlarını üstlenmediği müddetçe; ağaların, bu görevlerinin sürmesi ve ağalık kurumunun de kalıcılığı devam edecektir. Muhtelif zamanlarda Doğudan Batıya cebren yaptırılan ağaların mecburi iskana tabi tutulmaları bir anlam ifade etmemiştir. Çünkü devlet, ağaları sürgüne yolladıktan sonra onlardan kalan boşluğu dolduramamıştır. Bu da ağaların bir daha memleketlerine geri dönmelerini zorunlu kılmıştır. Hatta 1937 sürgünü çok daha uzadığı için yerine dönmeyen / dönemeyen ağaların yerini yeni başka ağalar almış, böylece ortaya çıkan dengesizlik yeni ağalarla dengeye oturmuştur. Şu anlaşıyor ki ağalık

toplumsal bir müessesedir. Yerine yeni birşey bırakılmadıkça ağalık müessesesi kaldırılmamaktadır.

İşlemekte olan sosyal sistemi sekteye uğratmamak için işbölümü yapılmalı, üretim araçlarının dağılışıyla ilgili olarak da reformlar yapılmalıdır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hala ilkel yöntemlerle çiftçilik ve hayvancılık yapılmaktadır. Ancak, G.A.P projesinin hayata geçirilmekte olması durumu olumlu yönde değiştirmeye başlamıştır. G.A.P projesi, gecikmeyle de olsa Güneydoğu Bölgesinin kötü talihini değiştirci nitelikte görülebilmektedir. Bu durum gecikmeyle de olsa olumlu bir başlangıçtır.

Türkiye'nin batısında yaşayan ağalar topraktan aldıkları ürünleri satarak bol miktarda para kazandılar. Dolayısıyla batıda büyük tüccarlar ortaya çıktı. Bu tüccarlar tarımda reform yaptılar, modern tarım aletleri aldılar ve kazandıkları paralarla büyük birikimler yaptılar. Sonuçta her toprak sahibi büyük bir kapitalist olarak ortaya çıktı. Türkiye'nin batısı böylece kapitalist tüccarları ve sanayicileri çıkardı. Oysa Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi bunu başaramamıştır. Bölge, halen Kamu İktisadi Teşekküllerinin kurulmasına ihtiyaç duymaktadır.

Çok partili hayata geçiş Türkiye'de bulunan ağaları ve şeyhleri iki açıdan etkilemiştir:

- Seçimleri kazanmanın hesabını yapan siyasi partiler bunu başarmak için ağaları ve şeyhleri birer araç olarak kullanmışlardır,

- Siyasal partiler tarafından nüfuzlarından dolayı tercih edilen ağa ve şeyhlerin halk üzerindeki itibarları daha da artmıştır. Bu da ağalık ve şeyhlik müessesesinin etki alanını daha da artırmıştır.

Devlet, ağanın yerine bir takım devlet müesseselerini, teşkilatlı örgütleri; şeyhinde yerine tam teşkilatlı sağlık organizasyonlarını oluşturmadığı müddetçe şeyhten ve ağadan kurtulamaz.

Osmanlı İmparatorluğu ümmetçilik esaslarına dayalı olarak kurulmuştu. Bunun sonucu olarak halifelik kurumunun en önemli rolü müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamaktı. Bu anlayış Tanzimat dönemine kadar sürdü. Milliyetçiliğin dünyayı etkilemesi ise Osmanlı İmparatorluğu'na zor günler yaşattır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra halifelik kaldırılmış, dolayısıyla halifeliğin birleştirici fonksiyonu da ortadan kaldırılmıştır. Daha sonraki yıllar merkezi otorite, feodal düzeni denetleyen ağalar, şeyhler ile sıkı bir işbirliğinin içine

girdiği için Doğu ve Güneydoğu'da kurulan düzeni değiştirmek mümkün olmamıştır.

"Yüz yıl önce, 1858'de bir kişinin tüm bir köyü ele geçirmesini yasaklayıcı toprak yasası çıkarıldığı halde, bu yasa uygulanamamıştır. Yine 1866'da Adana-Maraş bölgesine bir "Fırka-i İslahiye" yollandı. Bunun da amacı, yerel ağaların güçlerine gem vurarak devletin otoritesine almak ve Osmanlı hukukuna kesinlikle uymalarını sağlamaktı. Bunun da sonucu yerel ve geçici oldu. Güneydoğu'daki toplumsal düzen yine değişmedi."¹⁴⁷

Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde değişik bir yapı söz konusudur. Feodalizm, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra evvela Avrupa'da görülen bir toplum biçimidir. Fakat her çağda belirli toplumlarda görülmüştür ve görülmektedir. Feodal toplumun belirgin özellikleri şunlardır:

- Ücretsiz emek veya angaryanın var olması,
- Ekonominin tarıma dayanması ve kullanılan teknolojinin ilkel olması,
- Bu sistemde özel mülkiyet vardır. Toprak feodal ağalar tarafından paylaşılmıştır,¹⁴⁸
- Feodalizm, meşru ve hukuki bir toplum düzenidir. Sözlü ve yazılı hukuku vardır. Bu hukuk, toprak sahibi feodal beyle toprakta çalışan kişi arasındaki görev ve sorumlulukları kapsar.

Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan aşiretlerin yapısında değişiklikler olmuştur. Köye modern tarım aletleri girmiş, eskiden ortaklaşa yapılan işler çözülmüştür. Ağanın büyüyen çocukları okumuş, avukat, doktor, mühendis olmuş ve şehirde yaşamayı tercih etmişlerdir. Fakat bu okuyan çocuklar ağa olan babaları kadar olmasa bile yeni bir sınıf meydana getirmektedirler. Köydeki toprağını tamamen satan ve bunun sonucunda şehire yerleşen ağalar olduğu gibi -bunların sayısı bir hayli azdır- bir ayağı köyde, diğer ayağı da şehirde olan ağalar çoğunluktadır. Ağanın köyden şehire göç etmesine sebep olan faktörlerin başında ağanın şehirde İl Encümeni, İl Genel Meclisi üyesi olması gibi faktörlerdir. Bu durumda ağa şehirde olsa bile onun köyde işlerini yürüten bir kahyası vardır.

¹⁴⁷ İbrahim YASA, A.g.e, s.158.

¹⁴⁸ İsmail BEŞİKÇİ, A.g.e, s.125.

Ağalar mülkiyetleri parçalanmasın diye çocuklarını başkalarıyla evlendirmezler. Aşiret içinde endogami türü evlilik yaygındır. Böylece miras yoluyla toprağın parçalanması önlenir.¹⁴⁹

Daha önce belirttiğimiz üzere "ağalık", "şeyhlik" ve benzeri müesseseler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'muzda, "toplum liderliği" kavramını ifade eden sözcüklerdir. Hiç şüphesiz, devlet otoritesi yerleştikçe, köyden şehre akınlar güçlendikçe, sosyal ve kültürel temaslar arttıkça, eğitim seviyesi yükseldikçe, kapalı toplum yapısından açık toplum yapısına, tarım toplum yapısından sanayi toplum yapısına geçildikçe¹⁵⁰ Doğu ve Güneydoğu'da görülen rahatsızlık ortadan kalkacaktır.

Batıdaki feodal sistem her devirde değişebiliyordu. Sistemin başında senyör vardı. Senyöre bağlı savaşçılar grubu ile boğaz tokluğuna çalıştırılan çiftçi ve köyüller vardır.

Sistemin işlemesinde baştaki senyör, köylü ve çiftçilere araziyi kendisi verir, gerektiğinde kanun yerine geçen ferman çıkarır, emrindekileri bu fermanlara göre idare eder, mahkeme eder ve cezalandırırdı.¹⁵¹ Bu sistem içinde devlet kavramı mevcut değildi. Devletin yerine insana bağlılık vardı. Bu yüzden köylüler ve çiftçiler senyöre son derece bağılıydılar. Bu karşılıklı olarak yapılan yeminle tescil ettirilirdi. Yapılan bu yemin sonucunda köylü, senyörün iradesi dışında hareket edemezdi. Köylü, toprağından alınamazdı ama toprakla birlikte satılırdı. Tüm bunların sonucunda batıda kölelik psikolojisi gelişmiştir. Bu kötü imajdan kurtulmak için uzun seneler savaşımalar verilmiştir. Sonunda sistemde bazı değişiklikler yapılabilmıştır.

Oysa Selçuklu ve Osmanlı'daki derebeylik sistemi Batıya göre çok değişiktir. Doğu Anadolu'da Batıdaki manada feodal sistem, yani derebeylik kurulmamıştır.¹⁵²

Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının toprakları üzerinde senyör manasında derebevi olmamış ve derebeyliklerin kendilerine ait geniş toprakları bulunamamıştır. Derebeyliklerin işlettiği topraklar kendilerine ait değildi. Sahip oldukları toprakları kendilerine devlet tarafından üstün hizmetlerinin karşılığı

¹⁴⁹ İsmail BEŞİKÇİ, A. n. e., s.112

¹⁵⁰ S. Ahmet ARVASI, A. n. e., s.44

¹⁵¹ Melunet TURGUT, A. n. e., s.22

¹⁵² Melunet TURGUT, A. n. e., s.22-23.

olarak verilirdi. Bu toprakların babadan oğula geçtiği olurdu. Ama geçmediği zamanlar da olmuştur. Bu hak bazen dine ve devlete hizmet eden din alimlerine ve şeyhlere de¹⁵³ verilirdi.

Köylü ve çiftçiler köle değildir, hürdür; çalıştığı işi ve yeri bırakmakta ve istediği yere gitmekte serbesttir. Bu yüzden toplumumuzda kölelik psikolojisi gelişmemiştir. Toplumumuzdaki vatandaşların ağalara, aşiret reislerine duyduğu bağlılık saygıdan kaynaklanmaktadır.

Şeyhin ve ağanın bütün hareketleri devlet adına gibidir. Ancak, şüphesiz devlet değildir ve halkı mahkeme etmek ve cezalandırmak hakkına sahip olmamaktadır.¹⁵⁴

“Bir tarihi müşahade olarak belirtelim ki, ülkemizde müstfik ve adil bir “devlet otoritesi” ne kadar güçlenirse, ağa ve şeyh baskısı o kadar azalır. Aksine, bir durum varsa bu “toplum liderleri”nin de baskı ve otoritesi o kadar artar. Bir sosyoloji kanunu halinde belirtelim ki, bir yerde “devlet”, kendini hizmetleri ve otoritesi ile hissettirmizse, orada küçük de olsa, kendiliğinden başka otoriteler teşekkül etmeye başlar. Çünkü, toplumlar otoritesiz yaşayamazlar. Durum, Doğu ve Güney-Doğu Anadolu’da yaşayan vatandaşlar içinde aynıdır.”¹⁵⁵

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde şeyhliğin, ağalığın, beyliğin etkinliğini azaltmak için şunlar yapılmalıdır:

- Devlet otoritesinin yerleşmesi gerekir,
- Bölgenin şehirleşmesi hızlandırılmalıdır,
- Eğitim seviyesi yükseltilmelidir,
- Kapalı toplum yapısından açık toplum yapısına geçilmesidir,
- Tarım toplum yapısından sanayi toplum yapısına geçilmelidir,
- Politikacıların, kısa süreli menfaatleri için şeyhleri, ağaları koruma, kollama gibi davranışlardan kurtulmaları gerekir. Çünkü partiler ve parti liderleri, bu şeyhleri, ağaları ve seçimlerde aday göstermekte, liste birincisi yapmakta adeta onların konumlarına meşrutiyet kazandırmaktadırlar.

¹⁵³ Mehmet TURGUT, A.g.e, s.23.

¹⁵⁴ Mehmet TURGUT, A.g.e, s.23.

¹⁵⁵ S. Ahmet ARVASI, A.g.e., s.43

4.2. Toprak Reformunun Yapılmasının Etkisi

Bölgede toprak dağılımı konusunda büyük bir adaletsizlik vardır. Yıllardan beri Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde toprak reformu gerçekleştirilemediği için, tarımda modern teknoloji kullanılamamış, verimlilik istenen düzeye çıkarılamamıştır. Bu faktörler yörede feodal yapıyı ayakta tutmuştur. Bölgede feodal yapının egemen olması da sonuçta sömürüyü meydana getirmiş, dolayısıyla kırsal kesim insanı bağımlılıktan kurtulamamıştır.

“Tarım kesiminde toprakların mülkiyet yapısında da büyük bir çarpıklık vardır. Tarım Orman ve Köy işleri Bakanlığı 1981 Envanter Etüdlerine göre bu bölgedeki toprakların dörtte birinden azına ailelerin dörtte üçü sahip bulunmaktadır. Diyarbakır ilinde, toprak sahibi ailelerin % 6’sı toplam tarım arazilerinin %57’sine sahip iken, ailelerin % 76’sı toplam tarım arazilerinin % 17’sine sahip bulunmaktadır.¹⁵⁶

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki toprak dağılımında büyük dengesizlikler bulunmaktadır. Örneğin toplam çiftçi ailelerinin büyük bir kısmı toplum arazinin küçük bir bölümüne sahip iken, ailelerin küçük bir bölümü toplam arazinin büyük bir kısmına sahiptir. Kısaca söylenebilir bölge arazilerinin önemli bir kısmı bölgede bulunan az sayıdaki ağa ve zengin tarafından parsellenmiştir.

Harran Ovası’nda bulunan 24 bin çiftçi ailenin %48’i Urfa’da ise %42.3’ü topraksız çiftçi aileleridir.

Bu sonuçlar bölgede arzulanmayan bir sosyal yapının hakim olduğunu, toprakların iki kesim arasında paylaşıldığını bu kesimlerden birinin çok miktarda toprağa sahip olan ağayı, diğer kesimin ise az miktarda toprağa sahip olan halk kitlelerin temsil ettiğini göstermektedir.

Bunun için Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde toprak düzeni yeniden gözden geçirilmelidir. Bu da özellikle sulanacak bölgede mülkiyet düzenin dengeli bir şekilde yapılmasıyla sağlanabilir.

Türkiye’nin GAP bölgesinde en büyük yatırımlardan biri yapılmaktadır. Bunun sonucunda da devreye yeni bir teknoloji girmekte ve bu da ülke ekonomisine yeni katkılar getirmektedir. Bunun için devlet, yapmış olduğu yatırımlarla bölge insanını eşit oranlarda yararlandırmalıdır.

¹⁵⁶ Tarım Bakanlığı Yayını, Köy Envanter Etüdleri TZDK Mesleki Yay., Yayın No: 48.1981 s.185

Bölgedeki GAP projesi tam faaliyete geçmeden önce toprak reformu yapılmalıdır. Çünkü devreye modern tarım aletleri girdiği için, bu durum işsizliği daha da artıracaktır. Köyde iş bulamayanların şehre göç etmeside halen var olan çarpık şehireşmeyi daha da artıracaktır. Bunun için bölgedeki iş gücü potansiyelini kaybetmeden gerekli olan tedbirler alınmalıdır.

Hükümet (ANAP, DSP ve DTP'nin kurmuş olduğu koalisyon hükümeti kastedilmektedir.) toprak reformunu yapmak konusunda kararlı görünmektedir. Basından edinilen haberlere göre iki aşamalı bir çalışma söz konusudur:

Birincisi: toprak ağalarından alınarak toprağı olmayanlara toprak verilmesi,

İkincisi: devletin elinde bulunan hazine arazilerinin halka dağıtılması.¹⁵⁷

Toprak reformuyla birlikte şu tedbirler alınmalıdır:¹⁵⁸

- Bölgede sanayileşme çalışmalarına hız verilerek tarımla uğraşan nüfus azaltılmalıdır,
- Geliri yetersiz işletmeler hayvancılık ve el sanatları yoluyla ek gelire kavuşturulmalıdır,
- Bütün arazilerin yeteneğine uygun kullanılması sağlanmalıdır.

4.3. Yatılı Bölge Okullarının Bölge Eğitimindeki Önemi

Bölgede bin yıllık tarihi gelişim sürecinin izleri vardır. Doğu ve Güneydoğu bölgesi diğer bölgelere nazaran heterojen bir yapı gösterir. Göçebe ve yarı göçebe gibi aşiret kuruluşlarının dışında resmi kimliği olmayan şeyhlik gibi kuruluşları da mevcuttur.

Yörede bundan 40-50 yıl önce göçebe ve yarı göçebe olarak yaşayan yüzlerce aşiretin bugün varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü bu aşiretler, yerleşik hayata geçmek suretiyle varlıklarını günümüzde artık sürdürmemektedirler.

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin modernleşme eğilimlerinin temelinde kültür sistemleri vardır. Doğu ve Güneydoğu köyleri genellikle kapalı cemaat yapısına sahiptirler. Cemaatlaşma, kan bağılılığına, komşuluk ve akrabalık

¹⁵⁷ Mehmet ÇETİNGÜLEÇ, 25 Ağustos 1997, Sabah Gazetesi, s.18.

¹⁵⁸ Ahmet ÖZER, A.g.e., s.62

ilişkilerine dayanır. Bu yüzden grupların kültür özelliklerini tanımadan modernleşme süreçlerini hızlandırmak mümkün görülmemektedir. Eğer Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde büyük oranlarda değişim başlatılmak isteniliyorsa eğitime çok büyük oranlarda önem verilmelidir. Eğitim, toplumun cemaat yaşantısından cemiyet yaşantısına, başka bir ifadeyle kapalı toplum yaşantısından, açık toplum yaşantısına geçişte en büyük güdülemeye sahiptir. Bunun için eğitimin gayesi iyi belirlenmeli sadece ve sadece halka okuma yazma öğretmekle sınırlandırılmamalıdır.

Uzun yüzyıllar boyunca eğitim, toplumun ahlak kurallarının, ekonomik ve politik yapısının kesin olarak belirlediği ve mevcut toplumsal düzeni aynen devam ettirmeyi sağlayacak vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir sistem olarak görülmüştür. Hatta toplum düzeninin felsefi, ahlaki ve politik kuralları, öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişkiyi, eğitimin amaçlarını, eğiticinin hedeflerini tek başına belirliyordu. Avrupa'da 18. yy.'ın ortalarına kadar okullarda ve okul dışı dini ve meslekî eğitim kurumlarında verilen eğitim, eğiticilerin öğrenciler üzerindeki egemenliğine dayandırılmıştır.

Eğitimde kabul gören bu klasik tezi, ilk defa 1888 yılında W. Ditley tarafından "eğitim, toplumun bir fonksiyonudur" şeklinde özetleniyordu.¹⁵⁹ Bunun sonucunda da eğitimin hedefleri ile toplumun hedefleri örtüşüyordu. 18. yy. ortalarından itibaren aşırı derecede hızlanmış olan toplumsal değişimde eğitim, gereken rolü oynayamadı. W.F. Ogburn'un ifade ettiği "Kültürel Geri Kalma" teorisine göre, toplumdaki bütün kültürel unsurlar aynı değişme sürecini paralel zamanlar içinde geçirmemektedir.¹⁶⁰ Maddi kültür değerleri denilen teknik keşifler, bilgi ve manevi kültür değerleri olarak bilinen toplumsal kurumlar, değerler, dünya görüşlerinden daha yavaş bir gelişme gösterdiler, onların gerisinde kaldılar. Bugün ise tam tersi bir durum söz konusudur. Çünkü, bugünün toplumunda maddi kültür değerlerine çok daha fazla verilen bir değer var.

Sosyolog E. Durkheim'e göre eğitim, toplumun bir fonksiyonudur. Ona göre eğitim, topluma bağlı değişkenlerden biridir ve amacı da çocukları ve gençleri içinde yaşadıkları topluma katmak, topluma uyumlarını sağlamak ve onları toplumsal sistemin işleyişine katkıda bulunmalarına sebep olmaktır. Bazı anne ve babalar istemeseler dahi, çocukların başarılı olabilmeleri için, içinde bulundukları toplum düzenine uygun, sosyal yönden arzu edilen çerçevede

¹⁵⁹ Mustafa ERGÜN, *Eğitim ve Toplum*. (İnönü Ün. Eğitim Fak. Yay. No:1, Malatya:1987), s.14.

¹⁶⁰ Mustafa ERGÜN, *A.g.e.*, s.15.

yetiştirmek zorundadırlar. Bu, çocukların hayatta başarılı olabilmeleri için vazgeçilmez bir esastır.

Eğitim toplum ilişkilerindeki bu aşırı görüş insanın tamamen toplum tarafından şekillendirildiğini kabul ediyor ve insanı, mevcut düzen içindeki sosyal rollerden kendisine uygun düşenleri seçip oynayan bir rol oyuncusu olarak görüyor. Ancak zaman içinde Ditley'in savunduğu tezin tam anlamıyla zıttını savunan yeni bir tez ortaya çıktı. Buna göre "toplum, eğitimin bir fonksiyonudur." O halde eğitim, toplumu değiştirebilir, yenileştirebilir, politik güç ve fikirleri kontrol altına alabilir. Bu görüşün ilk savunucuları arasında J.G. Fichte gelir. Fichte'ye göre evvela ilkokul düzeyindeki eğitimi ve öğretimi yürüten öğretmenlerin çalışmalarıyla, toplum yapısında büyük değişiklikler olur. Fichte, daha da ileri giderek Alman milletinın Napoleon'un işgalinden kurtulmasının ancak bu yolla mümkün olabileceğini savunuyordu.

Amerikalı pedegog J.Dewey, 1899'da yayınlamış olduğu "Eğitim ve Toplum" isimli kitabında eğitim sistemini, toplumsal değişimin doğrudan doğruya bir aracı olarak görüyor, toplumsal reformların yapılmasını okullardan bekliyordu.¹⁶¹

Eğitimin toplumsal olarak üstlendiğı görev, diyalektik bir yapı göstermektedir; eğitim hem yetiştirdiğı çocukları ve gençleri içinde yaşayacakları topluma uyan birer şahsiyet olarak yetiştirmek için toplum düzenini ve kültürünü onlara aktarmakta hem de bu çocuklara ve gençlere toplum yapısını değiştirici, düzeltici ve ilerletici düşünceyi vermeye çalışmaktadır.

Eğitimde bu iki yöne daima dikkat edilmelidir, yeni yetişecek olan gençler hem devlet ve hem de toplum için, geçerli olan değer ve normlara uygun bir şekilde yetiştirilmeli ve geleceğe yönelik olumlu değişiklikleri gerçekleştirecek güçte olmalıdırlar.

Bir bölgenin geri kalmasının nedenleri arasında gelir seviyesinin düşük oluşu, sermaye birikiminin yetersizliğı, üretim tekniğinin elverişli olmayışı gibi faktörler gösterilebilir. "Bunların yanı sıra, sosyal ve kültürel unsurların bütününe içine alan toplumun sosyal yapısı ile ilgili açıklamaların da göz önünde tutulmasının gerekli oluşu, geri kalmış bölgenin gelişmemişliğı karşısında "eğitim" faktörüne önem kazanmaktadır."¹⁶² Çünkü eğitimin hedefi cemiyetin

¹⁶¹ Mustafa ERGÜN, A.g.e., s.16.

¹⁶² Mustafa ERKAL, *Bölgelerarası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması*. (Şamil Yayınları, İstanbul: 1978), s.166

yapısını, değer sistemini istenilen gelişmeye uygun bir ortam yaratacak yönde geliştirmek ve toplumda istenen hedeflere ulaşmak için kişilerin ve grupların davranışlarını meydana getirmektir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde kurulmuş bulunan yatılı bölge okulları, bölgenin önemli birer kültür müessesesidir. Bölgenin kalkınmasında önemli roller üstlenmektedirler. Bu okullar nüfusu çok az olan, çeşitli sebepler yüzünden okulu açılmamış bulunan ve birbirine yakın köylerin ve yerleşim yerlerinin okul ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Buradaki temel hedef “her köye bir oku yerine, her ilkokul çağına gelmiş çocuğu eğitmek esas alınmıştır.”¹⁶³ Kırsal kesimde ki yerleşme yerlerinde nüfusun azlığı eğitim imkanlarını sınırlayan faktörlerden biri olmaktadır.

¹⁶³ Mustafa ERKAL. A.g.e., s.177

V. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bilindiği gibi Doğu ve Güneydoğu bölgesi, Türkiye'nin öteki bölgelerine nazaran ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden geri kalmıştır. Doğu ve Güneydoğu'nun geri kalmasına yol açan etkenlerin başında;

- Bölge insanının değişme ve gelişmeyi engelleyici bir zihniyete sahip olması,
 - Bölge insanının eğitime yeterince önem vermemesi,
 - Bölgenin toplumsal yapısında hâlâ ağılık, şeyhlik ve gibi kurumların mevcut olması ve bunların yönetimde söz sahibi olması,
- gelmektedir.

Toplumlara dinamizm kazandıran faktörlerin başında üretim güçleri ve üretim ilişkileri gelir. Bu iki faktörü de belirleyen üretim biçimidir. Üretim güçleri için toprak, insan, hammadde ile fabrika ve fabrikayı çalıştırmak için kullanılan her türlü araç-gereçler sayılabilir. Üretim güçleri ile insan toplulukları arasındaki ilişkiler ise üretim ilişkilerini meydana getirir. Dolayısıyla üretim güçleri ile üretim ilişkileri bir bütündür. Bu bütüne "üretim biçimi" denir. İnsan toplulukları tarih boyunca başlıca beş çeşit üretim biçimi yaşamıştır. Bunlar ilkel toplum, kölelik, feodal üretim, kapitalist üretim ve sosyalist üretimdir. Bu üretim biçimleri birbirlerinin sebep ve sonuçları olmuşlardır.

Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kapitalizme varamamış bir üretim söz konusudur. Oysa Cumhuriyetin ilanından sonra Batı Anadolu'da kapitalist ilişkileri kurma sürecine girilmiş ve bazı yerlerde bu süreç tamamlanmış halde Doğu ve Güneydoğu'da bu süreç tamamlanamamıştır. Batı'daki ağalar traktör, pulluk gibi modern tarım araçlarından faydalanarak tarım

kredilerini geniş ölçüde kontrol ederek, hükümetlerin fiyat politikasına etki edebilecek derecede baskı grubu oluşturmuşlar, geniş ölçüde birikim yapmışlar ve kapitalist işletmeler kurup, bu ilişkileri deniz aşırı seviyede geliştirmeye başlamışlardır. Kredilerden yeteri oranda faydalanma ve fiyat politikasına etki edebilecek derecede baskı grubu olmak ise işletmelerin gerek alım ve gerekse satış bakımından gelişmesine ve daha elverişli pazarlar bulmasına yol açmıştır. Faizle borçlanma ilişkilerinin Batı'da çok belirgin olması, pazar için üretime geçişi sağladığı halde, bu ilişkiler Doğu ve Güneydoğu'da yeterince gelişmemiştir. Bu da Doğu'da ve Batı'da bulunan ağalara farklı farklı roller ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilanından sonra Batı'dan ithal edilen hukuk, siyasî kurumlar. Batı Anadolu'da kapitalizme geçişi başlatıp hızlandırdığı halde bu durum Doğu ve Güneydoğu'da mevcut toplumsal yapıyı değiştirmeye yönelik her hangi bir değişim yapamamıştır.

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde varlıklarını devam ettiren şeyhlik, ağalık gibi kurumların tarihi çok eskilere dayanır. Bu geleneksel kurumlar günümüze kadar gelmiştir.

Şeyhlerin ve tarikat mensuplarının toprak sahibi oldukları da görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde şeyhlik ve ağalık bazen tek elde toplanmıştır. Şeyhlerin ve ağaların bu iki fonksiyonu bir arada yürütmeleri onları halkın karşısına çok daha güçlü bir şekilde çıkarmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra çıkarılan yeni kanunlarla tekkeler ve medreseler kapatılmış (1925) ve şeyhlik gibi tüm ünvanlar yasaklanmıştır. Fakat kapatılan kurumların yerine başka kurumlar getirilememiş, halkla sistem ilişkilerinde bir değişme olmamıştır. Devlet kurumlarıyla ilişkilerini yeteri düzeyde geliştiremeyen halk kurtuluşu yine şeyhin yönetimine sığınmakta bulmuştur. Bölgede yaşayan insanlara yeterli oranda sağlık hizmeti götürülemediği için hastasını doktor ve hastaneye götüremeyen insanlar şeyhten şifa dilemektedir.

Şeyhler de, ağalar gibi 1926, 1937 ve 1960 yılında sürgüne gönderilmişlerdir. Fakat bu sürgünlerin sonunda geriye dönüşler olduğu için şeyhler daha da kuvvetlenerek geri dönmüşlerdir. Bu, şeyhlik kurumunu daha da kuvvetlendirmiştir. Şeyhlik kurumunu güçlendiren faktörlerden biri de 1945 yılında çok partili hayata geçiş süreci olmuştur.

Gap projesinin hayata geçirilmeye başlamasında etkisiyle Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde de değişimler yaşanmaktadır. Buna örnek olarak şunları gösterilebilir. Yeni yöntemlerle tarım yapılmakta ve ortakçılık çözülmektedir. Ağaların, şeyhlerin çocukları okumuş; doktor, avukat ve benzeri düzeylerde meslek sahibi olmuşlardır. Bu da eski aile yaşantısını bir yana bırakmayı doğurmuştur. Böylece eski ağalar kadar güçlü olmasa bile ortaya yeni bir sınıf çıkmış ve bu sınıf ağa topraklarını kontrol etmeye başlamıştır. Bunun yanında bazı ağalar şehirleşerek topraklarının tamamını elden çıkarmış ve köy ile ilişkilerini kesmeyi tercih etmişlerdir. Ağaların çok az kısmını buna zorlayan faktörlerin başında genel oy ve seçimlerden sonra ağanın Belediye Meclisi ve İl Genel Meclisi Üyesi olması gibi bir takım siyasî ve idarî kurullara girmesi sebep olarak gösterilebilir.

Diğer yandan köyü veya kasabasıyla ilişkisini kesmeyen ağalar da olmaktadır ki bu durumda olan çok sayıda ağa vardır. Böylece ağanın kendisi şehirde otursa bile köyde onun adına toprağını işleyen ve işlerini yapan "kahya"sı vardır. Ağa ise toprak dışında yeni kontrol alanları yaratmaya çalışmakta, ticari faaliyetlere katılmakta veya işlerini tek başına idare etmektedir. Bunun yanında apartman, otel, sinema, dükkan gibi çeşitli binaların bizzat sahibi de olabilmektedir. Bu şehirlerde ve kasabalarda gelişen yeni burjuvazi ile feodal ağanın benzerini ortaya koyar. Bu durum, küçük kasabalarda daha da belirgindir.

Ağalar, çocukları ne kadar okurlarsa okusunlar o, kendi mülkiyeti konusunda çok bilinçlidir. Bunun için mülkiyetlerini parçalamamak için çocuklarını başkalarıyla evlendirmemekte, araya yabancı sokmamaktadır. Böylece miras yoluyla toparğın parçalanmasını önlemektedirler.

Sonuç olarak şu öneriler ifade edilebilir:

- Doğu ve güneydoğu Anadolu Bölgeleri, kitle iletişim araçlarından yeterli düzeyde faydalanamamakta ve ticaret merkezlerine uzak oluşu dışarıya açılmasını, dışarı ile bağlantı kurmasını, farklılaşmasını ve bütünleşmesini engellemektedir. Bunun sonucunda da tam anlamıyla feodal denilmese bile buna yakın bir sosyal yapı ortaya çıkmaktadır. Şimdi yapılması gereken husus bu feodal yapının onarımına gitmektir.

- Ağa, otoritesini ortaya koyabilmek, prestijini artırabilmek, ekonomik açıdan daha da güçlenmek ve birlikte yaşadığı insanları kendine daha sıkı bir şekilde bağlayabilmek için bir takım vazifeleri benimsemiştir. Aslında devletin

yapması gerekenleri ağa üstlenmiştir. Çünkü devlet kuruluşlarının halka tam anlamıyla intikal edemediği yerlerde, toplum bu görevleri yerine getirecek yeni insanları ortaya çıkarır. İşte ağalık bunun Doğu ve Güneydoğu'da görülen şeklidir. Bunun için yapılması gereken, ağanın yaptığı bu görevlerin resmi devlet kuruluşlarına intikal etmesi ve ağanın bu konuda fonksiyonsuz hale getirilmesidir.

- Ağanın yerine bir takım örgütleri ve şeyhin de yerine tam teşekküllü hastane, sağlık ocağı koymadıkça ağa ve şeyh konumlarından hiçbir şey kaybetmeyeceklerdir.

- Politikacılar, daha fazla rey toplayabilmek için ağaları birer "oy deposu" olarak görmek anlayışından vazgeçmelidirler. Çünkü bu anlayış şeyhleri ve ağaları iki açıdan güçlendirmektedir. Birincisi: Şeyhler ve ağalar nüfuzları sayesinde siyasî partiler tarafından itibar görmekte, yönetimde daha çok söz sahibi olabilmektedirler. Bu da yöre insanının aleyhine sonuçlanmaktadır. İkincisi de şeyhler ve ağalar devletin itibarına mazhar oldukları için yeniden kurumlaşabilmektedirler.

- Ağalar ve şeyhler kapitalist ilişkilere geçmenin önünde bulunan en büyük engeldirler. Çünkü ağa ve şeyh modern üretim araçlarına yatırım yapmak yerine aşiret üyelerinin fizikî enerjisinden yararlanma yoluna gitmektedir. Bu da ağa-köylü ve şeyh-köylü ilişkilerinden kurtulup patron-işçi ilişkilerine geçişin önünde bulunan en büyük engeldir. Bunun için devlet ve bilinçli yöre insanı bu anlayıştan kurtulmaya çalışmalıdır.

-Bölgede yaşayan insanlar Türkçe bilmekte, bu arada Arapça ve Zazaca konuşanlar da mevcuttur. Geriya kalanı ise Kürtçe konuşmaktadır. Bundan dolayı Türkiye'deki radyo istasyonlarından ziyade Kürtçe yayın yapan Erivan, Kirmanşah, Bağdat gibi Ortadoğu şehirlerinin Kürtçe yayın yapan istasyonları dinlenmektedir. Bu ise siyasal ve kültürel bütünleşmenin Türkiye'de değil de başka merkezlerde araması sonucunu doğurmaktadır.

- Bölgede organize sanayi ve küçük bölge ve sitelerinin yapımına hız verilmelidir. Bölge ile diğer bölgeler arasında insan gücü ve sermaye akışı sağlanmalıdır. Bunun yanında İktisadi Devlet Teşekkülü niteliğinde yatırımlar gündeme gelmelidir. Zira bölgede sermaye birikimi yeterli değildir.

- Bölgede toprak reformu yöre insanı küstürülmeden yapılmalıdır. Bunun için eğitime önem verilmeli ve bir takım işler zamana bırakılmalıdır.

Sonuç olarak denilebilir ki Doğu ve Güneydoğu'da şeyhlik, ağalık ve aşiretçilik gibi kurumlar yönetimde etkili olan ve bölgenin gelişmesini engelleyen faktörleri teşkil etmektedir. Türkiye'nin en geri kalmış iki bölgesi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Şeyhlik ve benzeri kurumlar buralarda etkin olarak vardır. Çünkü bu tür kurumlar ancak geri kalmış, gelenekçi, aşiretçi ve feodal toplumlarda yaşama şansı bulurlar. Bu toplumsal sistemlerin çağdaş şekilde ıslahı ise bu kurumları ortadan kaldıracaktır. Yapılacak düzenlemeler ve uygulanacak politikalar gelişmeye ve yenileşmeye yönelik olmalıdır.

KAYNAKLAR

- 1) AKGÜNDÜZ Ahmet: **Güney Doğu Meselesi ve Çözüm Yolları**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2. Baskı. İstanbul:1996.
- 2) AKBULUT İlhan: **Devlet Terörizm ve Ülke Bölücülüğü**, Boğaziçi Yayınları. İstanbul 1988.
- 3) ANDREWS Peter Alford: **Türkiyede Etnik Gruplar**, Ç. Mustafa Küpüşoğlu, Ant Yayınları, İstanbul: 1992
- 4) ARVASI S. Ahmet: **Doğu Anadolu Gerçeği**, Boğaziçi Yayınları, 1. Baskı. Ankara:1992.
- 5) AY Mehmet: **Bizim Güneydoğu**, Denge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul:1994.
- 6) AYDEMİR Ş.Süreyya: **İkinci Adam**, Remzi, Kitapevi, 2. Baskı. İstanbul:1969.
- 7) BERK Bekir: **Doğu Olayları ve Tehlikenin Kaynağı**, Yeni Asya Yayınları. İstanbul 1991
- 8) BEŞİKÇİ İsmail: **Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri**, Yurt Kitap Yayınları, 1. Baskı, Ankara:1992.
- 9) BOZARSLAN M.Emin: **İslamiyet Açısından Şeyhlik-Ağalık**, Toplum Yayınları, 1. Baskı, Ankara: 1964.
- 10) BOZKURT Güvenç: **Türk Kimliği**, Kültür Bak. Yayınları, Ankara: 1993
- 11) BRUÏNESSEN Martin Van: **Kürdistan Üzerine Yazılar**, Ç.: N. Kırış, B.Peker, L.Keskiner, H. Turansal, S. Somuncuoğlu, L.Kafadar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul:1993.
- 12) CELKAN Hikmet Yıldırım, **Eğitim Sosyolojisi**, Atatürk Ün. Yayınları. Erzurum: 1993.

- 13)ÇOŞTUROĞLU Mustafa: **Toplumsal Çözölme**, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, Ankara:1992.
- 14) DERSİMİ Nuri : **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Dilan Yayınları,Ankara: 1992.
- 15)ERGÜN Mustafa: **Eğitim ve Toplum**, İnönü Ün. Eğitim Fak. Yayın No:1, 1. Baskı, Malatya:1987.
- 16) ERKAL Mustafa: **Bölgeler Arası Dengesizlik ve Doğu Kalkınması**, Şamil Yayınları, İstanbul : 1978.
- 17) ERÖZ Mehmet: **Doğu Anadolu'nun Türklüğü**, Türk Dünyası Arş.Vakfı Yayınları, İstanbul: 1982.
- 18)_____ : **Yörükler**, Türk Dünyası Arş. Vakfı Yayınları, İstanbul: 1921.
- 19) FIRAT M. Şerif : **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Kardeş Matbaası, Ankara: 1970.
- 20) GİRİTLİ İsmet: **Kürt Türklerinin Gerçeği**, Yeni Forum Yayınları, 1989.
- 21)GÖKALP Ziya: **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Haz.: Şevket Beysunoğlu, Sosyal Yayınları, 1. Baskı, istanbu.:1992.
- 22) HATİPOĞLU Ömer Vehbi: **Kürt Sorunu**, Mesaj Yayınları, İstanbul: 1992.
- 23)KAŞGARLI, Mahmut, **Duvani Lügat-it Türk**, Ç.: Besim Atalay, cilt I, Ankara:1968.
- 24)KIRZIOĞLU Fahrettin: **Kürtler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Ankara:1980.
- 25)_____ , **Kürtler'in Türklüğü**, Türk Dünyası Araştırmaları. Vakfı Yayınları, 1. Baskı, Ankara:1968.
- 26) KOCADAĞ Burhan: **Doğuda Aşiretler Kürtler ve Aleviler**, Ant Yayınları, İstanbul : 1992.
- 27)KODAMAN Bayram: **Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kült. Araştırmaları Enstitü Yayınları No:67, 1. Baskı, Ankara:1987.
- 28)NİKİTİN Bazil: **Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, Ç.: H.Demirhan, C.Süreyya, Deng Yayınları, 4. Baskı, İstanbul:1994.

- 29) ORHUNLU Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, Eren Yayınları, İstanbul: 1987.
- 30)ÖZER Ahmet: **Gap ve Sosyal Değişme**, D.Ü. Gap Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yayınları, No:6. Diyarbakır:1993.
- 31)_____ **Doğu Anadolu'da Aşiret Düzeni**, Boyut Yayınları, İstanbul: 1990.
- 32)RİŞVANOĞLU Mahmut: **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Boğaziçi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul:1992.
- 33)SEFEROĞLU Şükrü Kaya: **Kürtler**, Türk Kültürü Arş. Ens.Yayınları, Ankara: 1982.
- 34)ŞEREFHAN Şerefname, Ç.: M.Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, 3. Baskı, Ankara:1971
- 35) Tarım Bakanlığı Yayını, **Köy Envanter Etüdüleri 1981**, TZDK Mesleki Yayınları, No: 48, Ankara.
- 36) Tunceli Valiliği Yayını, **Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu Bildirileri** 13-15 Mayıs, 1985, Tunceli.
- 37)TURGUT Mehmet: "**Doğu Sorunu Raporu**" Üzerine, Boğaziçi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul:1996.
- 38)Türk Ocakları Yayını, **Göney-Doğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel Jeopolitik ve Sosyal Durumu**: Türk Ocakları Merkez İdare Heyeti Yayınları, 1. Baskı, Ankara:1992.
- 39)TÜRKDOĞAN Orhan: **Güneydoğu Kimliği (Aşiret Kültürü ve İnsan)**, Türk Ocağı Bolu Şubesi, Yayınları, 1. Baskı, Bolu:1995.
- 40)_____ : **Niçin Milletleşme**, Türk Dünyası Araştırması Vakfı Yayınları, İstanbul: 1995.
- 41)YALMAN A.Rıza: **Cenupta Türkmen Oymakları**, cilt I, II, III, Haz. S. Emir, Kültür Bak. Yayınları Ankara:1977.
- 42)YASA İbrahim: **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, TODAİE Yayınları, 1. Baskı, Ankara:1970.
- 43)Yeni Yüzyıl Gazetesi Yayını, **Türkiye ve Güneydoğu**: Türkiye'nin Sorunları Dizisi:3, Yeni Yüzyıl kitaplığı, Tarih yok.

- 44)YILDIZ Hasan: **Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler**, Fırat Dicle Yayınları, İstanbul:1992.
- 45)YILDIZ Zekeriya: **Kürt Gerçeği**, Yeni Asya Yayınları, 1. Baskı, İstanbul:1992.
- 46)YILMAZ Hüseyin: **Müslüman Kürtler**, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul: 1992.
- 47)YÜKSEL Müfid: **Kürdistan'da Değişim Süreci**, Sor Yayınları, 1. Baskı, Ankara:1993.

